

ASHA ARCHIVES 3634

अ० न०

१

श्रीगणेशायनमः ॥ इह सामान्यकोट्ये एतैः कृत्वा उपलब्धिता वावर्ण्युच्यन्ते । कीदृशास्ते । वर्गाः स्वर्गादयः संप्रथमाः
योधेयांते ॥ सुकृत्पादयो देवा सुरमनुष्येष्वेव विशेषणत्वेन कर्मपारायणादयो अपारतया संबध्यन्ते । लिंगान्यादौ ये
तानि । तेषां संग्रहाः । आदिना तानि । लंकाशे फालिके स्थादीनि १ अस्मिन् वर्गे लिंगानोपायमाह । स्त्रीति ।

॥ विशेष्यनिघ्नैः संकीर्त्तैर्नानाधैरव्ययैरपि ति । लिंगादिसंग्रहैर्बर्गाः सामान्ये वर्गसंप्रथाः
स्त्रीदाराधैर्यद्विशेष्यमादौः प्रस्तुतं पदैः ॥ गुणद्रव्यक्रियाशब्दास्तस्यास्तस्य भेदकाः १

रकलत्रादिभिः पदैर्यद्विलिङ्गसंख्याविशिष्टैः स्त्रीदारकलत्रादिसंयद्विशेष्यप्रकांतं गुणादिशब्दास्तस्य
विशेषणानि स्युः । तथा हि । सुकृतिनी स्त्री । सुकृतिनो दाराः । सुकृतिकलत्रे । देविनि स्त्री ।
कलत्रे । याचिका स्त्री । पाचका दाराः । पाचकं कलत्रं १

सकृत्तमस्यास्ति॥ इतिः। पुराणमस्यास्ति। मनुष्यः धनं लब्ध्वा च न गणं लब्ध्वा नित्यं धन्या धान्या मलको स्याद्दुर्गमं पुराण
वति त्रिष्विनिविश्वमेदिन्योः। त्रीणि सभाष्यस्य। महीशस्य। महानाशस्य। आशयः स्यादभिप्रायः ये मानसाधारण्यो रवि।
हे महाभिलाषस्य। प्रशस्तं हृदयमस्य। हृदयादात्तुं जन्मतरस्यां। शोभनं हृदयमस्य। मित्रत्वाविवक्षारान्न हृदयः॥ स
हृदय इति वा पाठः। सह हृदयेना तेन सहेति बहुहिः। प्राणिमात्रस्य तथात्वाद् अत्र प्रशस्तं धरत्वं हृदयशब्दस्य। हे शु

सकृत्तमस्यास्ति॥ इतिः। पुराणमस्यास्ति। मनुष्यः धनं लब्ध्वा च न गणं लब्ध्वा नित्यं धन्या धान्या मलको स्याद्दुर्गमं पुराण
वति त्रिष्विनिविश्वमेदिन्योः। त्रीणि सभाष्यस्य। महीशस्य। महानाशस्य। आशयः स्यादभिप्रायः ये मानसाधारण्यो रवि।
हे महाभिलाषस्य। प्रशस्तं हृदयमस्य। हृदयादात्तुं जन्मतरस्यां। शोभनं हृदयमस्य। मित्रत्वाविवक्षारान्न हृदयः॥ स
हृदय इति वा पाठः। सह हृदयेना तेन सहेति बहुहिः। प्राणिमात्रस्य तथात्वाद् अत्र प्रशस्तं धरत्वं हृदयशब्दस्य। हे शु

सकृत्तमस्यास्ति॥ इतिः। पुराणमस्यास्ति। मनुष्यः धनं लब्ध्वा च न गणं लब्ध्वा नित्यं धन्या धान्या मलको स्याद्दुर्गमं पुराण
वति त्रिष्विनिविश्वमेदिन्योः। त्रीणि सभाष्यस्य। महीशस्य। महानाशस्य। आशयः स्यादभिप्रायः ये मानसाधारण्यो रवि।
हे महाभिलाषस्य। प्रशस्तं हृदयमस्य। हृदयादात्तुं जन्मतरस्यां। शोभनं हृदयमस्य। मित्रत्वाविवक्षारान्न हृदयः॥ स
हृदय इति वा पाठः। सह हृदयेना तेन सहेति बहुहिः। प्राणिमात्रस्य तथात्वाद् अत्र प्रशस्तं धरत्वं हृदयशब्दस्य। हे शु

सकृत्तमस्यास्ति॥ इतिः। पुराणमस्यास्ति। मनुष्यः धनं लब्ध्वा च न गणं लब्ध्वा नित्यं धन्या धान्या मलको स्याद्दुर्गमं पुराण
वति त्रिष्विनिविश्वमेदिन्योः। त्रीणि सभाष्यस्य। महीशस्य। महानाशस्य। आशयः स्यादभिप्रायः ये मानसाधारण्यो रवि।
हे महाभिलाषस्य। प्रशस्तं हृदयमस्य। हृदयादात्तुं जन्मतरस्यां। शोभनं हृदयमस्य। मित्रत्वाविवक्षारान्न हृदयः॥ स
हृदय इति वा पाठः। सह हृदयेना तेन सहेति बहुहिः। प्राणिमात्रस्य तथात्वाद् अत्र प्रशस्तं धरत्वं हृदयशब्दस्य। हे शु

महानुत्साहोस्य। महानुद्यमोस्य। हेतुः साध्यकत्वेऽपि साधनपरस्य ३ प्रकृष्टावीराणां स्य॥ यद्वावीराणां
पतेना। सखायेति रिजं तात्पर्यं च। कर्मणि घञ्। एरजं पतनामिति नाच्। निपुणानि। पुराणक
पधेनिकः। अमि जानाति। विजानाति। आतश्चोपसर्गरतिकः। यस्मासीत्। गत्यर्थे निक्कः। निन
मेति प्रत्वादिष्याजानास्य। तारकादिः। अशिष्टिष्ट। एष विद्योपादाने। अकर्मकत्वात्कर्तरि क्तः।

वेत्तानेयं ननु तदतिश्रुतेः। वित्तानेनियुक्तः। तत्र नियुक्त इति ठक्। यद्वा वित्तानेन जयति। तेन हीयतीति ठक्।
 नुपपन्नेन व्यवहरति तेन हीयतीत्यादिना ठगिण्यभाणिमुकुटेन। तन्न। उक्तसूत्रे व्यवहरतीत्यस्यानुपादानात्।
 त्रैः। योपादानेन विविक्तानस्यानुपादानात्। ब्रीह्यादिठनिवित्तानिकरस्यपि। कृतं मुखमस्य। सर्वस्य कृतं मुख
 कृतं मुखस्य संस्कृतपरत्वं। कृतं कर्मप्रशस्तमस्य। इतिः। कुशालत्वात्। कः। कौटुथिआंशालति। वाशालवत्तने। प

वैतानिकः कृतमुखः कृतीकुशलरस्यपि ४ पूज्यः प्रतीक्ष्यः संशयिकः
 संशयमापन्नमानसः। दक्षिणीयो दक्षिणाहस्तत्र दक्षिणपरस्यपि ५

वाद्यत्। शिजर्थे लक्षणात्। कौशलतिवालयति। अजकार्याणि यद्वा। कुपावेषदर्थयोः। पापात्तशलतिबुद्धिर्वैभवात्। कुशलः
 शिहिते त्रिषु। स्वेमेव सुकृते वापि पर्याप्तौ वनपुंसकमिति विश्वमेदिन्यौ॥ दश ४ पूज्यते। पूजपूजायां। अवोयत्प्रतीक्ष्यते। रंशद
 र्शने। अहलो र्पत्त। पूज्यः भवत्युरवं घयोरिति हैमः। प्रतीक्ष्यः प्रतिपाल्ये स्यात् पूज्ये चेति हैमः। द्वे। संशयमापन्नः। संशयमापन्न इति ठक्।
 संशयमापन्नं मानसं यस्य स्यात्। द्वे संदेहविषयस्य संदेहाश्रयस्य वा॥ दक्षिणा मही॥ कटं करदक्षिणा द्युचेति छयत्तौ। दक्षिणा महीति।

अहं पूजायां अहं रस्य च। श्रीगिरिदक्षिणायोगस्य ५

एषः

२

मांयाचस्वेतिवदन्ति। वदेण्यः। वदाम्योदानयोरेत्याच्चास्वादिनिवाच्यवत्। स्थूलं कूटं लक्ष्मणम्। स्थूलैर्मेरुद्विर्लक्ष्यते वा। कर्म
शिराण्यन्तः। अथकारपाठेनुधत्तः। दानेशोऽः। सप्तमीशोऽः। सप्तमीशोऽहिरितिसमासः। शोरोमन्त्रेपि विख्याते रतिविश्वः। बहुप्रददाति।
प्रेदातरनिकः। चत्वार्यसिदानुः। जीवति॥ जीवेणत्कनवृद्धिश्चाजैवान्तकः। पुमान्तो मेरुषकायुष्मतोस्त्रिष्विति विश्वमेदिम्यो। अनिश
यितमायुरस्य। मनुष्यान्तसोमेत्वर्थे रतिमत्त्वान्नरुत्वं। हेसायुषः। अन्तर्गण्यस्य। समासांतविधेरनिसत्त्वान्नकप्र। गोस्त्रियोरिति दूखः।

पुर्वदायस्थूललक्ष्मणदानशोऽहवहुप्रदे॥ जैवान्तकः। स्यादायुष्मान्नन्तर्वाणिस्तु शास्त्रवित् ई परीक्षकः
कारणिको वरदस्तु समर्द्धकः॥ हर्षमाणो विकुर्वीणः। प्रमना हृष्टमानसः ७

वर्णयति। वणशहे स्वार्थे शिजंतादचरः॥ शास्त्रं वेत्ति। सस्तिनिक्रिप् ॥ हे॥ ई परीक्षते॥ ॥ ईक्षदर्शने॥ एव
॥ चरतीति। ठक्। करणं हेतुकर्मणोः। हे। वरं ददाति। कः। वस्दः पुनः॥ प्रसन्नं शान्तचित्ते च वरदानं कुमारि
महोति। अधुवृद्धे। एवुल ॥ हे॥ हर्षति॥ हृषु अलीके। ताच्छीत्येति चानश। यत्तु हृष्यतीति विगृहीतमुकुटे
कत्वात्तस्य निसिद्धिद्वयमाणदृष्टाय त्रेः॥ विकुरुते। चानश शान्त्या। प्रकृष्टं मनोयस्या हृष्टं मानसमस्य। चत्वारि ७

विगतं विधंतामनो स्या अंतर्मनो स्या । श्रीणि दुःखिनमनसः । उद्वेगं मनो स्या उद्वेग उन्मना इत्युद्वेगमनस्कृते
कृत् ॥ द्वे उद्वेगं मनसः । दृष्टान्ते । दृष्टव्यं द्वे शीघ्राये च । दृष्टिप्राप्तमनः । दृष्टान्तीति परस्मैपदप्रयोगात्कमुद्वेगस्य
दृष्टिगोभूतसरलं च दर्विष्यु । अगामे त्रिषु यज्ञादिविधिदाने दिशि स्त्रियां सरति । अलक्ष्य सरतः पूजिकां नैनायो
या । लक्ष्यु । उत्कृष्टमासमंतात् एति । आतश्चेति कः । उद्वेगं । अगतिप्रायणयोः । कर्मणि घञ् । उद्वेगो दान्तमहत्तोर्दृष्टि

उद्वेगं विमना अन्तर्मनः स्या उद्वेग उन्मनाः । दृष्टिगो सरतो दौरो सुकलौ दान्त
भोक्तुरि च तत्परे प्रसिता सक्ता विष्टार्थो धुक् उद्वेगः ॥ २ ॥

लोचमिधेयवत् । श्रीणि अज्ञा शयस्य । सुकल्पने । कलशवृत्तं खानयोः । दृष्टदुरिति खल । शोभना कलायस्येति वा ॥ एकं च तत्परमुत्तमं य
स्य । तेन पूर्यते । दृष्टालन पूरणयोः । अद्वेगः । प्रासापि । विज्जं धने । आसंजि । अजसंगो कर्मणि कः । श्रीणि ता सय्युक्त्वा दृष्टश्चासावर्थश्च
तत्र उद्वेगः । उत्स उद्योगं सवति सौति सुनोति वा । पुप्रसवैश्चर्ययोः । सन्तप्रमिषवेवा । विवि संज्ञा पूर्वकत्वा दुर्गा भावः । किं पि आगमनात्
स्या निसत्वा नृगभावो वा तत् । संज्ञायां कन् । यद्वा इत्सवति । पूरेणो । मित्वा दिवात् । दुः । सन्ति निष्पृवा कनिकेण रनिहृत्स्वः । द्वे दृष्टार्थो धमव
तः । पंचापि तत्परपर्याया दसे के ॥ ॥

रामः

३

प्रत्येकमागतप्रतीयतेस्मेतिवा। रागाग्नौ। रास्यर्थत्वात्कर्तृकर्मणिवाक्। प्रत्यतेस्म। प्रत्यप्रख्याने। अकर्मकत्वात्
 कः। अख्यापि। ख्याप्रकथने। चक्षिदः। ख्याज्वा। कः। अवेदि। विदुलामे। कः। विज्ञोभोगप्रत्यययोरिति साधुः। अतापि। ता
 वतीधने। कः। पट्टाविजानाति। प्रतिबुद्धीति कः। अप्रावि। श्रुश्रवणे। कः। घटप्रसिद्धस्य ६ कृतमुच्चारितं लक्षणं नामास्य। ल
 खणं नामिच्छिन्ने चेति विश्वः। आहतमभ्यस्तं लक्षणं यस्य। आहतं गुणितेपि स्यादिति विश्वः॥ द्वेगुणैः प्रसिद्धस्य॥ ॥

प्रतीतेप्रथितख्यातविज्ञविज्ञातविश्रुताः ६ गुणैः प्रतीतेतुक्
 तलक्षणहृतलक्षणैः॥ इम्यन्नाद्योधनीस्वामीतीश्वरः पतिरिति १०

ति॥ इहादित्वाघः॥ पट्टा। एः कामातभ्यसते। भ्यसप्रये॥ अन्येभ्योविदुः॥ इम्योधनवतीभ्यात्तुकरेणवांसह्रकीतराविति
 । आधायति। आत रतिकः। एषोदरादिः। बहुधनमस्य। रतिः। श्रीणिबहु धनस्य। स्वमस्यास्ति। स्वामिन्नेश्वर्यरतिसा
 मीप्रभुविशेषयोरिति विश्वः॥ ईष्टे। ईशेश्वर्ये। स्थे शोतिवत्त्वं। ईश्वरोमन्मथेणंभोनाथे स्वापिनिवाअवत्। ईश्वरि
 मायांरतिविश्वमेदिन्यौ। पति॥ पारक्षणे। पानेर्इतिः। पतिर्हवेनात्रिषी शेवेति विश्वः॥ ईष्टेत्नत्नत्वा १०

वति। भुवः संज्ञांतरयोरिति क्विप् ॥ नयति ॥ एतन्मूपायणो। एवुल्लतचै ॥ नायकोनेतीरि श्रेष्ठे हारम धमणावपीति विश्वहेम
 भवति। विप्रसंभ्य रतिङुः। परिवर्हति वृंहति वा। वृहवृहिवृहो। प्रभोपरिवृठरतिसाधुः। अधिधाति। आनश्रोपसर्ग रतिकः।
 उजादिरिति मुकुटोक्तिश्चिन्त्या ॥ दृषा ॥ ॥ अधिकाऽद्विरस्य ॥ ॥ अधुवृद्धाविति धातूपन्योसो मुकुटस्य व्यर्थः। समधो
 अधुवृहो। अकर्मकत्वात्कः। हे अतिसंपन्नस्य। कुटुंबयोषणे संसक्तः। आप्रियंते स्म ॥ एङ् व्यापामो अकर्मकत्वात्कः।

॥ ॥ अधिमूर्त्तोयकोनेता प्रभुः परिवृठो धियः ॥ अधिकर्द्धिः समद्वः स्यात्कुटुंबव्यापृतस्तयः ११
 स्यादभ्यागारिकस्तस्मिन्नुपाधिश्च पुमानयं ॥ वरांगरूपोपेतोयः सिंहसंहननो हि सः ॥ १२ ॥

व्यापृतस्तस्मिन्नुपाधिश्च पुमानयं ११ अभ्यागारे नियुक्तः। अगारंतादुन्। अधिअधिक आगारिको वा। आधानमाधिः। उप
 सर्गो द्वोः किः। उपगतन्माधिः। अस्यादय रतिसमासः। यन्नूपदधाति कुटुंबमिति विगत्स उपसर्गरतिकिरित्युपन्यस्तं मुकुटेन।
 तन्न। कर्त्तरिकिप्रत्ययास्मरणान्न। उपाधिर्द्धर्मचिन्तायां कुटुंबव्या एतेष्वेतो विशेषणोपुं स्थिति विश्वे मेदिनो। श्रीणि ॥ ॥ अंगानि
 वरूपं च ॥ अंगरूपाणि। वराणि वतामंगरूपाणि च। तैरुपेतः। सिंहः श्रेष्ठं संहननमस्य। संहननेन सिंह रतिवा। राजदंतादिः। एकं १२

एमः
 ४

निष्कयेन विद्यते। वृन्तरणे। अहलो एवम्। निहोर्षेति पाठे धजधारणे इति धातुः। असनेष्पुदये वापि स्वविकारं सदाग्रतः। तत्
सत्त्वमिति प्रोक्तं। तत्संपदा संपदा संपत्तन् उधमं कुर्वन्। संयुत इति वा पाठः। एकं निः प्राकार्यकर्तुः॥ नवाग्यस्या॥ भूमिति का
यति। आतो नुपेति कः। यन्मूयते वधते वागस्यामूद्रु वंधने वा हलका दवति मवति भ्यामिति क गिति मुकुटेनोक्तं। तन्ना
धातुप्रसयानां कारकेषु विहितत्वा संबंधे विधानाभावात्॥ अदनेः प्रयोजनाभावात्। धातोरित्येकत्वविमुकुटेनोक्तं

निहोर्षेः कार्यकर्त्तायः संपत्तन्सत्त्वसंपदा॥

अवाचिमूकोपमनोजवः सः पित्तसन्निभः १३

न धातुसमुदायात् प्रसयाभावाच्च। उक्तसूत्राभावाच्च। मूकोद्वैत्यावादीने स्थितिर्हेमः। द्वे। जवति। जुः सोत्रः। अच्।
वंवेमचतयस्मिन्। यन्मनोजवति प्रविशतीत्यजिति मुकुटेनोक्तं। तन्ना। उक्तविग्रहात् पित्तसंनिभस्यात्माभावात्॥ अ
णविवक्षायां तु अचोः संभवात् अयश्चोचिसात्। मनोजवपित्तसधर्मण इति नास्मात्। पित्तवसम्पन्निभाति॥
भादीप्रो॥ आतश्चोपसर्गे इति कः स्वामी नु मनोजवसश्च मसादिवदित्याह॥ द्वे पित्तसमस्य १३

॥ कुक्कुरादने। रगुपेतिकः। एषोदरादिः। यद्वा। कवनंकः। कूटूषादोसंपदादिः। कुवःशदस्यकुःभूः। कीर्तिभूमिरितिपावत। कूंक
 हकादायतिवा। दैपूशोधने। आनीनुयेतिसुपीतियोगविभागाद्वाकः। एकं॥ ॥ लक्ष्मीरस्यास्ति। मनुपू। लक्ष्म्यान्त्रचेतियामादितान्नोः। त्वं
 प्रणालोषधीभेदेसामपियोषिति। एमभ्रानरिपुंसि स्यात्सश्रीकेचाभिधेयवत्॥ श्रीरस्यास्ति। सिध्मादित्वाध्वच। श्रियंलानिवा। कपिरि
 । ह्रस्वे श्रीलोपि। चत्वारि। त्रिस्थितिस्मा। सिद्धीमौ। अकर्मकत्वात्कः। वादुहेतिघः। वत्सःपुत्रादिवर्षयोः॥ वत्सेपुत्रादित्त्वेहपात्रेभिलाषी

सत्कृत्यालंकृतांकमांयोददातिसकूकुदः॥ लक्ष्मीर्वाह्रस्पणःश्रीलःश्रीमानस्त्रिगुधस्तवत्सलः १४

स्यादयालुःकारुणिकःकृयालुःसूरतःसमाः। स्वतंत्रोपावृतःस्वैरिस्वच्छंदोनिखग्रहः १५

स्यास्ति। वत्सांसाभ्यामितिलव। हे १४ द्यते॥ स्पृहियहीत्यालुव। करुणाशीलमस्याशीलमितिठक्। कृपांलानिमित्तद्वारादितान्नदुः। शोषनउःशोभुः
 स्थितः। रतंवायस्य। यद्वा। सुरमते। सौरमे। क्लोदमेपूर्वपदस्यवरीर्धः। यत्रुतातपलितयंत्रसूरतारतिरमेःकः। दीर्घश्चेतिवचनसुपन्यस्तसुकुटेन। तत्
 पंक्वपाधादोत्तलभ्यते। चत्वारि॥ स्वआत्मानत्रप्रधानमस्य॥ अपगतमावृतमावरणमस्य। अपावृतस्त्वपहतेस्वतंत्रेपिचवाच्यवदितिविष्टमेदिमौ। स्वे
 नरेरितुंशीलमस्य। रमते। सुप्यजातावितिगितिनिः। स्वादीरेरितोदितिद्विः॥ स्वच्छंदोभिलाषीयस्यानिष्क्रांतीवग्रहान्नियमनात्। निरदयरतिसमासः॥

रामः

५

परस्तत्र प्रधानं यस्य ॥ ॥ परस्मिन् अधि। स प्रमी शौटैरिति समासः ॥ अत्र ह्येति खः ॥ यत्तु परोऽधुपर्यस्येति विग्रहीतं तत्र ॥ शौंङादिष्वधि शब्दपाठ
 वैयर्थ्यापात्तात् ॥ परः स्वाम्यस्यास्ति ॥ नाथोस्यास्ति ॥ मतुप् ॥ चत्वारि ॥ ॥ इतमधिगतः ॥ असादय ॥ इति समासः ॥ अधि उपरिहनोत्येति वा ॥ निहन्ते
 निगृह्यते ॥ हन्तेर्ध्वार्थकः ॥ आयतते स्म ॥ यती प्रयतने ॥ अकर्मत्वात् ॥ न स्वर्णं हो स्यात् ॥ ह्यते ॥ ग्रह उपादाने ॥ परास्वेरीति कप् ॥ स्वार्थे कन् ॥ गृह्यको
 निघ्नके छे केरिति विष्णुमेदिनो ॥ पंचाधीनसामान्यस्य ॥ एकेतुन वभिः पर्यायमाहुः १६ खलं भूस्थानकल्केष्विति विष्णुः ॥ खलं पुनाति ॥ पूज्य

परतन्त्रः पराधीनः परवान्नाथवान्नापि ॥ अधीनो निघ्न आयत्तोऽस्वर्णं रोगस्य कोप्यसौ १६
 खलपूः स्वाह्वहकरो दीर्घसन्नश्चिरक्रियः ॥ जाल्मोऽसमीक्ष्यकारी स्यात् कुंठो मंदः क्रियासुयः १७

वहकरोति भुवं संपादित् ॥ किं यत्र ह्वह्वुन्विधानमिस्य ॥ स्त्रियां बहुकर ॥ यत्र ताच्छीत्यर्थविवक्षावांतुटस्वस्त्रियां बहुकरीत्युक्तं मुक
 पवादत्वेनान्विधानात् ॥ हे भुवं मार्जयतः ॥ सन्नंतं तु अवस्थपोरिति विष्णुः ॥ दीर्घसन्नं प्रवक्ष्यामस्य चिरक्रिया यस्य द्विः ॥ अतिविलंबेन क्रिया
 जालयति ॥ ॥ जाल्यते वा ॥ जल अपवारणो ॥ बाहुलकान्मः ॥ धूमवन्मः ॥ इति मुकुटस्तु चिंत्यः ॥ रविपुधीनिसन्नेजलेग्रहात् ॥ धूमेतुगुणप्रसं
 धं युक्तत्वाच्च ॥ जाल्मस्तुपामरे ॥ असमीक्ष्यकारिणि चेति हेमः ॥ असमीक्ष्या विचार्य कर्तुं शीलमस्य ॥ सपीति शितिः ॥ हे ॥ कुंठति ॥ कुठिव ॥

सिप्रतिपाते आलस्ये च ॥ पचाद्यच ॥ एकं मंदं क्रियमा १७

मः॥ सप्तमीनियोगविभागात्समासः॥ कर्मणोक्रियायैअलंसमर्थः॥ अघटेहेतिवः॥ प्राप्तापन्नालंपूर्वेतिपरवह्निंगनिवेधात्ता
नः॥ पर्यादयोज्ञानाद्यर्थेतिवा॥ द्वेक्रियाकरणेसमर्थस्य॥ क्रियास्यास्ति॥ प्रतुप्॥ एकं॥ कर्मणीलमस्य॥ छत्रादिभ्योणोवा॥ स्त्रियां
सुफलमनयेद्वाप्रवृत्तस्य॥ कर्मणिप्रः॥ सप्तमीसमासः॥ कर्मणिघटने॥ कर्मणिघटोऽठच्॥ द्वेप्रयत्नेनप्राप्त्यकर्मपरिसमापकस्य १८
मुक्ते॥ क्विप्॥ क्वचित्कर्मण्यमुगितिपाठः॥ तत्रकर्मणिसाधु॥ तत्रसाध्वितियत्॥ कर्मण्येवेतनं॥ कर्मकरोति॥ कर्मणिभूताविनिर्दः॥

कर्मण्यमोत्कर्मणीणः॥ क्रियावान्कर्मसंघतेः॥ सकर्मः॥ कर्मणीलोयः॥ कर्मश्रुतकर्मठः १८
कर्मण्यमुक्कर्मकरः॥ कर्मकारस्तत्क्रियः॥ अपस्नातोमत्स्नातआमिषाशीनुशौक्लः १९

द्वेपूर्वेनकर्मकुर्वतः॥ अयंश्रुद्वर्गेउक्तेपिपरण्यमुगितिपर्यायांतरकथनार्थमनुदिनः॥ कर्मकरोति॥ कर्मण्यणै॥ मत्स्नातः॥ सप्तमीनिस
मासः॥ द्वेमत्तमुद्दिष्यत्स्नातस्य॥ आमिषमश्राति॥ अशमोजने॥ सुपीतिगितिः॥ शुक्लीशुक्लमांसेपि॥ तत्क्रियः॥ कर्मकारक्रियः॥ अभन
क्रियस्यर्थः॥ योवेतनंविनाकर्मकरोतिनस्पैकं॥ अपकृष्टंस्नातः॥ प्रादयोगताद्यर्थेतिसमासः॥ मांसमात्रेपिसामता॥ तामन्नि॥ शेषैरस्य
ण॥ स्वामीनुशाक्तमदिति॥ तत्रपृथोदरादिः॥ ॥ संतापर्वकत्वाद्द्वयमावोपि॥ शुक्लः॥ शुक्लमांसस्यपारिकेपिशीताशीतिरनिर्हेमः॥ द्वे १९

रामः

६

बुभुक्षाजातास्या। तारकादित्वादिनच। कृधतिस्म। अकर्मकत्वात्तक्तः। वसतिश्च धोरितीट्। अत्रु मिष्ठुः। अदेः सनिलुङ् सनोर्धस्त्। सनार्णसेत्सुः।
अशनायेति साधुः। अशनायाजातास्या। तारकादिः। चत्वारि॥ परस्मान्नं। परान्नं नित्यमस्य। अर्धोऽन्नादिभ्योच्। पिंडमाजीवनरतिध
रणिः। परस्परिण्डः। नमस्त्रि। कर्मण्यण। द्वेपणञ्जीवनस्य। भक्षयति। भक्षन्प्रदने॥ एतुल। घसति। घस्त्प्रदने। सधस्यदः क्त्वरच्॥ अत्रि॥ त्रीणि॥
भक्षणपरस्य २० आदेवीत्। अकर्मत्वात्तक्तः दिवोऽविजिगीषायामिति निष्ठातस्वनत्वं। यस्य विभावेति नेट्। उदरेप्रसितः। उदरादुगाधूनरतिठक्।

बुभुक्षितः स्यात्तस्य धितो जिघत्सुरशनायितः॥ परान्नः परपिण्डो भक्षको घस्यरोघरः २० आधूनः स्यादौदरिको विजिगीषाविवर्जिते।
तैत्वात्तमभरिः कुक्षिभरिः स्तोदरपूरके २१ सर्वाञ्जीनस्तु सर्वाञ्जीनभोजी गृध्रुक्तगर्हूनः। लब्धोभिलाषुकस्तस्मै कस्यो लो लुपलो लुभौ २२

कुक्षिचविभर्त्ति। फलेग्रहिरात्मभरिश्चेति साधुः। चान्त्कुक्षिभरिः। द्वे २१ सर्वेषामन्नानि॥ सर्वाञ्जानि भक्षयति। अनुपदसर्वान्नेति खः। सर्वा
णीनमस्य। सुपीति गितिः। द्वे सर्ववर्गान् भक्षकस्य गार्हूनशीलः। गृध्रु अभिकांसायां। असिगृधीति क्तुः। जुचं क्रम्पेति युच्। लुप्यति स्म॥
तत्पर्थेति क्तुः। लुब्ध्वाकां सिगिष्याधेरति हेमचंद्रः। अभिलष्यति। लब्धकांतौ। लब्धपतपदे सुकर। रष्यति। भित्तवपिपासायां। स्वपित्त
पंचलक्ष्म॥ गर्हितं लुपति। लुप्यते। लुपसदेति यङ्तादच्। भक्षं लुप्यति। लुभगाद्यौ। धानोरेकाचरति यङ्तादच्। द्वे अतिलुब्धस्य २२

रोहोस्य॥ उन्मादशूलः॥ मदीहर्वेअलंकृतितीसुच॥ कचित्तोन्मादइतिपाठः॥ तत्रसहोन्मादेनवर्त्तते॥ सन्मादइत्यपि॥ तत्रस
 नउन्मादोऽस्यसोपसर्गत्वान्मदेर्धन॥ द्वेउन्मादशूलस्य॥ नव्यनापि॥ एीजप्रापणो॥ कः॥ समुद्धंतिस्मसमुद्धन्यतेस्मेति
 त्पर्थत्वात्कर्त्तरिकर्मणिवाक्कः॥ समुद्धतंसमुदीरोप्यविनीतेचवाच्यवत्॥ द्वे॥ माघतिस्म॥ गत्यर्थेतिमदेः कः॥
 पानागारेभवः॥ तत्रभवइत्यार॥ शौडोमन्त्रेचविख्यातेपिप्यत्मांतुभवेत्स्त्रियापिनिविष्वमेदिन्यो॥ उद्धतः कटन्मा

सोन्मादस्तन्मदिस्मः स्याद्विनीतः समुद्धतः॥

मन्त्रे शौडोत्कटसीवाः कामकेकमितानुकः २३

वरगामाधारकोवास्प॥ यद्वाहद्रनमदवृत्तेरुच्छ्रव्यत्वार्येसंप्रोदश्चेतिकटच्॥ उत्कटच्॥ उत्कटस्त्रीव्रमन्त्रयोरितिहैमः॥ स्त्रीवृ
 मदे॥ अकर्मकत्वात्कर्त्तरिक्तः॥ अनुपसर्गान्फुर्हेतिसाधुः॥ कोवाः नीतोप्यर्थ॥ स्त्रीवास्तोसमवुथतेतिव्यासप्रयोगात्तत्रवाहुल
 कात्कनिन॥ चत्वारि॥ कामयते॥ कामुकोतो॥ लवपतपदेत्पुकज॥ शौडः भावेत्तच्॥ अनुकामयतेऽभिकामयते॥ अनुकामिकेसाधुः २३

तमिकं पीतिरः। अभिकाप्रयते। अनुकाभिके तिसाधुः। अभीकः कामुके कूरे निर्भये त्रिधुना कवौ। अनुदाने तश्चेति युच। कमनः का
मुके कामेऽभिरूपेऽशोकपादपे। शिष्टं ताधुच। नव। प्रकृतौ निवृत्तौ वा विधातुं शक्यः। अचोयत। र्दधति। गुणः। विनयं ग्रहीतुं शीलमस्य। सु
पीतिरिति। वचने तिष्ठति स्म। गत्यर्थे तिक्तः। तत्पुरुषे कृतीत्यलुक्॥ आश्रुणोति। श्रुश्रवणो। पचाधच। आश्रवो वचने स्थिते। प्रतिज्ञा
यां च क्लेशो चेति हैमः॥ चत्वारि प्रवृत्तिनिवृत्तौ विधातुं शक्यस्य २४ वक्ष्यधीनत्वं गतः। वक्ष्यंगत इति यत्। वक्ष्यभाष्यत्रतायां स्यादिति विश्वः।

कम्पः कामयिताभीकः कमनः कामनोभिकः। विधेयो विनयश्रीवचने स्थित आश्रवः २४
वक्ष्यः प्रणोपो निभत विनीत प्रश्रिताः समाः। धृष्टे धृस्मृर्वियातश्च प्रगल्भः प्रतिभान्विते २५

तुं शक्यः। अचोयत। हे। नितरामभारि। भ्रमभरणोक्तः। वनायिणीनाक्तः। विनीतकृतिभूते निजिते द्विगे। वारिज्ये साधुवाक्यस्थे वि
वृत्तेरति हैमः। प्रथममश्राधिगणोः। श्रित्रसेवायां। कृतः। श्रीणि विनययुक्तस्य॥ धृस्मोति स्म। जिधवा प्रगल्भे। गत्यर्थे तिक्तः। धृषि
भावः। धृषेऽनेन जिह्। धृस्मृरिति पाठेन सिग्धीति क्तः। विरुद्धं यातं चेष्टितं यस्या विरुद्धमयासीद्वा। गत्यर्थे तिक्तः। श्रीणि निर्लेज
भते। गल्भधाष्टौ। पचाधच प्रतिमानं। आतश्चेत्यङ्। प्रतिभयाः न्वितः। प्रज्ञानवनवोन्मेषशालिनी प्रतिभामतेति रुद्रः। हे प्रसुखनयतेः २५

प्रवेशमहेति। शालीनकोपीनेनिसाधुः। द्वेसलज्जस्य। विशेषेण लज्जयति। लक्ष्म्या लोचने। अक्षु। विस्मयेनाश्चर्येणान्वितः। द्वेपारकी
 नादौ प्राप्ताश्चर्यस्य। नधीरोधैर्वैयस्य। र्वयन्नरति। अक्षु। र्वयदर्थे वैनिकोः कादेशः। द्वेरोगादिलक्षणेनाकुलप्रमसः। अस्पति। असी उद्देगे॥
 तिकुः। विभेति। त्रिभीमये। भियः क्रुकनौ। क्रुकनपि। भीरुगर्त्रे त्रिलिंगः स्याद्वरयोषितियोषितिरिति विश्वमेदिन्यो। चत्वारिभयशीलस्य २६
 ॥ आरुः शसिदक्षायाम्। सनाशंसेसुः। तन। द्वेदृष्टार्थप्राप्तिश्चोः। गृह्यती। गृह्यराणेवुरावदंतः। स्पृहिगृहीत्यालुव। अयामंतेत्य

नदधृष्टेनुशालीनो विलसो विस्मया त्विते॥ अधीरेकातरस्त्रसौ मीलुकभीरुकाः २६ आशंसुराशंसितरिगृह्यालुगृहीतरि।
 अह्वलुः अह्वयापुत्रेपत्न्यालुअपानुके २७ लज्जाशीलोऽपत्रपिस्मर्वेदरारुमिवादके॥ शसहर्षानुको हिंस्रः स्याद्वहिंसुश्चवर्द्धनः २८
 यादेशः। तन। द्वेग्रहाणीलस्य। अह्वयति। स्पृहिगृहीत्यालुव। एकं पतयति। पतगतौवा॥ आलुव। लघपनेत्युक्तं। द्वेयननशीलस्य २७ लज्जा
 शीलस्य॥ अयन्नयने। अलंकृजितीस्मृव। द्वे। वंदने। वदिअभिवादनस्तस्योः। स्पृवंधोरारुः। अभिवादयति। रावुलु। द्वेवंदनशीलस्य। अरागति।
 स्पृहिंसायां। आरु॥ हंति। लघपनेत्युक्तं। हिनस्ति। हिसिहिंसायां नमिकं पीतिरः। हिस्त्राकादनीमोस्योः स्त्रियां स्यात्तद्यातकेन्यवदिति विश्वमेदि
 न्यो। त्रीणि हिंसाशीलस्य। वर्द्धने। वृधुवृद्धौ॥ अलंकृजितीस्मृव॥ अनुदात्तश्चेतिपुव। वर्द्धनंछेदनेवृद्धौ वर्द्धनीनुगलंतिकेति हैमः॥ द्वे २८

उसतति ॥ यत्तुल्यगतौ ॥ रसुच ॥ तन् हे ऊर्ध्वपतनशीलस्य ॥ अलंकराणीलः ॥ अलंकृजितीसुच ॥ मंदनशीलः ॥ मणिभूषायां ॥ क्रुधमंडार्थे ॥ प्यप्प्रेतिपु
च ॥ हे अलंकराणीलस्य ॥ भवनशीलः ॥ ग्लानिस्थश्च क्लृप्तः ॥ चाधुवः ॥ भुवश्चेतीसुच ॥ तन् ॥ श्रीणि भवनशीलस्य ॥ वर्तनशीलः ॥ हनुवर्तनो अ
लंकृजितीसुच ॥ अनुदानेन प्येतिपुच ॥ हे २९ निराकराणीलः ॥ रसुच ॥ सेपराणीलः ॥ रसुच ॥ सेपराणीलः ॥ क्षिपप्रेरणो ॥ त्रसीति क्रुः ॥ हे नि
राकराणीलस्य ॥ सांज्ञे घनः ॥ सिग्धश्चिक्काः ॥ मेदनशीलः ॥ जिमिरास्त्रे हने ॥ भंजभासेतिपुच ॥ हे ॥ जानाति ॥ तन् ॥ वेदनशीलः ॥ विदिमिही

उत्पत्तिस्तुत्पत्तितालंकरिस्तुक्तमंडनः ॥ भूस्पुर्भविस्पुर्भवितावर्तिस्पुर्वर्तनः समो २९ निराकरिस्तुः क्षिप्रुः स्यात्सां द्रस्त्रिग्धस्तमेदुरः
जानुविदुरो विंदुर्विकासीनुकस्वरः ३० विसरुवो विष्टमरः प्रसारीचविसारिणि ॥ सहिस्तुः सहनः सन्नानितिस्तुः समित्ताक्षमी ३१

विंदुरिष्टु रिनिसाधुः ॥ श्रीणि ज्ञानशीलस्य ॥ विकसति ॥ कसगतौ ॥ वौकसलसेति धिनुण ॥ विकासः ॥ स्फुटने अक्ताविति दंत्वांते धरणिः ॥ त
वीस्थे शभासेति वरच ॥ हे विकसनशीलस्य ३० विसराणीलः ॥ स्मगते ॥ रगानशजीति करप ॥ रसुस्पेति तुक् ॥ सद्यसीति कतरच ॥ प्रसरण
धिलपेति धिनुण ॥ विसरणं ॥ घन ॥ विसारो स्यात्ति ॥ रनिः ॥ चत्वारि ॥ सहनशीलः ॥ वेहमर्षणो ॥ अलंकृजितीसुच ॥ अनुदानेन प्येतिपुच ॥
शीलः ॥ समुसहने ॥ तन् ॥ तिजेः समायांगुपि न किं ॥ घटनिसन ॥ तिति क्षाणीलः ॥ सनाशं सेतुः ॥ तन् ॥ स्वरतीति पक्षे रट् ॥ एमिप्यष्टाभ्यरति

नशीलः। क्रुधकोपे। क्रुधमंदेतिपुत्र। नम्रमर्षशीलः। पुत्र। अवश्यं कुप्यति। आवश्यकेति। निः। श्री। नि। क्रोधनस्य। चंद्रने। च
 १। यचायत्र। चंद्रस्तनयमहासेऽतिकोपने। तीव्रेदैत्यविशेषे च चंडीनुशिवयोश्चि। चंडाधनहरीशखपुष्पोरिति हेमचंद्रः। अत्यंतं कु
 क्रुधमं गार्थेऽप्येतिपुत्र। हे। अतिक्रोधनस्य। जागरणीशखः। जागृनिद्रास्यये। जागुरुक्तः। तन्। हे। घूर्णतेस्म॥ घूर्णभ्रमरो। गत्प
 घूर्णजानस्येतिवा। तारकादिः। प्रचलरवाचरति। कर्तुः। कइ। सलोपश्च। प्रचलायाजानाऽस्येतिवाप्रचलायतेस्मागम्येतिक्तः।

क्रोधनोऽमर्षणः कोपीचंद्रस्त्वत्पन्नकोपनः। जागरुको जागरिताद्युत्सितः प्रचलायितः ३२

स्वप्नकूश्यालुर्निद्रालुर्निद्राशयितोसमौ। पराङ्मुखः पराचीनः स्याद्वाह्यधोमुखः ३३

द्वे संजातघूर्णस्य ३२ स्वप्नशीलः। निष्वप्शयोस्वपित्थोर्न निद्रु। शयनशीलः। शीदुस्त्वयने। शीदुश्चेत्यालुच। शयालुः स्यादजग
 रेनिद्राशीलेचकुंजरेरतिविश्वमेदिम्यो। निद्राशीलः। हाकुत्सायां गतौ। स्पृहिगृहीत्यालुच। श्रीणी निद्राशीलस्य। निद्रातिस्मा। अकर्मत्वात्
 क्तः। संयोगादेरिति नः। शीतेस्माशीदुःपूर्ववत्कृतः। निष्ठाशीदिति न कित्त्वं। हेनिद्रांप्राप्तस्य। परांचसनभिमुखोभवति। अंचुगतिपूजन
 योः। अतिगितिक्चिन्। पराङ्मुखमस्य। विमावांचेरिति स्वार्थेस्वः। हेविमुखस्याचवांचसधीमुखीभवति। क्चिन्॥ अधोमुखेयस्य हे ३३

विष्णुदेवयोरित्यदिः। एकं। मूर्द्धन्यमधस्तालमधश्च॥ एकं सर्वतोगच्छतः। सहस्रसन्धिः॥ त्रिधा देवद्वीची। विश्वद्वीची। सध्वीची। ए
कसहस्रवर्तितस्य। तिरसस्तिर्यलोवे। एकं वक्रं गच्छतः ३४ वदति॥ वदत्यक्तायां वाचि। पचाधच। चरिचलीति द्विवादि। वक्ति। वचभाषणेन।
वक्ता तु पठिते विस्वाहा गिममप्यभिधेयवदिनिविष्टः। त्रीणि। वाचामीशः। वाचां पतिः॥ द्वेपदुवचनस्य। वाचोयुक्तिः। सयुक्तिकत्वं। वामदि
कूपश्च। मधरसलुक्। तत्रपदुः। प्रशस्तावागस्य। वाचो गिमनिः। वाग्मीयठौ सुरार्चार्थे रतिविष्टमेदिन्यौ। कुर्वदिद्युवावदूकशब्दाठसामर्थ्यं

देवानज्जतिदेवद्वीविषद्वीविषगज्जति। यः सहाश्चतिसध्वद्वीससतिर्षु सतिरोऽनुति ३४ वदोवदावदोवक्तावागीशोवा
पतिः समो। वाचोयुक्तिपदुर्वाग्मीवावदूकोतिवक्तुरि ३५ स्याज्जत्मा कस्तवाचालोवाचाटो बहुगर्हवाक्॥ दुर्मुखे मुखरावद्वीमु

॥ अतिवक्ति॥ साधुकारिणि। तज्जा॥ चत्वारि ३५ जल्पति॥ जल्पत्यक्तायां वाचि। जल्पमिद्वे

विश्वानस्त्रिधां द्वीषू। बहुमर्त्यावागस्य। आलजाटचौ बहुभाषिणि। कुसायामिति वाच्यं। चत्वारि बहु॥ गर्ह्यभाषिणः। दुर्निदिनं मुख
मुखः। कपिभिन्नाभिदोर्नामुखरेत्रिष्विति। विश्वः। निदिनं मुखस्य। स्वमुखेतिरः। मुखशब्दोन्नतस्य एवावचनपरः। नवद्वेनियमि
मस्या त्रीण्यपि प्रियवादिनः। शक्नोति। शक्नुशक्नौ। मूर्द्धपूज्जशकविष्णुः। ऋः॥ प्रियंवदति। प्रियवसेवदः। स्वच॥ द्वे॥ ३६

॥ लुहो गार्ध्वेति वीपदेवः ॥ भावे घञ् । लोहं लाति । आसीनुपेति कः । यद्वा रोहयनेर्वाहुजकादलच् । कलिपिकादिवाहलं । लोहलः ॥
 ॥ राः अक्रवाचिनिचत्रिष्विति विश्वहेमचंद्रौ । नस्फुटावागस्य । हेगर्ह्वदति । सुष्यजाताविनिगिनिः । कुत्सितंवदति । रथवदयोश्चेति कीः
 ॥ कुत्सितोवाहोस्य ॥ कुत्सितं वरति । अच् । हेकु कथनशीलस्य । असौम्योरुस्यः स्वरोपस्य ॥ अप्रशस्तः स्वरोपस्य । हेकाकादिदृशस्वस्य ३७
 ॥ लः ॥ रुशहेचलनशब्दार्थ इति युच । शब्दनशीलः ॥ शब्दावक्रियायां । युच् । देशवृत्तकरणशीलस्य । नांहीवदनशीलः । सुधीतिवदे

लोहलः स्यादस्फुटवाक्गर्ह्ववादीनुकट्टदः ॥ समौकुवादकुवरो स्यादसौम्यस्वरोऽस्वरः ३७
 रवणः शब्दनो नान्दीवादीनां दीकरः समौ । जडो जे ऽनेडमूकस्तवक्तुं श्रोतुमशिक्षिते ३८

गिनिः । नांहीकरेति वदति । दिवा विभेतिटः ॥ आशीर्वचनसंयुक्तास्तनिर्यस्मान् प्रवर्तते । देवद्विजग्यादीनां तस्मान्नां हीतिकीर्त्यते इति भरतः ।
 नाटकादौ मंगला र्थं भेष्यं दिवादकस्य हे । जलति । जलघानने । पचाघवृत्तस्योरभेदः । रष्ट्वानिष्टं वा सुखदुःखं वा न वेन्नियो मोहान् । परव
 शगः । समवेदिहृजडसंज्ञकः पुरुषः । जगत्त्रिषो । प्रकृष्टिं वा हिमग्रस्तमूका प्रतेषु च त्रिष्विति विश्वमेदिम्यौ ॥ न जानाति । रगुपधेति कः ॥ हे
 एतौ बधिरश्चासौमूकश्च । पाठांतरेनास्येडेमूकोस्मादिसर्थः । त्रिलिंगोऽनेडमूकः स्याच्छठेवाक्श्रुतिवर्जिते रतिरभसः ॥ एक ३८

एतः

१०

नूत्नी शीलं यस्य। शीले कोमलोपश्र। केणरतिन। मलोपसामर्थ्यात्। अन्यथाठयमेवविदध्यात्। शीलमिति ठकिअवयानामिति टिलोपेन
 सिद्धत्वादिति मुकुटः। तन्न। कविधानस्यार्थत्वात्॥ ठकिउदात्तनिवृत्तिस्वरेणमधोदात्तनाप्रसंगात्। वृद्धिप्रसंगाच्च। हेमौनशीलस्यानजनैस्म।
 ओनजीवीदे। अकर्मत्वात्कः॥ ओदितश्चेतिनत्वं। नओवंदिस्वपरायोः पुंसि त्रिषु विवाससीति विश्वः॥ नवासोस्यादिगेवांवरमस्या। दिगेवरः स्यात्स
 पणोऽधनेनमसिशंकरे। श्रीणी निष्कास्यतेस्म। कसगतौ। एयंतः। ऋः॥ अवकृष्यतेस्माकृषाविलेखने। ऋः॥ हे। अपध्वस्यतेस्म। ध्वन्सकृदधः

नूत्नी शीलसूतूमी कोनग्रोऽवासादिगंवरः॥ निष्कासितोवकृष्टः स्याद्यध्वसस्तु धिक्कृतः ३९
 आन्नगर्वोभिभूतः स्याद्वापितः साधितः समौ। प्रत्यादिष्टोतिरस्तः स्यात्प्रमत्तारणातो निराकृतः ४०

गतौच। ऋः॥ अपध्वस्तः परित्यक्तेविदिनेप्यवचूरीति। धिगितिकृतः॥ हे ३९ आन्नोगर्वीयस्य॥ आन्नगंधरतिपाठांतरं। गंधोगंधकआ
 वधेलेरागर्वयो रिति विश्वः॥ गंधोगर्वो लवोपिचेति त्रिकांडशेषः॥ अभिभूयेतेस्म। ऋ। ऋः॥ हे। वत्वारः पर्यायात्सके। दण्यतेस्म। दा
 ः। दापितरतिपाठांतरं। तन्नदयदानेति धातुः। साध्यतेस्म। साधसंसिद्धौ। हे धनादिकं मदापितस्याप्रदापितस्य धनादेवी। प्रत्यादिशान्ति
 ऋः॥ निरस्यतेस्म। असस्तेपणो। ऋः॥ तिरस्तः प्रेषितशरे संसक्तैस्त्वरितोदिने। निष्पूतेप्रतिहनेवेति हेमः। प्रत्याख्यायतेस्म। ख्याप्रकथने।

सिद्धादेशोवाक्यः॥ निराकृति। कृमः कः वत्वारि ४०

रि। क्तः॥ निरुतं विप्रलब्धे स्याच्छठे विप्रकृते त्रिस्थिति विश्वमेदिन्यौ। हे। विप्रलभ्यते स्म। दुलभ्य प्राप्नोति। क्तः॥ वंचुगतौ एवेतः। वंच्यते स्म। क्तः॥
 हतं यस्य। प्रतिहृत्यते स्म। क्तः॥ भवेत्प्रतिहतं दुष्टे प्रतिस्वलितरुद्रयोः। प्रतिवध्यते स्म। वंधवंधने। क्तः॥ हृत्यते स्म। क्तः॥ चत्वारि कृतम
 य ४१ अधिक्षिप्यते स्म॥ क्षिप्यते स्म। क्तः॥ अतिक्षिप्यः प्राणिहिते कुत्सिते भर्त्सिते त्रिस्थिति विश्वमेदिन्यौ। प्रतिक्षिप्तं वारिते
 धते पंचकं त्रिषु। हे कृताक्षे यस्य। वध्यते स्म। वंधवंधने। क्तः॥ कील्यते स्म। कीलवंधे। क्तः॥ संयम्यते स्म। यम उपरमे। क्तः॥

निरुतः स्याद्विप्रकृतो विप्रलब्धस्तु वंचितः। मनो हृतः प्रतिहृतः प्रतिवद्धो हतश्च सः ४१

अधिक्षिप्तः प्रतिक्षिप्तो वद्धो कीलित संयतो। आयन्न आयत्प्राप्तः स्यात्कांदिशी कीभयदुतः ४२

। श्रीणि। आयद्यते स्म॥ पदगतौ। क्तः॥ आयन्नः सापदि प्राप्ते पिवा अलिंगकः। आयदं प्राप्तः। हे। कांदिशं यामीत्याह। न दाहे
 तिमाशब्दादिभ्यश्चिठक्। एषोदादिः। मुकुटस्तकदि वैकृत्ये। भावे घञ्जान्मत्वर्थेति। कंही। शीकृसेचने। भावे घञ्। शी
 कः क्षरणार्थत्वाद् श्रुपाते व वर्तते। वैकृत्ययुक्तो श्रुपातः केदिशीकः। न घोगा न्योत्ता घणित्याह। अदुद्रवत्। दुगतौ। कर्त
 रिक्तः। भयान् दुतः। पंचमीति योगविभागात्समासः॥ हे॥ ४२

आहार्यतेस्य। स्वरसंवलने। एपंतः। कः। आहार्येमेथुनंप्रसाकोशोजातोऽप्येतितारकादित्वादिनच। वाहारितः स्त्राविनेश्वरैरभिशास्तेऽ
 पिचत्रिषु। अभिशाप्यतेस्य। शसुहिंसायां। कः। यस्यविभावेतिनेत। ध्विशासीरतिवा। श्रीणिमेथुननिमित्रंमिथ्यादूषितस्य। संकसति। कस
 गतो। समिकसउकन। पूकादयुरतिकनउक्तागमरतिमुकुटस्त्वपोणिनीयः। नस्थिरः। द्वेचलस्वभावस्य॥ व्यसनेनार्तः। उपर्यतेस्मारंज
 रणे। कः। उपरक्तोव्यमनोर्त्रैराहुग्रस्तेदुसूर्ययोरिति विश्वः। द्वेदेवमानुषपीडापुक्रस्य। विश्विघ्नोहसोस्य। विहस्तस्तुविहस्तपंतकेऽकरेतिहे

आहारितः स्वारितोभिशास्तेसज्जु लकोऽस्थिरे। व्यसनान्नैपिरक्तौ द्वौ विहस्तव्याकुलौ समौ ४३
 विहस्तवोविहस्तः स्यान्नविश्वशोरिष्टदुष्टधीः। कश्यः कशार्हे सन्न द्वेत्वाततापीवधोघने ४४

कोलति। कुलसंस्थानेबंधुयुच। एगुपधेनिकः॥ द्वेशोकादिभिरितिकर्तव्यताश्रयस्य ४३ विहस्तवते॥ कुज्जगतौ। अचू। विहस्तति। क
 अचू। द्वेस्वांगमेवधारयिनुमशक्तस्य। विहस्तवति। वशकांतौ अचू। विश्वस्त्रिष्ववश्यात्मारिष्टदुष्टधियोरपि। अरिष्टेनदुष्टा अरि
 धीर्यस्य। द्वेआसन्नमरणसूचितलक्षणैर्नदूषितमतेः। कशामर्हेति। दंशदिभ्योयः। कश्यंकशार्हमद्ययोः। अश्वमध्येपीतिहेमः। क
 नि। अर्हस्य। द्वेनास्नार्हस्य॥ सन्नस्त्वतिस्म। नहबंधने। अकर्मकत्वात्कः। भावक्रांतादशीघ्रचवा। आततेयथातथा। पितृश्रीलमस्य।
 अयगतौ॥ सपीनिशीतिः। एकं ४४

हः॥ द्विष्यन्प्रीतो॥ लयता॥ असि विषयंगतः॥ प्राकपार्थिवादिः॥ हे हेष्वाहस्य॥ वधमेहेति॥ दंडादिभ्योयः॥ यद्वा॥ हंतमर्हः॥ हनोवधचेतिप
 र्वस्यशिरसश्छेदः॥ तमर्हति॥ शीर्षश्छेदाद्यत॥ हे शिरस्येदार्हस्य॥ विवेकावधः॥ नोवधो धर्मेतिपत्त॥ एकं॥ मुसलेनवधः॥ दंडादिभ्योयः॥
 ॥ अकृष्णं कृष्णं कर्मस्य॥ शिष्टिंदे॥ शिष्टिद्वे सेलितः कानच॥ अनित्यत्वान्ननुम॥ कृष्णकर्मतिपाठांतरं॥ तत्र शिष्टतावलोधानुः॥ श्रेतिनुमिष्ट
 तर्ह्येत्थानचदत्तं सनो लुक्॥ हे अपापकर्मणः पापकर्मणो वा॥ चपति॥ चपसांत्वने॥ वृथादित्वाकलव॥ चपलश्चोरकेचले॥
 केचिकुरेशीघ्रेपारदेप्रसारांतरे॥ मीनेपिचपलमुस्यापिपत्त्यां विधुतिश्रियां॥ पुंश्चत्पामः॥ चीतिअव्यक्तं कुरंति॥ कुरशादे॥ इ

हे ष्वेतस्त्रिगतोवधः॥ शीर्षश्छेदरमोसमो॥ विष्योविवेकायोवधो॥ मुसलोमुसलेनयः ४५ शिष्टिदानोः कृष्णकर्मवपलश्चि
 कुरःसमो॥ दोषैकदकुरोभागीनिकृतस्त्वन्ननुः शठः ४६
 गुपधेतिकः॥ चिकुरोऽहोएहेवभ्रौके शेषंचलशैलयोः॥ पक्षिहृष्ट
 भिदोष्मापिरतिहेमः॥ हे दोषमनिश्चिखवधादिकमाचरतः॥ दोषएकस्मिन्नदृक् ज्ञानंयस्य॥ पुरःपूर्वभजते॥ भजसेवायां॥ संयचेतिघिनु
 रा॥ हे दोषैकग्राहकस्य॥ निकृंतति॥ कृतीछेदने॥ गुपधेतिकः॥ निकृतंविप्रलब्धेस्याच्छठेविप्रकृतेत्रिषु॥ अनुविहृदूः॥ नजितितस्य॥
 रुषः॥ नलोपोनत्रः॥ शठति॥ शठकेतेव॥ पचाद्यच॥ शठोमध्यस्थपुरुषे धर्मेधत्तरेकेपिचेति॥ हेमचंद्रः॥ श्रीगोवत्काशायस्य ४६

करोतिपुत्रि॥ नपत्यक्रायांवाचि॥ संवकर्णयोरिसव॥ हलदंतादित्यलुक्॥ सचयति॥ सचपैश्रुमेदंसादिरदंतः॥ रावुल॥ सूचकः॥ अचिदुर्जने॥
कथकेसीवमद्रुमेमार्जरेवापसेविचेतिहैमः॥ द्वे॥ विंशति॥ विणअवयवे॥ रुधिविशिमिथिभ्यः॥ किदिपुनन्॥ वाहुलकादुननितिमुकु
टोक्लिस्तेनसूत्रास्मरणमूलिका॥ विष्णुकुंकुमेविच॥ कपिवक्त्रेचकाकेनासूचकक्रूरयोस्त्रिषु॥ पृक्कायांविष्णुनास्त्रीस्यादितिबिष्ण
मेदिमो॥ दुष्टोजनः॥ कुगतीनिसमासः॥ खलति॥ खलसंचये॥ अच॥ खंछिद्रंजातिवा॥ खलः॥ कल्केमुविस्त्रानेकुरेकरोजये॥ धमेरतिहै
ममेदिमो॥ त्रीणिपरस्परभेदकस्य॥ स्वामीनुसूचकपर्यायएवैतानाह॥ नृशंसति॥ शंसहिंसायां॥ कर्मण्यण॥ अतंतदतिमुकुटोक्तं

कसर्जपः॥ सूचकः॥ स्नातविष्णुनोदुर्जनः॥ खलः॥ नृशंसौघातुकः॥ क्रूरः॥ पापोधूर्तस्तवञ्चकः॥ ४७

स्यक्॥ अजपवादस्पाणोजागहकत्वात्॥ हननशीलः॥ लघपतेत्युक्तं॥ कृतंति॥ कृतीछेदने॥ कृतेष्वकृचेतिरूपप्रत्ययोधातोः॥ क्रूरा
यत्तुमुकुटेनकृणातीतिविगृह्यकृतेदूरादयश्चेतिरूपक्रूरादेशश्चकुलोवादूरादित्वाद्रकृदीर्घरस्युक्ते॥ तदुक्तसूत्रास्मरणमूलं॥
विरुद्धं॥ दूरादयश्चेतिसंचवनास्ति॥ क्रूरस्तकठिनेद्योरेत्तदंसेप्यभिधेयवदितिबिष्णुः॥ पापमस्यास्ति॥ अशंआघत्वाच
नरद्रोहकारिणः॥ धूर्वति॥ धूर्वाहिंसायां॥ हसिमृगिणितितन॥ एक्षोपः॥ धूर्तेतुखंडलवणेधूर्तोधुनरमापिनोरितिहैमचंद्रः॥ वंचय
ति॥ वंचुगती॥ एषतः॥ एवुलु॥ वंचस्तखलेधूर्तेगृहवभौचजंबुकेरतिबिष्णुमेदिमो॥ द्वेपरप्रतारकस्वभावस्य॥ ४७

जातिः। दगुपधेति कः। अतश्च जटमूर्खयोरिति विश्वः। मुख्यतिस्मात्। मुहूर्त्वे विद्येयात्पथेति क्रः। मूठं कृतं त्रितेजदेरिति विश्वेः। ज्ञानं
 जलविशेषमनतिक्रम्यवर्तते। पदार्थानि तिष्ठन्नावगम्यीभावः। तदस्यास्ति। अर्थाद्वाद्यत्वं मुख्यति। मुहेः खोमूर्खः। विधेयं विधा
 यमधिकारी। अविधावद्विषयत्वात्तदाकाराणां तस्येदमित्यण्। बलिशस्य मत्सर्वधनं स्यात्पूर्वत्वादपूज्यत्वात्। बालिशस्तु
 पूर्वः॥ षट्॥ कुत्सितोः यः स्वामी। कुगतीति समासः। कोः कृततत्पुरुषो कृपां करोति। तत्करोतीति णिच्। कृथ्यते। कृपकृपायां कृत्
 रतिकर्मेणीत्युट्। अजादेणस्य स्थानिवत्तात्त्रगणः। यद्वा कृथ्यते कृपाविषयीक्रियते। कृपूषामर्थे। बाहुलकात्तत्पुनः। लुटि वासंता

अतः मूठयथाज्ञातमूर्खवैधेयवालिशाः॥ कदप्येकपणस्तद्द्विकंपचानमितं पचाः ४८

पूर्वकत्वाद्गुणभावः। बाहुलकात्स्वत्वाभावः। यद्वा कृपकृपायांगता वित्तस्य बाहुलकात्संप्रसारणं। यद्वा क्रये सत्रमर्तांतरे कृपेति
 पाठः। अतएव कृपयामरः कृपायामिति बोधदेवः। ततो बाहुलकात्तत्पुनः। स्मृतिः स्मृतिरसंपेक्षणे। स्फापितं चीति स्क्। स्फुटो र
 रिद्रेक्यणे निरुद्धोः स्मृशंसयोः। स्फुट्वा घ्रीनटी अंगावृहती सरघासु च। चांगेरिकायां हिंसायां मक्षिकायात्र वेप्रपयोरिति
 हेमचंद्रः। किंपचति। ताच्छीत्येति चानशशानत्वा। अतिसमगमणासनमिति नमुक्। किंशेपरतिसमासः। मितं पचति। मितन
 वेत्तेति खच। यद्वा किंपचः। अतमिते पचरति छेदः। पचाघच। नमितं पचोः मितं पचः। तद्विज्ञोः नमितं पचः। पंच ४८

रामः
 १३

निर्गतं स्वप्नस्य। स्वप्ननिष्क्रान्तो वा। दुस्वप्नविधाप्रकारः समद्विर्वाऽस्य। दुर्विधो वा अलिङ्गः स्यादुर्गतेऽपि स्वप्ने विच। दीयते स्या। दीदृक्षये। गत्यर्थेति क्तः। स्वाद्य-ओदितः। ओदितश्चेति न त्वं। हरिद्राति। हरिद्रा दुर्गमो। पचाद्यव। दुर्गम्यति स्म। गत्यर्थेति। क्तः। पंच॥ वनयाचने। सर्वधातुभ्य हन्। वनिर्याच्चा। वनिमिच्छति। सप आत्मनः क्वच। एबुल। वनीयक इति पाठे। वनीयाति। कः। ततः संज्ञायां कन् कुन्वा। यत्र मुकुटेन वनतीति विगृह्य वनिषी ज्ञेयुक्तं। तच्चिंसां पाचक इत्या पत्रेः। याचति। दुषा चया आयां। ल्युः। स्वार्थे कन्। मार्गति। मार्ग-अन्वेषणे। बहुलमन्मत्रापीति

निः स्वस्तु दुर्विधो दीनो हरिद्रो दुर्गमोऽपि सः। वनीयको याचनको मार्गणो याचकार्थिनो ४९
अहंकारवानहंयुः शुभंयुस्तु शुभान्वितः। दिव्योऽपपादुका देवान् गवाधा जरा युजाः ५०

याचति। एबुल। अर्थो स्यात्ति। अर्थश्चासन्नित्तिरतीति निः। अर्थयते। अर्थयाचने। अस्यादिणिनिर्वी॥ आवश्यकेति नर्वी। पंच ४९ अहं
स्तु॥ मतुप्। अहमस्यास्ति। अहंशुभमिति मोतमवयवं। अहंशुभमोर्युस। द्वेसाहंकारस्या शुभमस्यास्ति। युस। शुभेनान्वितः। कर्तृकरण इति स
द्वौ दिविभवाः। धुप्रागवागिति यत्। उपपद्यते। पदगतौ। लघुपतपदेत्यु कन्। तेचनेव। नारकव्याहृत्रयेदिअपदं। मात्रावित्रादिदृष्टकारण निर
अदृष्टसहकृतेभ्योऽ एहभ्यो जाताः ये देवास्ते दिव्योऽपपादुका उच्यन्ते। एकं। नाचगोश्चाद्यौ येयां। आद्यशब्देन स्वराश्चोपपादुकाः पंचम्या धितिजनेर्हः ५०

दीनां ग्रहणं। जरायोर्गर्भा ५१

मनकत्वाद्भास्वेदः। स्वेदः। स्वेदाज्जाताः। क्रिमिश्रदंशप्राघोषेयां। आघशवेनमशकमनकुरादिग्रहणं। एकं। पक्षीचसर्पप्रादीयेयां।
 देशवेननक्रमस्यपिपीलिकादिग्रहः। अंशेजाताः। सप्तम्यांनेनेरितिः। एकं। प्राणिवर्गः। तरुश्वगुल्मप्राघोषेयां। आघशवेन
 लतादिग्रहः। भुवमुद्रिदंति। मिहिरविहारलोसत्विनिक्लिप्। उद्रिदुअंते। उद्रितपर्यायानाह। उद्रिदुक्तः। उद्देदेनमुद्भित। सं
 पःक्लिप्। उद्रिदोजातं। पंचम्यामितिः। उद्रिनन्ति। रगुपधेतिकः॥ ॥ श्रीणि ५१ सद्रिपते॥ दृष्टादरे। ग्रहदृष्टिसप्त॥

स्वेदजाः कृमिदंशाद्याः पक्षिसर्पादयोदृजाः॥ उद्रिदस्तर्गुल्माद्याउ
 द्रिदुद्रिजमुद्रिदं ५१ संदंरुविरंचारुसुखमंसाधुशोभनम् ॥ ॥

पृष्ठोदरादिः॥ पट्टासुउनन्निचित्रंदवीकरो। उदीर्लेदने। वाहुलकादरः। शकंधादिः। स्त्रियांभोरदित्वान्दीष। रोचते। रुचदीप्ता
 वभिपीतोच। रषिमदिमुदीतिकिरत्त। चरनिचिने। चरातो। दृसतिननीतिजुग। चारुदृहस्यनोपुंसिशोभनेत्त्वभिधेयवदितिविश्वः।
 सुशोभनंसमंसर्वसस्य। सविनिर्दुर्भरतिषत्वं। साधोत्यर्थोषाधसंसिद्धो। कृचापेत्पुण। साधुर्जेनेमुनीवाहुषिकेसज्जनरम्प
 योरितिहेमचंद्रः। शोभते। शुभदीप्तो। अनुदानेनश्रोतियुत्त॥ शोभनीयोगभेदेनासंदरेवाच्यलिंगकः॥

एमः

१४

कप्यतेस्म॥ कमुकांतौ॥ कूः॥ यस्यविभाषेतिनेट॥ अनुनासिकस्येतिदीर्घः॥ यद्वाकनतिस्म॥ कनीदीप्तादोगसर्थेतिऋः॥ कांतास्याबुधियंगोस्त्रीणो
मनेत्रियुताधवे॥ लोहेचसं द्रस्ययिः॥ पपर्णयातेशिलासुचेतिविश्वमेदिम्यौ॥ मनोरमयति॥ मन्त्रीरायां॥ एपंतः॥ कर्मण्यणमनोहरमितियाठे
मनोहरति॥ हरतेनुधमनरस्य॥ ऐचतेरुच्यतेवा॥ एजसूर्यतिसाधुमनसाजानाति॥ एगुपधेतिकः॥ निवृत्तप्रेषणोत्रजानातिः॥ मूलविभुजादि
त्वाल्कइतिमुकुटः॥ तन्न॥ तस्यापिकर्तरिविहितत्वेनतायतरतिविग्रहप्रदर्शनस्यविरुद्धत्वात्॥ यदपिसकृपेतिममासरति॥ तदपिन॥ कर्तक
रणोरति॥ तत्पुरुषविधायकस्यसत्त्वात्॥ संज्यते॥ मजिधनौरतिसौत्रोधातुः॥ वाहुलकादुः॥ मंजुमंजुलंलानि॥ आतोनुपेतिकः॥ मंजुलंचजलांतरे॥

कात्रंमनोरमंरुच्यंमनोत्तमंजुमंजुलं ५२ तदासेवनकंतमेर्नास्तित्रोयस्यदर्शनात्॥ अभीष्टेभीषितंहृद्यंरहितंवल्ल

नेमेजुलस्तदात्पूहेरतिहैमः॥ द्वादशः ५२ नसिच्यतेमनोत्राविचस्वरणोकरणेतित्युट्॥ संज्ञायांकन॥ दीर्घोदिवाठे **मंप्रियं ५३**
यः॥ एकं॥ अभितरुच्यतेस्म॥ रघुरच्छायां॥ कूः॥ अभिवीषाभिमुख्ययोरितिविश्वः॥ अभ्यामुमिच्यतेस्म॥ आलुब्धाप्तोसंनतः॥ आपृ
तिन्॥ कूः॥ हृदयस्यप्रियमितियत्॥ हृदयस्यहृद्वेत्तेतिहृदादेशः॥ हृद्यं धवलजीरेवहृत्प्रियेहृद्वेद्वेचित्॥ वशाकृद्देदमंत्रेचहृद्योदृष्ट्या
जेरतिविश्वः॥ दप्यतेस्म॥ दयदानादौ॥ कूः॥ वक्ष्यते॥ वक्ष्यतेवा॥ वक्ष्यसंवरणो॥ रासिवक्षिण्यांचेत्यधत्त॥ वक्ष्यमोदयितेऽधश्चेसलक्षणतु
रंगमेरतिविश्वः॥ प्रीणाति॥ प्रीजतर्पणो॥ एगुपधेतिकः॥ प्रियोवृद्धौघधेहृद्येधेवेरतिहैमः॥ घट् ५३

निष्ठा। प्रतिकृष्यतेऽस्य। कृष्यविष। वलेखने। कृः। अच्छति। अगतौ। अयेऽप्योपीतिवनिष्। यद्वा अछतेः अवधावमाधमावरेफाः
 निवन्तोनियातः। अवीतुरंगमेपुंसिकुत्सितेवाच्यलिंगकः। रिक्तते। रिक्तकस्थनयुद्धनिर्दाहिंसादानेषु। अकर्तृरिवेतिघत्त। रेफोरवर्णे
 रकुत्सितेवाच्यवत्पुनरिति विश्वः। यद्वा रिफतेः अवधाधमेतिअप्रसयांतोनियातः। रेपरतिपाटे। रीगतिरेषणयोः। वाहुलका
 स्यान्निहितेकूरेरिति विश्वः। याप्यते। याग्रापरोऽपंतः। अचोयत्। याप्यंतुमापनीयेस्यान्निहितेऽपि धेयवत्। अवस्यस्या
 अवरक्षणादौ। अवधेति सन्नेरणमप्रसयांतोनियातः। तत्रैववकारस्य पक्षेधकारः। अधमः। स्याद्दृत्वं ऊनेरिति विश्वः। कु

निकृष्टप्रतिकृष्टावरेफयाप्यावमाधमाः। कुपूयकुत्सितावद्यत्वेदगर्हीणकाः समाः ५४ मलीमसंतुमलिनंकचरंमल

त्सितंपूयते॥ पूयोविसरणो। अच॥ एषोदएदित्वादत्वेकपूयरस्यपि। कुत्सासंजातास्य। तारकादिः। नउद्यते॥ अवधावमे (दूषितं॥
 निनियातः॥ खेटति। खिट्आसे-। अच। खेटः कफेग्रामभेदेचर्मण्यस्त्रवति त्रिषु। गर्हते। गर्हकुत्सायां। अहलोऽर्पत्। अराति। अरा
 शदे॥ अच। कुत्सायांकन्। त्रयोदश ५४ मलोऽस्यास्ति॥ ज्योत्स्नातमिस्त्रेति साधुः। मलीमसंतुमलिने पुष्पकासीसलोहयोरिति विश्वमेदि
 त्यौ॥ एठेवसंज्ञेधत्तरेमलिनंकृष्णदोषयोः। मलिनीरजस्वलायांचेति हैमः॥ कुत्सितंचरति। अच। रथवदयोश्चेति चकारान्तकोः कन्नत्पु
 रुषरतियोगविभागाद्वाकोः कत्॥ मलेन दूषितं॥ कर्तृकरणोरतिसमासः॥ ॥ चत्वारि॥

रामः

१५

पूयते स्म ॥ पूज्यवने । पूज्यवने वा ॥ ॥ पूतं त्रिषु पवित्रे च एतितेव हलीकृते । पुनाति । कर्तृरिच्छिदेव तयो रित्तीत्रः । पवित्रं तु मेध्येतास्ते
 कुशे जले । अर्घ्यपकरणे चापि पवित्रानुनदीमिहीति हैमः । मेधनां ह । मेधसां मेध । एतत् पवित्रः प्रयतः पूतदति प्राणि विषय उक्तं । रहस्य प्राणि नि ॥ त्री
 णि ॥ वीक्ष्ये । जिहं धी ही सौ । वा विंधेरिति क्रन । रंधेरगिति मुकुटस्तु विंसः । विमल आत्मा स्वभावो यस्य ॥ हे स्वभाव निर्मल स्या ५५ निर्णिज्यते स्म ॥
 शिजिर शौच योषणयोः ॥ ॥ शोधते स्म । शुद्ध शुद्धौ । एतत् ॥ ॥ मज्जते स्म जू शुद्धौ ॥ ॥ निष्क्रांतं शोधयस्मात् । शोध्यातिष्क्रांतमिति

पूतं पवित्रं मेध्यं च वीघ्रं तु विमलात्मकं ५५ निस्तिक्तं शोचितं मष्टं निः शो
 धमनवस्करं ॥ असारं फलं शुभं तु वा शीकं तु छरिक्तं ५६

नावस्करेन ॥ पंचापतीतमलस्य ॥ नसारोत्र ॥ फलति । त्रिफला विशरणे । फलियातीति साधु । फल्यः काकोतुं वरि के वृक्षे निरर्थके पि
 हैमः । फलवसारैः मिधेयवत् । नदी मेदे मल प्रां स्त्रीति विश्वः । हे । शुने हितं । शुनः संप्रसारणं वाचदीर्घरति यत् ॥ शुभं विंदोच निज्ज
 मातु नलिकारति हैमः । उष्यते । वशकांतो । सर्वधातु म्परन् । संज्ञायां कन । तोदनं । संपदा दित्वा भ्रावे द्विप् । तुदात्मयया छ्यति । छो
 ॥ मूलविभुजादित्वा कः । नुरं छ्यति वा । आतो नुपेति कः । रिच्यते स्म । रिचविद्यो जनसंघर्षे नयोः ॥ ॥ स्वार्थे कन ॥ चत्वारि ५६

धाति। स्फुट। पुञ्ज। प्रधानं स्यान्महामाने प्रकृतौ परमात्मनि। प्रहायामपि च क्लीवमेकत्वेन तत्र मे सदा। प्रकृष्टं मुख्यमस्य। प्रमुखं प्रथमे
 ये इति हैमः। प्रविच्यते। विचिरप्यभावे। घञ। नोत्रमोस्मान्। अतिशयेनोत्कृष्टः। उत्कृष्टार्थं वृत्तेरुच्छ्रितं तत्तमपू। द्रव्यप्रकर्षार्थं
 ताम्। पट्टा उन्नाम्यति। तमुक्तं क्षायां। अच॥ उन्नम्यते वा। घञ। नोदानेति न वृद्धिः। मुख्यमिव। एणत्वादित्याद्यः। वर्धते॥ वर्धते। वर
 तायां। चुरादावदंतः। अचोपत्। त्रियते। वृज्वरणे। वृज्वरणम्। प्रवर्हति। वृहवृहो। अच। अवरस्मिन्नर्द्धभवः॥ अर्द्धघत। प

क्लीवे प्रधानं प्रमुखप्रवेकानुत्तमोत्तमाः। मुख्यवर्धवरेण्यश्च प्रवर्ह
 नवरार्द्धवत् ५७ परार्द्धाग्रप्राग्रहरप्राग्राग्राग्रीयमत्रियां। २

एधमोत्रमपूर्वाच्च। नअवरार्द्धः। नत्रितिसमाप्तः ५७ परस्मिन्नर्द्धभवः॥ यत्। अगति। अगकुटिलायांगतो। अज्जेद्वेति साधुः। अग्रं पुरस्ता
 दुपरिपरिमाणो वलस्य च। आलंबने समूहे च प्रांते वस्यान्नपुंसकं। अधिके च प्रधाने च प्रथमे वा भिद्येयवत्। प्रकृष्टमग्रं। प्राग्रं हरति। हरते अनुद्य
 मने च। प्राग्रेभवः। अग्रेभवः। अत्राद्यत्। घञौ च॥ सप्तदश॥ अतिशयेन प्रशस्यः। अतिशयने तमविद्युनो। द्विवचनविभज्योपपदेन रवी
 यस्तु नो। अजादी गुणवचनादेव। प्रशस्यस्य अः। श्रेयोमुक्तौ पुमे धर्मे ऽतिप्रशस्तेन वाच्यवत्॥ श्रेयसी करिषिष्यत्पामभयापाठयोरपी

एतः

१६

विश्वमेदिमोः श्रेष्ठो वरे कुवरे चेति हेमः ॥ पुष्पति ॥ पुषपुष्ठौ ॥ पुषः ॥ कित् कलं श्रेति कलन ॥ पुषः करन ॥ कपिरिकादिरिति मुकटः ॥ न चिं सं ॥ नाहृष
पाठाभावादस्मदुक्त सन सत्वाच्च ॥ पुष्कलस्तु पूर्णं श्रेष्ठं इति हेमः ॥ अतिशयेन सन ॥ तप्य ॥ सन्नमः स्यात् पूज्यतमे साधीयस्युन्नमे त्रिषु ॥ अतिश
येन शोभन ॥ पंच ॥ वर्ण प्रधानं पुक्तमनुत्तमं सन्नमं प्रवर्हणं चेति नाममालायां ॥ अग्रं प्राग्रहं श्रेष्ठं मुख्यवर्णं प्रवर्हणमिति त्रिकांडशेषे च श्रे
ष्ठस्य पाठादेकविंशतिरेव शोभनस्येत्यम्ये ५८ पुमांश्चासौ गौश्च गौरजद्वितलुकीति टच् ॥ श्रेष्ठस्यार्थः श्रेष्ठार्थो गोचरो ये वांते ॥ क्वचिद्वा

श्रेयान् श्रेष्ठः पुष्कलः स्यात् सन्नमश्चातिशोभने ५८ स्फुरन्नरपदेव्याघ्रपुंगवर्धमकुंजराः ॥ सिंहशार्दूलनागाद्याः पुंसि श्रे
ष्ठार्थगोचराः ५९ अप्राप्यं ह्यहीने हे अप्रधानोपसर्जने ॥ विशंकटं पृथुवृहद्दीशालं पृथुलं महत् ६०

राहतिपाठः ॥ एकं ५९ प्राप्तादिर्ज्ञे ॥ प्रधानादस्य ॥ उपसृज्यते ॥ सजविमर्गे ॥ कर्मणि ल्युट् ॥ त्रीणि ॥ विसृत्तार्थं वृत्तं विशाह्वाना वैः शा
वृशंकटौ ॥ विसाला त्विंद्रवारुण्यामुज्जयिमानुयोधिति ॥ नपवृष्मिदोः पुंसि पृथुले त्वभिधेयवदिति विश्वमेदिमो ॥ प्रथने ॥ प्रथप्रख्याने ॥
अम्लीति कुः संप्रसारणं च ॥ पृथुर्विशाले भूपाले वायिका कृष्णजीरयोरिति हेमचंद्रः ॥ वर्हति ॥ वृहवृहो ॥ महति ॥ महपूजायां ॥ वर्तमा
ने पृथुवृहत् महति निपातः ॥ पृथुत्वमस्यास्ति ॥ सिद्धादित्वात् लट् ॥ पृथुत्वं लानीति वा ६०

ते॥ बलसंवरणोसंवरणोच। बहुलमयत्रापीतिरक्। अदादयदतिरक्कृतिमुकुटः। तन्नउज्ज्वलदत्तादावदर्शनात्। उलयोरेकत्वस्मरणं।
 गति। ऊर्ध्वज-आष्टादने। महतिहस्वश्चेतिकुप्रसयः नुलोपः हस्वश्च। विपोलति। पुलमहत्वे। रगपधेतिके। विपुलः पृथुलेः गाधेमे
 मश्चिमभूधरेरतिविश्वः। नवाप्यायतेस्मा-ओप्यापीवृद्धौ। गसर्थेतिरुः। ओदितश्चेतिनत्वं। प्यायः पीः। प्यायते॥ प्येज्जृद्धौ। आथोः सं
 रणं चेति कनिष्ठा। स्त्रियां वनोरवेतिटीव्रौ। स्थूलयति। स्थूलवृंहणौ॥ अच्। स्थूलः पीनेजदेरतिहेमः। प्यायते। छत्वरश्चित्वरेतिनिपा
 पीवरः स्थूलकूर्मयोरितिहेमचंद्रः। चत्वारि॥ स्रुच्यते। घृचप्रसारे। घञ्। त्पंकादिः। स्रुयतेवा। बाहुलकात्कृजः कः। लोकास्त्रिधत्वे

वज्रोरुविपुलं पीनपीवीनुस्थूलपीवरे॥ लोकात्पक्षधकाश्च क्षांसस्मंदभ्रं कृशंतनुः ६१

वातकेपुमान॥ अल्पनेवाप्यते॥ अलभूषणादौ। बाहुलकात्तपः। शोदनं। कृदिरसंयेवणो। संपदादिः। कृदंलाति। आतोनुयेतिकः। तोर्लि-
 स्वार्थेकृत्। यद्वा कृष्यते। स्फापितं चीतिरक्। रलयोरेकत्वस्मरणान्तकापिलकादित्वाद्वा लत्वं। कृधकस्त्रिधुनीवेत्येदतिविश्वः। श्लिष्यते श्लि-
 ष्यतिवा। श्लिष्यन्नालिंगेने। श्लिष्येरञोपधायादतिक्त्तः। स्रुच्यते। स्रुच्यैषुन्ये। स्रुचेः स्मन्। स्रुस्मं स्यात्कृतकेऽध्यात्मोपुंस्पर्णोत्रिधुचात्म
 केरतिविश्वः। दम्पते। दम्पुदंमने। स्फापितं चीतिरक्। कृष्यतेस्मा। कृशतनूकरणौ॥ फुल्लक्षीवेतिसाधु। तन्यते। तनुविस्तारे॥ तनिचरी सः।

तनुः कापेत्वाचिल्लीस्यास्त्रिधत्वेविरलेकृशोरतिविश्वमेदिन्यौ ॥ ६१ ॥

एषः

१७

पुं हंति गच्छति॥ अन्येभ्यो यीतिः॥ यद्वा पुरुषं जहाति जिहीते वा॥ आतो न पेनिकः॥ चिपति पूर्यते वा॥ पृथालन पूरायोः॥ पृथिहीति कुः॥ यत्र पृथुः
 विभ्यः कुरिति सूत्रं पठितं मुकुटेन॥ तन्ना॥ कुरीरुच्चेति पृथक सूत्रात्॥ अन्यथा उच्चाभावप्रसंगान्॥ पुरुः प्राज्येऽभिधेयवत्॥ पुंसि स्याद्देवलोके वन्य
 रागयोरिति हैमः॥ अतिशयेन बहु बहोर्लोपो भूचवहोः॥ स्वार्थे वैषुदृष्टादयः॥ स्फायते॥ स्फायी वृद्धौ॥ अजिरशि शिरेति साधु॥ स्फारमि सपिपा
 क॥ स्फारस्तुकरकादीनां बुद्धदेविपुलेपितेति हैमचंद्रः॥ अतिशयेन बहु इयसुन्॥ बहोर्लोपो भूचवहोः॥ भवति॥ अदिभू व्युमिभ्यः क्रिन्॥ भू
 तप्रचुरे स्वर्णे इति हैमः॥ इदं दृष्टं ६३ शतापरे॥ पंचमीतियोगविभागा समासः॥ राजदंतादिः॥ पारस्करादित्वात्सुट्॥ आधेन परस्सहस्राः॥

पुरुहं पुरुषं विष्टं स्फिरं भूयश्च भूरि च ६३ परः प्राजापत्ये ये वां परा संख्या शतादिकात्॥ गणानीये तु गणो यः संख्याते गणि
 तमथ समं सर्वं॥
 आर्यासुंदः॥ गणयते॥ गण संख्याने॥ अनी परा॥ अचो यत्॥ संता पूर्वकत्वाणिलोपाभावः॥ चिंति पूजी सङ्गिधाऽनाङ्गुणा
 भावार्थाद्वा॥ अन्यथा अप्रत्ययादिसनेतरं पठित्वाऽकारमेव विदध्यात्॥ यत्र अप्रत्ययादिसकारे प्राप्ते गुणाभावात्पार्थज् विधानादिति मुकुटे
 नोक्तं॥ तच्चिंसां एपासप्रंथो युजितियुचाऽप्रत्ययस्य बाधनात्॥ द्वे गणापितुं शक्यम्॥ संख्यायते स्म॥ त्वा प्रकथनो चक्षित्वा दे शो वा॥ गणय
 ते स्माक्तः॥ द्वे॥ सत्यति॥ यमवैल्लभ्ये॥ अच्॥ सर्वार्थे सर्वनामा समासं वत्सरे स्त्रियां॥ सर्वसाधु समानेषु समं स्यादभिधेयवदिविति विश्वः॥ सर
 ति॥ सगता॥ सर्वनिष्ठेषु निसाधु॥ सर्वैर्वदति मुकुटस्त्वपाणिनीयः॥ यद्वा सर्वति॥ सर्वगतौ॥ अच्॥

विशति॥ विशप्रवेशने। अग्रपुषीतिक्कन॥ विश्वं कृत्स्नं च भुवने विश्वे देवेषु नागरे। विश्वाप्यतिविद्यायां स्यात्। न शेषो स्यात्कृत्यने। कृती वेष्टने। कृताम्
भ्यां कृत्स्नः कृत्स्नं सर्वं। कुरु सिधु॥ समस्यते स्म। असुहोपणी। क्रुः। निवृत्तं विलमस्यात्। न विलमस्यति। क्रान्तं शेषान्। निरादयति समासः ६४ संग
तमग्रमस्य। संमग्रसते वा। ग्रसु अदने। अग्नेभ्यो पीतिङ्। सहकलाभिः पूर्यते। स्म। पूरीत्याप्यायने। कत्रैरि कर्मणि वाक्क्रुः॥ पूर्णः शब्दे समग्रेना पूरिते
त्वमि धेयवत्॥ पूर्वति पूर्वमिति पाठरति स्वामी। पूर्वपूरणे। न खं द्यते। खडिभेदने। घञ्॥ ऊनयति। ऊनपरिहाणे। अच। न दुनं। स्वार्थे कर्त्त॥ चतुर्दश॥

विश्वमशेषं कृत्स्नं समस्तानि विला विलानिः शेषं ६४ समग्रं सकलं पूर्वमखंडं स्यादनुनके ॥
अनंति रं नरं सां दू पे ल वं विरलं तनु ६५ समीपेति कठा सन्न सन्निवृष्ट सनी उवत्॥

ते। हनहिंसागसोः। मूर्तेर्विनश्य पृथनादेशश्च। घनः सां द्रे ह ठे दा र्थे विलारे मु द्रे वुदे। संघे मु स्ते घनं मध्ये न स्याद्यप्रभेदयोरिति हेमचंद्रः। निर्ग
मरात्। निर्गतमंतरमस्मिन्वा। सहअं घने। अदिवंधने। बाहुलकार्त्तु ॥ श्रीणि॥ पे ल चं। पिलभेदने। घञ्। पे लो स्यात्ति॥ अग्नेभ्यो पीतिवः। विरानि। बाहुल
कलन। न स्यते। भ्रमिपुः। तनुर्वपुस्त्वद्योः। विरले स्ये कृ शेरति हेमः॥ श्रीणि ६५ संगता आपोपस्मिन्। अकूपूरित्यः। घनस्य सर्गेभ्यो घर्त्तन। निवहं। संप्रो
वेति घानेः कट्। निकटतिवा। कटेवर्षा विराणयोः। अच। आसीदति स्म। गत्यर्थेति क्रुः॥ आसद्यने स्मेति वाक्क्रुः। सन्निवृष्ट्यते स्म। कृष्। क्रुः। समानं नीडं
वासस्थानमस्य। सहनीडनेति वा॥ २॥

नोदेहोस्य॥ अथ प्रयत्ने॥ अथूत्पादो॥ घञ्। मुकुटस्तु अभासीदति॥ अमेधोपीतिरुतिदंसमाह॥ समानाविधास्य॥ समानाप्रर्थादास्य॥ समा
 दोषोस्य॥ यद्वासहविधयेसादि ईद उपगतः कंठः॥ अत्पादयदतिसमासः॥ उपातः कंठः सामीप्यमस्येतिवा॥ अंतोस्यास्ति॥ ठन्॥ अंतिकंनिकटेवाच्य
 स्त्रीलोभनौबधौ॥ चुह्यांज्येष्ठमगिन्याघनाघोक्तं कीर्त्यते॥ निकादतिविष्वमेदिन्यौ॥ अमर्धतेस्म॥ अमर्धतिस्मेतिवा॥ अर्दगतौ॥ कर्मणिकर्त
 ऋः॥ अमेध्नाविदूर्यरतीरुभावः॥ अभिमुत्तमग्रमस्यापर्यभिभ्यां चेति अभिषाद्यात्रासिल॥ तसिरिति स्वामिमुकुटोक्तिस्तत्वरानादराभिप्राये

सदेशाभाषासविधसमर्पादसवेशवत् ईद उपकंठान्निकाभ्यर्णाभ्यग्राअथ भित्तोव्ययं॥ संसृजेत्वय
 वहितमपदान्नमित्यपि ६७ नेदिष्ठमन्निकतमंस्यादूरंविप्रकृष्टकं॥ दवीपश्चदविष्ठञ्चस्वदूरेदीर्घमायंतं ६८

लो॥ पंचदश॥ संसृज्यतेस्म॥ संजसंगे॥ ऋः॥ नम्यवधीयतेस्म॥ ऋः॥ दधातेहिः॥ पटेनांतरं॥ नपटांतरमत्र॥ मुकुटस्त्वपदान्तरमित्याह॥ त्रीणि
 ॥ ६७॥ अतिशयेनांतिकं॥ दृष्टन्॥ अंतिकवाठयोर्नेदसाधौ॥ तमप्॥ द्वेअतिनिकटस्य॥ इः॥ खेनेयते॥ दुरिणोलोपश्चेतिसाधु॥ विप्र
 कृष्यतेस्म॥ कृषोक्तः॥ स्वार्थेकन्॥ द्वे॥ अत्येतंदूरं॥ रयसुन॥ स्थूलदूरयु॥ वेतिसाधु॥ दृष्टन्॥ सअत्यंतंदूरं॥ त्रीणि॥ दरागति॥ दृविदारणो
 बाहुलकान्तघक्॥ आयम्यतेस्म॥ ऋः॥ आयतनेवा॥ यतीप्रयतने॥ अच्॥ द्वे॥ ६८

रामः

१५

वर्तते ॥ बाहुलकादुलच ॥ निर्गतं तलमस्या नित्तलं वृत्ते ॥ चलेरतिविश्वः ॥ वर्ततेस्म ॥ गत्यर्थेति क्तः ॥ वृत्तं दृष्टेयम् ॥ चरित्रेवर्तते छंदः स्वतीताधानयोर्व
ने ॥ इति हेमः ॥ श्रीणि ॥ व ध्याति ॥ वंधवं धने ॥ मद्रादयश्चेति साधु ॥ उन्नतं चतदानं च ॥ द्वे ॥ उच्चिनोति ॥ अत्येभ्योपीतिटुः ॥ उच्चैस्त्वमस्मन्नावा ॥ अर्शआदि
भ्योच ॥ अग्नयानामिति टिलोपः ॥ प्रकृष्टांशवोस्य ॥ उन्नमतिस्मानमप्रकृष्टे ॥ गत्यर्थेति क्तः ॥ उद्गतमग्रमस्या ॥ उच्छ्रयतिस्म ॥ अग्निजेवायां ॥ गत्यर्थेति
क्तः ॥ उच्छ्रितं त्रिषु संजाते समुन्नद्धप्रवृद्धयोः ॥ तुंज्यते ॥ तु जिहिंसायां ॥ यज्ञः ॥ तुंगः पुत्रागनगयोर्व धेस्यादुन्नते ॥ मवत् ॥ तुंगीप्रोक्ताहरिद्रोयां वर्वर
यामपीष्यते इति हेमः ॥ षट् ॥ वामयति मदं ॥ दुवमउद्गिराते ॥ नंघादित्यः ॥ दृत्त्यं चति ॥ अंचुगतौ ॥ अतिगिति क्तिन् ॥ नीचैस्त्वमस्मत् ॥ अर्शआद्य

वर्तलं नित्तलं वृत्तं वंधुरं नृत्तानतं ॥ उच्चप्रांश्च नतोद्गोच्छ्रितां स्तुंगेयवामने ॥ दृ
मद्गीचस्वर्बहस्वाः ॥ पुरवायेव नतानतं ॥ अरात्तं वृजिनं जिह्ममूर्धिमकुंचितं नतम् ॥ ७०

व्ययानामिति टिलोपः ॥ नीचः पामरस्वर्बघोरिति हेमचंद्रः ॥ स्वर्बति ॥ स्वर्बगतौ ॥ अच ॥ हसति ॥ हसप्रादौ बाहुलकाद् ॥ स्वर्बहस्वौ न्यकवामना
हेममेदिन्यौ ॥ पंच ॥ अवनतमग्रमस्या ॥ अवनमतिस्मान्नानमतिस्म ॥ गत्यर्थेति क्तः ॥ श्रीण्यधोमुखस्य ॥ अच्छति ॥ अगतौ ॥ विच ॥ अरमालाति ॥ मूल
जादिकः ॥ अरा ॥ लातिवा ॥ अरालः कुटिले सज्जरसे समदं दंतिनीति विश्वः ॥ वृज्यते ॥ वृजीवर्जने ॥ हतेः किञ्चेतीनन् ॥ वृजिनं कल्पयेत्कीवं केरोना
ले त्रिषु ॥ जहाति हीयते वा ॥ ओहाकूत्यागे ॥ जहानेः सञ्चालोपश्चेति मन ॥ जिह्मस्तकुटिले मंदे जिह्मं तगरपादये इति हेमः ॥ ऊर्मिः प्रकाशे वेगभं
॥ ऊर्मिरस्यास्ति मनुष्यवादिः कुंचतिस्मा कुचकौटिले ॥ क्तः ॥ कीवंकुटिलनमयोः ॥ बाहुलकात् संतापूर्वकलाहानलोपाभावः नमतिस्म ॥ क्तः ॥

वेधतेस्म॥ व्यधता इने। ऋः॥ ग्रहिणेति संप्रसारणं॥ आविहोवाच्यलिंगः स्यात्कुटिले च पराहने। कुटिकौटिल्यं लानि॥ आतो नयेति ऋः। कु
वा। कुटिकौटिल्ये। मिथिलादयश्चेति रलच्। कुटिः लात्वापगायां स्त्री भुजेनुवाच्यलिंगकः। भुजतिस्म। भुजो कौटिल्ये। गत्यर्थेति ऋः॥ ओदितश्चे
त्वं वेधतिस्म। वेधत्रचलने। गत्यर्थेति ऋः॥ वेधितंगमने क्लीवं कुटिले विधुते त्रिषु। वंचतिस्म। वंचुगतौ। स्फापितं चीति रक्। वक्रं पुटभेदे वक्रः कु
रभो मयो रिति हेमः॥ एकादशः॥ अर्जति॥ अर्ज अर्जने॥ अर्जिदृशेति साधु। यत्र अपपू दित्वा कुरिति मुकुटेनोक्तं। तच्चित्तं। अपदः
अस्य रसस्य प्राप्त्यभावात्। गराभावाच्च। भिन्नो जिह्वात्। प्रकृष्टा गुणायस्य। श्रीणि। व्यस्यतेस्म। असुक्ष्मे परो। ऋः॥ व्यस्यनुव्याकुले

आविहं कुटिलं भुजं वेधितं वक्रमित्यपि। अजावजिह्वप्रगुहो व्यस्येत्त्वप्रगुणाकुलौ ॥ ७१

शाश्वतस्तध्रुवो नित्यसदान्नसनातनाः॥ स्यात्सुः स्थिरतरः स्थेयानेकरूपतया नुयः ७२

आसेरिति विश्वः। भिन्नः प्रगुणात्। आकोलति। कुजसंन्यस्त्याने। रगुपधेति ऋः॥ श्रीणि व्याकुस्य॥ ७१॥ शाश्वद्भवः॥ तत्र भवदस्य। अ
निसोमयानां टिलोपोवद्विपट्टिलोपवचनाज्ञापकान्। अध्यात्मादित्वाद्बुत्रपि। शाश्वतिकरति निर्देशान्नकादेशः ध्रुवति। ध्रुवस्यैवै॥ सु
पधेति ऋः। ध्रुवो धरो। वसुयोगमिदोः शंभौ शंका बुत्रानपादजो स्थिरे निश्चिते चेति हेमः। नियतं भवः॥ सपनेर्ध्रुवे। नित्यं स्यात्सनातनेऽपि च।
शाश्वते त्रिषु। सदा सनाच्च भवः। सायंचिरमिति ध्रुवलो। सनातनोऽव्युते। पितृणामतिथौ रुद्रवेधसोः शाश्वते स्थिरे रिति हेमचंद्रः। पंचस्था
नशीलः। शाश्वतश्च कर्तुः॥ अतिशयेन स्थिरः। तत्पर्ययसु निप्रियस्थिरेति साधु। त्रिपतिस्थिरस्य ७२

रामः

२०

कूलेस्त्रीनिष्प्रलेखौ॥ कूटः तिष्ठति॥ सपिस्तरतिकः॥ एकं॥ स्थाशीलः स्थेष्टभासेतिवरच॥ जंगमादितरः॥ द्वे॥ चरणशीलांवरणौ॥ अलं
कृत्रितीस्मृत्॥ वक्रंगच्छति॥ गत्यर्थानांनिसंकौटिस्तरनियत्॥ स्वास्यादिस्तमशार्थएवयत्॥ मिच्छति॥ अच॥ चरति॥ अच॥ चरोऽसधृतभेदेचभौमेवा
रेत्रसंचलेत्रसति॥ त्रसीउद्देगे॥ अच॥ रगति॥ रगिगतौ॥ अच॥ रंगः स्यादिगितेः भुते॥ ज्ञानजंगमयोश्चापीतिहेमचद्रः॥ चरिचलीतिद्वित्वादि॥ चरंजं
गमेस्यादंगविष्टपयोरपि॥ षट् ७३ चलनशीलं॥ चलगतौ॥ चलश्चाहेतियुच॥ चलनंभ्रमणोकंपेकंप्रेतुवाच्यलिंगकमितिश्चभेदिन्योकंप

कालव्यापीसकूटस्थः स्यादरोजगमेनरः॥ चरिस्मृजंगमचरंत्रसमिद्धं॥ चणचरं ७३
चलनं कंपनं कंपंचलं लोलंचलाचलं॥ चंचलंतरलंचैवपारित्यवपरित्यवे ७४

गोलं॥ कपिचलने॥ युच॥ कंपनंनहयोः कंपेकंप्रेस्यादभिधेयवत्॥ नमि कंपीतिरः॥ चलति॥ अच॥ लोडुविलोडुने॥ कविदपवादचिषये
सर्गप्रवृत्तेरच॥ दुलयेरिकत्वं॥ चरिचलीतिद्वित्वादि॥ चंचति॥ चंचुगतौ॥ बाहुलकादलच॥ चंचलातुनद्विष्योश्चंचलश्चपलेऽनले॥ नर
अलच॥ नरंलंचंचलेत्विंगेभास्वरेपित्रिलिङ्गं॥ कं॥ हारमध्यमणौपुंसियुगागसुरयोः स्त्रियापितिद्विष्वमेदिन्यौ॥ परित्यवते॥ स्मृत्गतौ॥
अच॥ प्रहाधरा॥ पारित्यवश्च॥ कुलेस्याच्चंचलेवेतिहेमः॥ ॥ दश ७४

निरिच्यते स्म ॥ रिविरविरेचने ॥ कृः ॥ सम्पगधिकः ॥ हे ॥ दृढः संधिः संचाधानमस्य ॥ संहृत्यते स्म ॥ कृः ॥ संहृतं संगते दृढे निहैमः ॥ हे दृढ संधानस्य ॥
 कृवति ॥ कक्रवदसने ॥ कवर्गद्वितीयादीस्यो ॥ एकादिभ्यो ठन ॥ कठति ॥ कठकृच्छुजीवने ॥ बहुलमस्यत्रापीतीनच ॥ कठिनमतिनिष्ठुरे स्यात्सञ्च
 पुनपुंसकं स्यात् ॥ कठिनीरवठिकायामपि कठिनागुदुप्रार्कणं चेति विप्रः ॥ कृतंति ॥ कृतीछेदने ॥ कृतेष्वे कृरचेति रक् ॥ कृरान्नशंसघोरोष्ठ
 कनारति ॥ हैमः ॥ कटिचकिष्णामोरन ॥ कृणातीति स्वाभिमुकुटोक्तस्तुविग्रहस्त्रिंशः ॥ कठोरौ पूरणकविनाविति हैमः ॥ निनिष्ठति ॥ मद्रादि ॥ र
 दं ह निस्मवा ॥ दृहदृहदृहो ॥ दृढः स्थूलबलयोरिति साधुदृढं स्थूलेनितंतेचप्रगाढेवलवस्यपि ७५ जीर्यति ॥ दृष्टव्यो हानो ॥ बाहु

अतिरिक्तः समधिको दृढसंधिस्तसंहृतः ॥ त्वकृत्वटंकठिनं कूरंकठोरं निष्ठुरं दृढं ॥ ७५ ॥

जरठं मूर्तिमन्मूर्ते प्रवृद्धं प्रोष्ठमेधितं ॥ पुराणप्रतमप्रत्नपुरातनचिरंतनाः ७६

लकादृढच ॥ जरठः कर्कशांशो कठिने यमिधेयवदिति विप्रः ॥ मूर्तिः काठिन्यमस्यास्ति मनुष्या मूर्च्छति स्मामूर्च्छामोहसमुच्छ्राययोः ॥ अकर्म
 कत्वात्कृः ॥ नध्यात्वेति नत्वेन ॥ मूर्तिस्त्रिषु मूर्च्छां ले कठिने मूर्तिमत्यपीति विप्रः ॥ नव ॥ प्रवृद्धं ते स्म ॥ वृधुदृहो ॥ गत्यर्थेति कृः ॥ प्रोष्ठते स्माव
 दृप्रापणो ॥ कृः ॥ प्रादृहेति दृष्टिः ॥ एधते स्म ॥ एधदृहो ॥ गत्यर्थेति कृः ॥ त्रीणि ॥ पुराभवं ॥ सायंचिरमिति धुधुलो ॥ पुराणप्रोक्ते धितिनिर्देशान्तरान ॥ अबाध
 कायपि निपातनानीति यक्षेभवति ॥ पुराणं प्रत्नशास्त्रयोः ॥ पुराणः प्रोदृष्टापणो ॥ नश्च पुराणो प्रातिदिधुलश्च ॥ पुराभवं ॥ धुः ॥ चिरंभवं ॥ सायंचिर
 मिति धुः ॥ निपातनानांतत्वं ॥ ॥ पंच ॥ ॥ ७६

प्रतिनवमग्रमस्य। अभिनूपतेराह सक्तो। ऋदोरप। अचोपत। नवएव। नवस्यलपूतनपूराप्रसयाः। नरादेशश्च। नूपते। अप। सप्तसुष्ठु कुमा
घने। कुमारकीडायो। वृषघदंतः। पुंसीतिघः। एरज्वा। यद्वासुकास्पते। कमेः किदुवोपधापाहसारन। बाहुलकादलचअतउत्वंच। कोमलंमदुलंम
लेइतिविष्णुः। मदुर्गुणोस्यास्ति। सिधनादिभ्यश्चेतिलच्। मघने। मदक्षोदे। प्रथिमदिधंभस्नामितिः कुंः संप्रसारणं च। मदूतीक्ष्णो च कोमलेरतिहे
मः। मगधादित्वात्कुरितिमुकुटोऽर्थः। चत्वारि ७७ अन्वंचति॥ अंचुगतै। किन। अनुगतमक्षमिंद्रियं। अनुगच्छति। गमलगतो। अ

प्रत्यगोभिनवोनवोनवीनोननवः। नूनश्चसुकुमारंतुकोमलंमदुलंमदु ७७ अन्वगन्वक्षमनुगेतुपदंक्लीवमव्ययं॥
प्रत्यक्षंस्यादैंद्रियकमप्रत्यक्षमंतींद्रियंः ७८ एकज्ञानोनय वृत्तिरेकाग्रैकायनावधि। अप्येकसर्गएकाग्रोप्येकायनगतोपिच ७९

तेयीतिदुः। पदस्यपश्चात्। पश्चात्। पश्चादर्थेऽपीभावः। चत्वारि। अक्षमिंद्रियंप्रतिगतं। अस्यादयदतिसमासः। इंद्रियेणानुभूयते। कु
दित्वाद्बुज्ज। हेइंद्रियतातस्य। भिन्नंप्रत्यक्षार। अनध्यक्षमितिपाठरस्ये। अक्षेवुअध्यक्षं। विभक्त्यर्थेऽपीभावः। अनिक्कांतमध्यक्षं। इंद्रियम
गतं। हेइंद्रियेणाज्ञातस्य ७८ एकज्ञानयति॥ तनुश्चद्वेषकराद्योः। कर्मएषण। एकज्ञानोविस्तारोऽपेतिवा। नअग्रावृत्तिरस्य। एकमेकस्मिन्वा
मस्य। एकमयनमस्य। एकएकस्मिन्वासर्गोनिश्चयोस्य। एकमग्रंतेयमस्य। एकंचतदयनंच। एकायनंगतः। एकस्मिन्नयनेगतंज्ञानमस्येतिवासप्त ७९

प्रथमं दीयते गृह्यते। उपसर्गो घोः कि। पूर्वति। पूर्वप्ररणो अच। पूर्वतु पूर्वने प्राच्यां प्रागप्यश्रुतिभेदके। पुरोभवः। दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यक्। प्रथ
प्रथप्रख्याने। प्रथेयमच। प्रथमस्तु भवेदादौ प्रधाने पिवावाच्यवत्। आदौभवः। दिगादित्योत्तरघत। पंच। अमति। अमगतौ। बाहुलकात्तन। अंततिवा।
बंधने। अच। अंतःस्वरूपे निकटे प्रांते निश्चयनाशयो रिति हेमचंद्रः। जघनेभवं। दिगादित्वाघत। जघन्यं हेमति स्त्रीवंचरमेगर्हितेऽन्यवत्॥ श
यवत्वाद्वाचरति। चरगतौ। चरेष्वेत्यमच। अंतेभवं दिगादियत्। अंत्यस्त्वंत भवेधेमरति हेमः। पश्चाद्भवं। दक्षिणोत्तिस्यक्। अग्रपश्चाद्विमच।
८० मुखं सस्मिन। मुहवै चिसे। हलश्चेति घञ। न्यंकादिः। मुहेरचीति मुकुटोक्तिश्चिंसा॥ मोघोदीने निष्कले च मोघा स्यात्पाटलातराविति

पुंस्यादिः पूर्वयोरस्य प्रथमा घात्राया स्त्रियां। अनीजघन्यंचरममत्पयाश्चास्यपश्चिमं ८०
मोघं निरर्थकं स्यष्टं स्फुटं प्रत्यक् मुत्वणं॥ साधारणं नुसामास्यमेकाकीलेक एककः ८१

हेमः। निर्गतेष्वेस्मात्। मिषप्रयोजनस्य द्वे। स्याश्रयते स्म॥ स्पष्टावाधनस्पर्शनयोः। एवंतः। ऋः। बाहोतेति सावु। मुकुटस्तु श्रयते स्मेति वि
गृहीतवानतत्रेदं प्रसंगो दुर्वारः। स्फुटति। स्फुटविकसते। रगुपधेतिकः। स्फुटोऽप्यक्रुप्रफुल्लयोः। घनव्यासेवेति हेमः। प्रवाज्यते स्मेति वा।
अंचुविशेषणो। ऋः। उद्गणति। वणशब्दे। अच। एषोदरादिः। चत्वारि। सहस्राधारणो। न। आग्नीध्रसाधारणम्यामिति स्वार्थेऽन। स्त्रियां
जीशसहमानेन। समानस्य भावः। घञ। चानुर्वण्यादित्वाद्वा स्वार्थेऽप्यज द्विअनेकसंबंधिन एकस्य। एकादाकि निन्वा सहाये। चकारात्प
क्षेकन। लुकोच्। एकं संख्यांतरेष्वेकेवलेनरयोस्त्रियु॥ ॥ श्रीएपसजातीया सहायस्य ८१

धिनोऽर्थीयेषां॥ अथ एव। अस्यात्तरमिति वत्स्वार्थेतरशब्दयोर्निर्द्धारणरति उत्तरजितिमुकुरस्त्वपातिनीयः॥ क्वचिदेकरतररतिपाठः॥ तत्रैकाच
 प्राचापितिउतरव। एति। रणभीतिकन। तनोति। तनेतिरनश्चवः। चान्क्विदित्येकोऽगमानिसत्वात्तुग्वैकल्पिकः। केचिन्नुचिकमनुवर्तयन्ति। एवंमतभेद
 सिद्धौ तत्त्वशब्दौ सतीदिषुपठितौ। अनिति। अनप्राणाने। अग्रादित्वाद्यः। अस्योऽसदृशेतरयोरिति हेमः॥ तरांतरः॥ अदृशेत्। एकामस्यतरः॥ रनाकमि
 नतरतीति वा। अच। इतरः पामरेऽयस्मिन्निति हेमचंद्रः। घट्। उदक्कअवाक्। मयूत्वंसकादयश्चेतिसाधु। एकोभेदोऽस्यानएकभेदं। सुसुपेति समासः।
 नएकोभेदीनेति वा। उन्नरपदशब्दस्य समासचरमावयवेरुक्तत्वात्तदधपदेनलोपाभावः॥ हेऽनिकप्रकारस्य। उच्चं उने। चट्टिकेपि। घञ। विलं व्यसेस्म।

धिनार्थका अथतर एकस्त्वोभेद एवपि। उच्चावचनैकभेदमुच्चं इमं विलं वितं ८१ अरुंतुदंतमर्मस्य गवाधंतुनिर
 गलं॥ प्रसव्यं प्रतिकूले स्यादयस्य मय शुच ८३ वामं शरीरे सव्यं स्यादयस्य वंतुदक्षिणं॥

विअवस्त्रं सने। ऋः॥ न विलं वितं॥ स्वामी नुअवलं वनमिति पठति॥ हे ८१ अरुं धितुदति॥ विध्वस्तोक्तदरतिरवच। अरुर्द्विषदिति मुमामर्मस्य
 ति। स्यशउपताये। स्यशो नुदकरति किन्। द्विमर्मपीडकस्य। नवाधास्य। निष्क्रान्तमर्गलायाः॥ निरादय रतिसमासः॥ हेअवाधितस्य। प्रगतं सव्यात्॥
 प्रसव्यं वाच्यसिंहास्यात्प्रतिकूलानुकूलयोः प्रतीयंकूलान्। अपगतं सव्यात्। अपसव्यं त्रिलिंगं नुदक्षिणप्रतिकूलयोरिति विश्वः॥ अपनिष्ठ
 ति॥ अपदुः सुषुस्यरतिकुः। सुषामादिः। अयशुः पुंसिकाले च वामे स्यादयस्य लिंगकः॥ चत्वारि विरुद्धार्थस्य ८३ सयने। षूमेरतो। अचोपत।
 सव्यं वामे च दक्षिणरसजपः॥ सव्यंतुदक्षिणं। वामे च प्रतिकूले चेति विश्वः॥ एकं। अपक्रान्तं सव्यात्॥ एकं॥

संकटति। कटेवर्षावरणयोः। अचापहासंवाधार्थीसंशब्दात्स्वार्थेसंप्रोदश्चेतिकठव। सम्पग्वाधंतेत्रा बाधलोडने। हलश्चेतिघन। संवाधः। सं
कठेभयेरतिविश्वः। द्वेसंकीर्णस्यकलतेकल्पेतेवा। कलशवृत्तंख्यानयोः। सलिक। लीलीलच। गोस्यते। गहूविलोडने। बहलमम्यत्रापीतिपुचू।
टघोदरादित्वाद्ब्रुस्वः। गस्यगानस्यगतेर्वा। हनं। गहनंवनदुखयोः। गेहूरेकलिलचापीतिविश्वहेमचंद्रौ। द्वेदृष्टप्रवेशस्य ८४ संकीर्णतेस्य। कृवि
पेक्षिः। संकीर्णनिचितेविष्मादृष्टुद्वेचाभिधेयवत्। संकीलति। कुलसंस्थानेभृगुपेतिकः। आकीर्णतेस्य। कृविषेयोः। क्रः। यत्रशक्तिधातीह
विशंकुलंतालव्यादीतिंतुस्वामीतिमुकुटेनीक्रं। तच्चिंसं। संकीलतीतिस्वामिनाविगृहीतत्वात्। श्रीणिनानाजातीयसंमिलितस्य। यथासं

संकटंनानुसंवाधः कलिलंगहनंसमे ८४ संकीर्णसंकुलाकीर्णमुंडितंपरिवापितं। ग्रंथितेसंदितंरुचंविस्तृतंविस्तृतं

कीर्णचर्गः। केचिन्नुएतान्पूर्वपर्यायानाहुः। संकीर्णमधिपत्नीनामितिप्रयोगात्। मुंडीतेस्य॥ मुंडितंरुचंनेक्रः। परिवाप्यते ^{ततं ८५}
स्य। मुंडनीयोत्रवपिः। एषंतःक्रः॥ द्वे॥ ग्रथ्यतेस्य। ग्रंथसंदर्भे। ग्रथितमितिपाठंतरं तत्रग्रंथिकोटिस्मरतिधातुः। क्रः। ग्रंथितपुष्पितक्रांतेहिंसि
तेचत्रिलिंगकं। संदीयतेस्य। दीअवावंडने। क्रः। यतिस्पतीत्वं। गुंफितमितिपाठेगुंफग्रंथेएषंतः। दृभ्यतेस्यदभीग्रंथे। क्रः। श्रीणिविसरसिस्म। स
गतो। गत्यर्थेतिक्रः। विस्तृतंतेस्य। स्तुत्रअष्टादने। क्रः। तम्यतेस्य। तनुविस्तारे। क्रः। ततंवाप्रेविस्तृतंतेचत्रिलिंगकं। श्रीवंवीणादिवाद्येस्यात्पुंश्चि
गस्तुसदाततै॥ श्रीणि॥ ८५॥

अंतर्गम्यतेस्मगस्तगतौ। क्रतुर्गतिविस्तृतं स्यात्तथा सच वाच्यवदिति विश्वः। विस्मर्यते स्म। स्मृत्प्राधाने। क्रः द्वे। प्राप्यते स्म। आपूलव्यो क्रः प्रासंल
वे संयंज्ञसे। अतिधीयते स्म दधाते हिः द्वे स्यादिति स्य वै श्रुते स्म विह्वलने क्रः। वेदितं गमने क्लीवं कुटिले विधुते त्रिषु। प्रेत्यते स्म। रत्विगतौ। क्रः आ
धूयते स्म। धूविधूनन। धूजकं यनवा। क्रः चल्पते स्मा। चलकं पने। क्रः आकांष्यते स्म॥ कपिचलने। क्रः धूयते स्म। धूनस्य क्रे विधूते ति हैमः। षट् षट्
नुद्यते स्म॥ एतदप्रेरणो। क्रः। नुदविदेति वानत्वं। अस्पते स्म। असुक्षेपणो। क्रः। अस्त। क्षिप्रेपश्चिमादौ रति हैमः। निष्ठीव्यते स्म। शिवुनिरसने। क्रः।

अंतर्गमं विस्तृतं स्यात्तथा सप्रति हि ते समे॥ वेदितं प्रेविता धूतचलिताकं पिता धुते षट् नुक्तुनास्तनिष्पृता विद्वद्भि
रिताः समाः। परिक्षिपंतु निवृत्तं मुधितं मुधितार्थकं ८७ प्रवृद्धप्रसूते न्यस्तनि सृष्टे गुणीता हते ॥ २ ॥

तेनेट्। धूः श्रुतिपूठ्। आविध्यते स्म। अधना डने। क्रः। द्वे परिखादिना वेष्टितस्य। मूष्यते स्म+ आविद्धो वाच्यलिंगः स्यात् कुटिले च
ते। क्षिप्यते स्म। क्षिप्रेरणो। क्रः रयेते स्म। रंगतौ कं पने च। क्रः। सप्त। परितः क्षिप्यते स्म। निव्रियते स्म। वृत्त आवरणो। क्रः। + मुष्यते स्म।
मुषस्येयो। क्रः। मुधितं तद्वत्खंडितयोरिति विश्वः। द्वे चोरितस्य ८७ प्रवृद्धते स्म। प्रसरति स्म। वृधुवर्द्धने। सगतौ॥ गतार्थे नि क्रः। द्वे प्रसृतस्य।
ति स्म। असुक्षेपणो क्रः। तिसृज्यते स्म। सृजं विसर्गे। क्रः। द्वे सक्तस्य। गुं रपते स्म। गुण आसंज्ञो॥ क्रः। आहयते स्म। हन। क्रः। द्वे गुणितस्य॥

स्वतेस्म॥ दिह उपचये। उपचीयतेस्म। चित्रचयनीकः। भवेदुपचिंतं दिग्धेसम द्वेचायलिंगकं। द्वेपुष्टिमापितस्य। गुह्यतेस्म। गुह संव
 क्र॥ गूठं रहसिगुह्येचनद्वयोः संवृतेत्रिष्विति विश्वः। गुह्यतेस्म। गुह्यगोपनादौ। क्रः। गुह्यगूठेनातेरिति हैमः। द्वेकृतगोपनस्य। गुं
 गुहिवेष्टेने। क्रः। गुंठितमिति पाठे। गुठिवेष्टेने। क्रः। रूप्यतेस्म। रुषिर्वेष्टनार्थः। अपठितोपि म्वादौ दृष्टेभ्यो म्वादेरुत्तकृतत्वात्। द्वे
 नतदिति व्यातस्य ८८ इपतेस्म॥ द्रुगतौ। क्रः। द्रुतशीघ्रविलीनयोरिति हैमः। अवदीर्घतेस्म। दूविदारणे। क्रः। द्वेमापितद्वी

त्रि दिग्धोपचिनेगूठगुसेगुं ठितरुषिते ८८ इतां वदीर्घात् उद्गर्भाच्च
 नेकाचितशिक्षिते॥ घ्राणघ्रातेदिग्धलिप्तेसमुदक्तेद्वतेसमे ८९

मावस्य। उद्गर्ह्यतेस्म। गुरीउघमे॥ क्रः। वृक्षप्यतेस्म। यमउपरमे। क्रः। द्वेउत्रोलितस्य। काचेधृतं। शिकेधृतं प्रातिपदिका प्लुत्वर्थेति
 शिच। क्रः। द्वेप्रीतीस्यापितस्य॥ घ्रायतेस्म। घ्रागंधोपादाने। क्रः। वृद्विदेति वानत्वं। घ्राणंतु घ्रातघोरायोरिति हैमः। द्वेआघ्रातस्य। दिह्यतेस्म।
 दिह उपचयोः क्रः। दिग्धीविद्या क्रवारोस्यात्युसिलिसे। न्यलिंगकः लिप्यतेस्म। लिपु उपदेहे। लि संसृक्तिविलिसयोः विद्याक्तेरिति हैमः। द्वे
 लीपारति व्यातस्य। समुदच्यतेस्म। अंचुगतौ। क्रः। उद्गिद्यतेस्म। दृजहरणे धजधारणे वा। क्रः। उद्गृतस्य। त्रिषूतक्षिप्तेपरिभुक्ते कृतेपि
 च। द्वेकूपादेर्निःकाशितजलादेः॥ ८९॥

वेष्टते स्म ॥ वेष्टवेष्टने ॥ ऋः ॥ वेष्टिर्नरुद्धे लासके करणंतरे ॥ दलये जातमस्य ॥ तारकादिः ॥ द्वाय ॥ दलपवत्कृतं ॥ तत्करोतीति णिच् ॥ ऋः ॥ संवीयते ॥
 स्म ॥ व्येजसंवरणे ॥ ऋः ॥ रुध्यते स्म ॥ रुधिरावराणो ॥ ऋः ॥ आत्रियते स्म ॥ वृज्ज् आवराणो ॥ ऋः ॥ पंचनद्यादिवेष्टितस्य ॥ रुज्यते स्म ॥ रुजोभंगे ॥ ऋः ॥ ओ
 दितश्चेति वत् ॥ भुज्यते स्म ॥ भुजो कौटिल्ये ॥ ऋः ॥ देवक्रस्य ॥ निपायते स्म ॥ शोतवृकरणे ॥ ऋः ॥ शाष्टोरिति वत् ॥ स्नाप्यते स्म ॥ स्नाते जने ॥ ऋः ॥ तेज्य
 ते स्म ॥ तिजनिशाने वुरादिः ॥ ऋः ॥ वत्वारिषाणादिनातीष्णिकृतस्य ॥ १० ॥ विनशने विनाशः ॥ भावे घञ् ॥ उद्भूतं सखमारंभो स्या विनाशोऽन्मुखं ॥ पञ्च

वेष्टितं स्याद्दलयितं संवीतं रुद्धमावृतं ॥ रुगां भुजेष्वनिशितस्नातशान्तानिते जिने ॥ १०
 स्याद्दिनाणोन्मुखं पक्वं हीराहीनौ तुल्यजिते ॥ वृते तु वृज्ज् वा वृजौ संयोजित उपाहितः ॥ ११ ॥

॥ द्यवघ्न ॥ ऋः ॥ पचोवः ॥ पक्वं परिणतेनाशाभिमुखे रति हैमः ॥ द्वे ॥ अहैषीत ॥ हीलजायां ॥ ऋः ॥ रुद्विदेति वानत्वं ॥ लज्जाजनास्य ॥ तारकादिः ॥ श्री
 यते स्म ॥ वृजवरणे ॥ ऋः ॥ वृसते स्मै ॥ वृत्तुवरणे ॥ ऋः ॥ वृत्ते वृते वृठे मृते ॥ चरित्रे वृत्तुलेष्टदः ॥ स्वतीताधानयोर्वृते रति हैमचंद्रः ॥ केचिन्नुवावृत्तुव
 ति पठंति ॥ तन्मते वा वृत्तमते स्म ॥ ऋः ॥ श्रीणि स्वयंवसदौ स्वीकृतस्य वरादेः ॥ संयोज्यते स्म ॥ युजिर्योगे ॥ एषंतः ॥ ऋः ॥ उपाधीयते स्म ॥ दधा
 ने हिः ॥ उपाहितोऽनलो स्याते पुमानारोपिते त्रिषु ॥ द्वे मे लिङ्गस्य ॥ ११ ॥

॥ आस्य व्याप्तौ । एषत ॥ गम्यते । गन्तुगता । पोरदुपधादिनियत । समासघने । अद्भु विशरणादौ । एषत । त्रीणां त्र्युंशकस्य । स्पष्टतेस्मात्स्पष्टप्र
 ॥ रदाभ्यामिति नत्वं । रीयते स्म । रीदुःस्त्रवणो । ऋः । स्वादयश्चोदितरतिनत्वं । स्त्रयते स्म । सुगतौ । ऋः । स्त्रयते स्म । सुप्रस्त्रवणो । ऋः । चत्वारि । संगुस्त्रने
 ॥ हसंवरणो । ऋः । संकल्पते स्म । कलसंख्याने । ऋः । द्वे अंकांतरेणौकीकृतस्यांकादेः । अवगीयते स्म । गौशब्दे । ऋः । धुमास्येतीत्वं । अवगीतंतु
 ॥ देडुष्टगर्हितपोरपीति विश्वः । ख्यातागर्हणायस्य । द्वे प्रसिद्धानिंदस्य ६१ विचित्राविधायस्य । बहवो विधायस्य । नानारूपयस्य । पृथग्वि

प्राप्यंगम्यं समासाद्यं स्यत्रं रीणं कृतं कृतं ॥ संगूढः स्यात्संकलितोऽवगीताख्यातगर्हणः ६२ विविधः स्याद्बहुवि
 धोनानास्यः पृथग्विधः ॥ अवरीणो धि कृतश्चाप्यवध्वस्तोवचूर्त्तितः ६३ अनायासकृतंकारांस्तन्नितं ध्वनितं समे ॥

धायस्य । चत्वारि । अवरीयते स्म । रीदुःस्त्रवणो । ऋः । धिगकारि । ऋः । पर्यायांतरं दर्शयितुमुक्तस्यैव धि कृतस्यानुवादः । यद्वा निर्मित्सित इक्तः ।
 अत्रतु निर्दिष्टमात्रे । द्वे । अवध्वस्यते स्म । ध्वं सुगतौ च । ऋः । अपध्वस्यत्सपिपाठः ॥ अपध्वसं परित्यक्ते विदिने प्यवचूर्त्तिते रति विश्वः ।
 अवचूर्त्तयते स्म । सत्यापेति एषं तात ऋः । यद्वा । चूर्त्तयेपचुरादिः । द्वे क्षिप्तसुधादिचूर्त्तादेः ६३ फरायते स्मा । फरागतौ । ऋः । झब्धस्वा
 तैति साधु । द्वे अनायासेन कृतस्य क्वाये विशेषस्य । स्वप्यते स्मा । स्वनशब्दो ध्वन्यते स्म । ध्वनशब्दे । ऋः । द्वे ॥

वध्यतेस्मा। बंधबंधने। ऋः। संदास्यतेस्मादानसंवर्द्धने। ऋः। भूयतेस्मा। मू उबंधने। ऋः। उध्यते। संघतेस्मादेअवसंवर्द्धने। ऋः। घनिस्पतीतीत्रं
सीयतेस्मा। घिनबंधने। ऋः। षट् २४ निष्प्रेयेनयधं॥ कृप्यतेस्मा। कृप्येनिष्प्रेये। हे। प्रायतेस्मा। प्रायाके॥ श्रुतं पाकृति साधु॥ एकं॥ नि
र्वीतिस्मा॥ वागतिगंधनयोः गत्यर्थेति ऋः। निर्वाणोऽवातृति साधुः। आदिना निर्वाणो हस्ती निमग्रस्यर्थः। निर्वाणमसंगमने निर्वृत्तौ गजमज्जने।
संगमेप्यपवर्गोचेति विष्णुः। एकं॥ गतश्चासावानिजश्च। तस्मिन्। निर्वहने। पृथक्पदं वा॥ एकं २५ परिणमतिस्मा। णमप्रवृत्ते अकर्मत्वात् ऋः।

वहेसन्धानितं मूतमुद्दिनंसंदिनंसितं २४ निष्पृक्तं कृथितं पाके क्षीराज्यपयसां श्रुतं। निर्वाणो मुनिव न्यादौ निर्वा
नस्तु गतेऽनिले २५ पक्वं परिणते गूढं हन्ममीठं तु मूत्रिने॥ पुष्टेन पुषितं सोढे क्षान्तमुद्धातमुद्धते ॥ २६ ॥

हे परिणमं प्रासस्य। गूयतेस्मा। गु पुरिषोत्सर्गे दुग्धो दीर्घश्चेति नत्वं॥ ल्वादिभ्यश्चेति मुकुटोक्तिश्चित्वा। तौदादिकत्वेनास्यत्वादित्वाभावात्।
घतेस्मा। हृदपुरिषोत्सर्गे। ऋः। हे गृदनिष्काशितपुरिषस्य। मिहसेवने। ऋः। मूयतेस्मा। मूत्रप्रस्रावे। ऋः। हे ज्यस्थनिष्काशितमूत्रस्य॥
ष्टतेस्मा। पुष्यपुष्टौ॥ ऋः। भौवादिकस्य लिट्। हे यस्य योषणं कृतं तस्य। सत्यतेस्मा। ब्रह्ममर्षणे। ऋः। सहिवहोरोदवर्णस्य॥ क्षम्यतेस्मा। क्षम्य
ने। ऋः। अनुनासिकेति दीर्घः॥ हे। उहृम्यतेस्मा। दुबमुद्धिरणो। ऋः। उहृम्यतेस्मा। गम्यगती। ऋः। हेवमित्वा सक्तस्यान्नादेः॥ २६ ॥

यतेस्म। दमुउपशमे। रिजंतः। क्रुः वादान्नवात्रेति साधु। दंतस्तदमितेः पिस्यात्रपः क्लेशसहेपिच। द्वेकृतंदमतंयस्यवृषपादेस्तस्य। यत्रमु
 देनाणिजंतस्यनिपातनमुक्तं। तच्चिंयं। वादोतेसत्रणोरिसनुवर्तनात्। अरिजंतस्ययस्यविभाषेतिनिसतिवेधा निपातं विनापिसिद्धत्वात्। श
 तेस्म। दमुउपशमे। एपंतः। क्रुः। शंतोरेगः निवृत्तस्यार्थर नियतकेवलस्यनिपाततमुकुटेनस्वीकृतं। तच्चिंयं। वादोतेसत्रणोरिसनुवर्तना
 । शंतोः निमुक्तस्योः पुंसि त्रिषु समन्विते। अथयंघारणोशंतं। द्वे। प्रार्थयतस्मा। अथयंघायां। क्रुः। अर्धतेस्म। अर्दगतोयाघनेच। क्रुः।
 अर्द्धितंयाचितेपिस्याद्वातव्याधौच हिंसिते॥ द्वे॥ तप्यतेस्म। मारणादौतामित। एपंतः। वादोतेनिसाधु। द्वे। अशयतेस्म। अदअपवारणे। वादोतेति

रात्रस्तदमितेशान्नः शमिते प्रार्थिते द्वितः॥ तप्रस्तदमिते छत्रम्प्रादिने पूजिते चितः १७

पूर्वस्तदपूरिते क्लिष्टः क्लिष्टिते वसिते सितः॥ पुष्टल्युष्टो वितादग्धेतष्टल्युष्टौ तनूकृतं १८

साधु। छत्रंरदम्प्रादितयोरिति हेमः। द्वे। पूज्यतेस्म। पूजपूजायां। क्रुः। अंच्यतेसा। अंचुपूजायां। अंचेः पूजायांमितीद॥ नोचेः पूजायामिति
 नलोपाभावः। अर्चितरतिपाठे अर्चपूजायां। द्वे १७ पूर्यतेस्म। पूरिआप्यायने। एपंतः। वादोतेनिसाधु। पूर्णः कृत्वे पूरितेवेति हेमः। द्वे। क्लिष्टपतेस्म।
 क्लिष्टविवाधने। क्रुः क्लिष्टः क्लानिष्ठयोरिति वेद॥ द्वे। प्राप्ते क्लेशस्य। अवस्यतिस्म। अवसीयतेस्मवा। धो अंतकर्मणि। क्रुः। घतीतिस्त्रं। सितस्त्ववसि
 नेवद्वेवर्णे सितानुशर्करादिति हेमः। द्वे। समासस्य। प्रुष्यतेस्म। ल्युष्यतेस्मवा। पुष्यल्युषुदाहे। क्रुः। पस्येतिनेट्। उष्यतेस्म। उषदाहे। क्रुः। उषितंयुचितेदश्वे
 रतिहेमः। दस्यतेस्म। दहभस्मीकरणे। क्रुः। चत्वारिंशत्यतेस्म। लस्यतेस्म। नक्षत्रस्यतनूकरणे। क्रुः। अतनुस्तनुरकारि। कृज। क्रुः। व्रीणि। १८

एमः

२६

वे ध्यतेस्म ॥ विधविधाने ॥ एषंतः ॥ ऋः छिद्रतेस्म ॥ छिद्रमेहेन्द्रदंतः ॥ ऋः ॥ विध्यतेस्म ॥ व्यधताडने ॥ ऋः ॥ विहंस्याद्वेधितेक्षितेसदशोवासितेत्रिधिति
विष्मः ॥ श्रीणि ॥ विघतेस्म ॥ विदविचारणे ॥ ऋः ॥ नुदविदेतिवान्तं ॥ यत्र विभाषागमहनेति विकल्पाद्यस्य विभाषेतीडभावस्तु क्रं मुकुटेन ॥ तत्र ॥ अस्या नि
दृत्वात् ॥ विचारिते लक्ष्मिरे निविश्वः ॥ वित्रं ली वंधने वाच्यलिंगं ॥ व्याने विचारिते ॥ विचार्यतेस्म ॥ वसन्तो ॥ एषंतः ॥ ऋः ॥ श्रीणि निष्क्रान्ता प्रभास्मात् ॥ विगच्छति
स्म ॥ गम्य ॥ गत्यर्थे ति क्रः ॥ विगतो वीत निष्प्रभा वि तिरुद्रः ॥ रोचनं रोकः ॥ रुचदी प्रो ॥ घन ॥ नरे ॥ कोस्य ॥ श्रीणि ॥ विलीयतेस्म ॥ लीड् ॥ श्लेषणो गत्य
र्थे ति क्रः ॥ स्वाद्य ओदित रतिन तं ॥ विद्रवति स्म ॥ दुगतो ॥ गत्यर्थे ति क्रः ॥ दुतं शीघ्र विलीनयोरिति हेमः ॥ श्रीणि स्वतः प्रासद्वीभावस्य ॥ ६६

वे धिन छिद्रितौ वि द्वे विन्न वित्रौ विचारिते ॥ निः प्रमे विगता रोको विलीने विद्रुन दुनौ ॥ ६६
सिद्धे निर्वृत्त निष्प्रबोदारिते भिन्न भेदितौ ॥ ऊर्जं स्पृतं मुतं चेति त्रितयं तन्नु संतते ॥ १०० ॥

सिध्यति स्म ॥ विधुसंराद्धौ ॥ निवर्तते स्म ॥ वृत्तुवर्तने ॥ निष्यद्यते स्म ॥ पदगतौ ॥ गत्यर्थे ति क्रः ॥ सिद्धे वा प्रायादिके देवयोनौ निष्यन्त मु
क्तयोः ॥ निषेप्रसिद्धे चेति हेमः ॥ श्रीणि ॥ दार्यते स्म ॥ दृविदारणे एषंतः ॥ ऋः ॥ भिद्यते स्म ॥ भिद्यते स्म ॥ भिदिरविदारणे ॥ ऋः ॥ वुण्दि एषंतः ॥ ऋः ॥
श्रीणि ॥ ऊप्यते स्म ॥ ऊपीतं तु संताने ॥ ऋः ॥ सीव्यते स्म ॥ विवृत्तं तु संताने ॥ छोरित्पठ् ॥ ऊप्यते स्म ॥ वेज्जतं तु संताने ॥ ऋः ॥ यत्र विवृत्तं तु संताने दीर्घा
॥ छोरित्पठ् ॥ लिलोपः ॥ स्पृतमिति मुकुटेनोक्तं ॥ नद संवहं ॥ दीर्घादित्यस्य वाधात् ॥ वस्य ऊठिव लिलोपा संभवाच्च ॥ स्पृतिः सीवन संततोः
स्त्रियां स्पृतः प्रसेवके ॥ संतप्यते स्मा ऋः ॥ तंतुभिः संततं ॥ कर्तृकरणौ तिसमासः ॥ श्रीणि ॥ १०० ॥

अर्चतेस्म ॥ अर्च पूजायां ॥ ॥ नमः कृतं ॥ नमो वरीति वच ॥ ॥ कः ॥ कास्य विभागे नित्यलोपः ॥ अयचाप्यनेस्य ॥ वाष्ट पूजानि शासनयोः ॥ ॥
 अर्चतेस्म ॥ अर्च पूजायां ॥ ॥ चायनेश्चिरिनिविभावः ॥ घटनमस्कृतस्य ॥ वरिवः कृतं ॥ नमो वरिवरति वच ॥ ॥ कः ॥ कास्य विभागा ॥ उपा
 यतेस्म ॥ आस उपवेशने ॥ ॥ कः ॥ उपचर्यतेस्म ॥ चर ॥ ॥ चत्वारि ॥ १०१ ॥ संताप्यतेस्म ॥ तपदाहे चुरादिः ॥ तप्यतेस्मा तप संतापो ॥ ॥ धू
 यतेस्म ॥ धूप संतापो ॥ आषाढ्यरतिवायः ॥ ॥ कः ॥ दूयतेस्म ॥ दुहु उपतोयो ॥ ॥ कः ॥ दुग्दो दीर्घश्चेति नत्वं ॥ एभ्योः कर्म केभ्यः कर्तरि केष्वेतामेव रु
 पाणि ॥ पंच ॥ हर्षतिस्मा हृष्यति स्म वा ॥ हृषु अलीके ॥ हृषनुष्टो ~~॥ कः ॥ हृषेर्लोमस्विति विकस्मिने क्त्वात्~~ ॥ ॥

स्यादहिनेनमस्यितनमसितप्रपचायिता च्चिनायचितं ॥ वरिवसितेवस्यितमुपासितचोपरितं ॥ १०१ सत्रापितस्तन
 प्रोधपितधपायितौ च दूनश्च ॥ हृष्टेमन्नस्तसः प्रहृन्नः प्रमुहिनः प्रीतः ॥ ११ ॥ छिन्नं छानं लूनं कृन्नं दानं दितं छितं वृकां ॥ ॥

यस्य विभागे नित्ये ॥ हृष्टो रोमांचिते ॥ पिव ॥ जातहर्षे प्रतिहने विस्मिते प्यभिधेयवत् ॥ माघ नित्य ॥ मही हर्षे ॥ ॥ कः ॥ न ध्यायेति नत्वं ॥ तप्यति स्म
 ॥ ॥ तप प्रीणने ॥ ॥ कः ॥ ॥ हृष्टा घतेस्म ॥ हृष्टा दीसुखे च ॥ ॥ कः ॥ राभ्या मिति नत्वं ॥ हृष्टो निष्ठाया मिति नृत्वं ॥ प्रमोदनेस्म ॥ मुद हर्षे ॥ ॥ कः ॥ प्रीयतेस्म ॥ प्री
 हृ प्रीणने ॥ ॥ कः ॥ घट ॥ १०२ ॥ विद्यतेस्म ॥ छिदिर ह्वे धीकरणे ॥ ॥ कः ॥ छिन्नं कृत्ते त्रिलिंगं स्पष्ट उच्चापपियो धिति ॥ छायतेस्म ॥ छो छेर
 ने ॥ ॥ कः ॥ ॥ शा छोर्यनरस्या मिति नत्वं ॥ लूयतेस्म ॥ लूजे छेदने ॥ ॥ कः ॥ ॥ ल्वादिभ्यश्चेति नत्वं ॥ कृष्यतेस्मा कृती छेदने ॥ ॥ कः ॥ दायतेस्म ॥ दायलवने
 ॥ ॥ कः ॥ दीयतेस्म ॥ दी अवरखंडने ॥ ॥ कः ॥ घृती तीत्वं वृश्चते ॥ स्म ओ वृश्च छेदने ॥ ॥ कः ॥ अष्टौ ॥ ॥

स्रस्यते ध्रुवस्यते म्रस्यते स्म ॥ स्रंसुध्वंसुभ्रंसुअवस्रंसनोक्तः । स्कृद्यते स्म । स्कंदिरगसादौ । कृः । पद्यते स्मापद्यतौ । कृः । चूयते स्म । चूद्यतौ । गस्यते
 स्म । गलअदने । कृः । एभ्योगस्यार्थकर्मकेतिकर्तरि क्ते एतामेवरूपाणि । सप्त १०३ लभ्यते स्म । दुलभषु प्राप्नो । कृः । प्राप्यते स्म । आल्यव्याप्तौ । कृः ।
 विद्यते स्म । विन्दुलाभे । कृः । भाव्यते स्म । भूषाप्तौ । आधषाहेतिवाणिजंतः । कृः । आसाद्यते स्मः । षट् । विशारणादौ । एपंतः । कृः । षट् । अन्वेष्य
 ते स्म । एष्टुगतौ । हृषिण्यते वा । कृः । गवेष्ट्यते स्म । गवेष्टमार्गणे । कृः । अन्विष्यते स्म । रघट् । अर्प्यते स्म । मार्गअन्वेष्टणे । कृः । म
 गअन्वेष्टणे ॥ पंच १०४ आर्द्यते स्म ॥ आर्द्यतौ । अर्देर्दीर्घश्चेतिरक् । आर्दीनश्च भेदे स्यात् । स्त्रियां क्लिञ्जे भिधेयवत् । उपसर्गित्वा

स्रस्रं ध्रुवं म्रष्टं स्कन्धं पन्नं च्युतं गलितं च १०३ लब्धं प्राप्तं विन्नं भावितं मासादितं च भूतं च ॥ अन्वेष्टितं गवेष्टितं
 विष्टमार्गितं मर्गितं १०४ आर्दं सार्दं क्लिञ्जं तिष्ठितं लिपितं समुन्नमुन्नं च ॥ ज्ञातं ज्ञातं रक्षितं मवितं गोपायितं गुप्तं १०५

नेर्देः पूर्वपदस्य नेरुक्त्तोरेफः । आर्द्रपूर्वादर्दे आर्द्यते स्मापीतं चीतिरकि आर्देवेति मुकुटस्तत्कृत् सार्द्रादर्शनमूलकः । सहार्द्रत्वेनाक्लिद्यते स्म ।
 र्द्रः । आर्दीभावे अकर्मत्वात् कर्तरि कृः । तिष्ठति स्तिष्ठति स्म । तिष्ठति म्रिष्ठम आर्दीभावे । अकर्मत्वात् कृः । लिपितस्तत्कृत् क्लिञ्जति रुद्रः । समुन्नति स्म ।
 हीक्तेर्देनो अकर्मत्वात् कृः । नुद्विदेति वा नत्वं ॥ सप्त ॥ आयते स्म । नैर्द्रपालने । कृः । नुद्विदेति वा नत्वं । ज्ञातं ज्ञातं रक्षितं मवितं गोपायितं गुप्तं
 यः रक्तस्यते स्म । रक्षपालने । कृः । अयते स्म । अवरक्षणादौ । कृः । गोपाय्यते स्म । गुप्तरक्षणे । कृः । आपादय आर्द्रधातुके वा । गृह्यते स्म । कृः ।
 गुप्तं गुं ठे ज्ञाते रतिहेमः ॥ षट् १०५

विगल्यतेस्म ॥ गण संख्याने ॥ कः ॥ अवमप्यतेस्म ॥ मनज्ञाने ॥ कः ॥ अवज्ञापतेस्म ॥ अवमान्यतेस्म ॥ मानपूजायां ॥ कः ॥ परिभूयतेस्म ॥
 च ॥ सत्यतेस्म ॥ त्यजहानौ ॥ कः ॥ हीयतेस्म ॥ ओहाकूयागे ॥ कः ॥ युमास्येतीलं ॥ विधूयतेस्म ॥ धुनकंपने ॥ कः ॥ समुज्जयतेस्म ॥ उज्जुत्सर्गे ॥ कः ॥
 तेस्म ॥ धूविधूनने ॥ कः ॥ धूतौ कंधितभस्मिन्नाविति हेमचंद्रः ॥ उत्सृज्यतेस्म ॥ सृजविसर्गे ॥ कः ॥ षट् ॥ १०६ ॥ उन्यतेस्म ॥ वचभाषणे ॥ वृजोवचि
 ॥ कः ॥ भाष्यतेस्म ॥ भाष्यक्तायांवाचि ॥ कः ॥ उघतेस्मावदवक्तायांवाचि ॥ कः ॥ जल्प्यतेस्म ॥ जल्प्यक्तायांवाचि ॥ कः ॥ आख्यापतेस्म ॥ ख्या

॥ ४४ ॥ अवगणितमवमतावज्ञाने अवमानितं च परिभूते ॥ सक्तं हीनं विधुतं समुज्जितं धूतमुत्स
 र्गं १०६ उक्तं भाषितमुदितं जल्पितमाख्यातमभिहितं लपितं ॥ बुद्धं बुधितं पानितं विदितं प्रतिपन्नमवसितं वागते ७

प्रप्यते ॥ चक्षिर् ॥ आदेशोवाक्तः ॥ अभिधीयतेस्म ॥ दधाने हि ॥ लप्यतेस्म ॥ लप्यक्तायांवाचि ॥ कः ॥ सप्त ॥ बुध्यतेस्म ॥ बुधअवगमने ॥ कः ॥
 भ्यादिः ॥ सेहः ॥ बुद्धः पंडिते वेधिते जिज्ञेहति हेमः ॥ मप्यतेस्म ॥ मुनुअवबोधने ॥ कः ॥ यस्य विभाषे स्यानि सत्त्वादित् ॥ तदनि सत्त्वे च कृती
 छेदन रती दिक्करणं लिंग ॥ अमप्यासे सिची ति वेह्वात्सिद्धे किं तेन ॥ यद्वाप न्येति भ्वादिमं निबोधे वः ॥ पटति ॥ ससेट् ॥ विघ्नतेस्म ॥ विद्
 ॥ ४४ ॥ ॥ ज्ञाने ॥ कः ॥ प्रतिपद्यतेस्मापदगती ॥ कः ॥ अवसीयतेस्म ॥ बोअंत कर्मणि ॥ कः ॥ घनि स्य जी लीलं अवगम्येतेस्मा गल्लगतौ ॥ कः ॥ सप्त ७

ऊरीक्रियतेस्मउरीक्रियतेस्मअनंगमंगमकारि।आश्रयतेस्म।श्रुश्रवणे।ऋःप्रतिज्ञायतेस्म।संगीर्यतेस्म।गृनिगरणे॥ऋः॥विघतेस्म।विद
ताने।ऋः॥सश्रयतेस्म।समधीयतेस्मादधातेर्हिःउपश्रयतेस्म।उपगम्यतेस्म॥एकादशः१०८ईदनेस्म।ईदुक्तौ।ऋः॥उलपोरैकादशलः।
शस्यतेस्म।शसुक्तौ।ऋः॥शस्तंस्मप्रशस्तेचेतिहैमः।यराण्यतेस्म।पराव्यवहारेक्तौ।आपोवा।यताप्यतेस्म।यनच॥आपोवा॥प्र
णयतेस्म॥एकतौ।गीर्यतेस्म॥गृशब्दे॥ऋःवर्णयतेस्म॥वर्णवर्णक्रियाविकारगुणवचनेषु।ऋः॥अभिष्ठयतेस्मपुत्रस्तौऋः॥स्तन

ऊरीकृतमुरीकृतमंगीकृतमाश्रुतंप्रतिज्ञातं।सहीर्णविदितसंश्रुतसमाहितोपश्रुतोपगतं १०८ रलितशस्तपरा
पितपनापितप्रणतपणितयनितानि॥आपिगीर्णवर्णितामिष्टुतेदितानिस्तनार्थानि १०९ मक्षितवर्धितलिसप्रा
न्यवसितगिलितखादितप्तातं॥अभ्यवदतान्नजग्धग्रस्तल्लाशितंमुक्ते ११०

मर्षोयेवांतीनिएकादशल्लुतिविषयस्य ११० भक्षतेस्म।भक्षअदनेऋः।चर्वतेस्माचर्वअदने।ऋः।लिप्यतेस्म।लिपउपदेहे।ऋः।काचिन्तुलीठ
मितिपाठःतन्नलिहन्नास्वादनेधातुःप्रसवसीयतेस्म।षीअंतकर्मणि।ऋः।गीर्यतेस्म॥गृनिगरणे।ऋः॥अचिविमावेतिवालचुपितिस्वामी।तन्न।
श्रुकःकितीतिशिनषेधप्रसंगत॥गरांगिलिः।हृक्कृष्णादिभ्यःअदीतिवालत्वांगिलिर्जातास्यात्तारकादिः।खाद्यतेस्म।खादृभक्षणे।पाभक्षणे।
अभ्यवद्विपतेस्म।अद्यतेस्म।अदोनन्नरतितापकाज्जग्धिर्वा।अस्यतेस्म॥ग्रमुग्लसअदने।अश्रयतेस्म॥अशभोजनेभुज्यतेस्म॥भुजपालना

१११
चतुर्दश
प्रचक्षते

अतिशयेन क्षिप्रः। स्थूलहरेतीष्टनिसाधु। अतिशयेन सुदृः। पूर्ववत्। अतिशयेन प्रियः। प्रियस्थिरेतिसाधु॥ अतिशयेन उदुः पूर्ववत्। अतिशयेन स्थूलः। स्थूलहरेतिसाधु॥ अतिशयेन बहुलः प्रियस्थिरेतिसाधु। पीवरेति पाठस्त्वयुक्तश्चंद्रो मगान॥ पीवेति नांतपाठो युक्तः। सेपिष्ठादीनां क्षिप्रादिभिर्यथा संख्यंते य एकैकं १११ अतिशयेन वाटः। अतिकवाटपोर्न दसाधो। अतिशयेन दीर्घः प्रियस्थिरेतिसाधु। अतिशयेन स्थिरः। अतिशयेन गुरुः। पूर्ववत्। अतिशयेन दृढः। स्थूलेतिसाधु॥ अतिशयेन वृंद। रकः प्रियस्थिरतिसाधुः। साधिष्ठादीनां वाठादिभिर्यथा संख्यं॥ एकैकं ११२ इति विशेष्यनिघ्नवर्गविवरणी॥ संकीर्णार्थः संकीर्णलिंगे श्चार्त्तत्वात्संकीर्णवर्गे प्रकृत्यर्थेदिपि लिंगमूहेनायथा अपर

सेपिष्ठसोदिष्टप्रेष्ठविरिष्ठस्थविष्ठवंदिष्ठाः॥ क्षिप्रसुद्राभीप्सितष्टयुपीवरवदुप्रकर्षार्थीः ११२ साधिष्ठद्राधिष्ठस्फे
ष्टगरिष्ठद्रसिष्ठवृन्दिष्ठाः॥ वाठव्यायनवहुगुरुवामनवृंदारकानेशये ११२ इति विशेष्यनिघ्नवर्गः॥ प्रकृतिप्रसयार्थीधैः संकी

स्वरः। अयं हि लिंगविशेषाभिधा विप्रसयस्याविधानात् प्रकृतिः। अस्य च परवह्निंगमित्यतिदेशात्तपराह स्पेवलि ~~संलिद्रमुन्नयेत्~~।
गंभवति। पराह स्पच सर्वनामत्वात् त्रिलिंगत्वं। न च द्वंद्वेति निषेधः। तस्य समुदायविषयत्वेनावयवविषयत्वाभावात्। यत्र अयं हि विभक्तिप्र
कृतित्वात् प्रकृतिरिति मुकुटेनोक्तं। तत्रा एवं सति सर्वत्र प्रकृत्यर्थे नैव लिंगनिर्णये प्रसयार्थे न लिंगनिर्णयाभिधानस्य वैयर्थ्यप्रसंगान्। प्रसया
र्थे न यथा। श्रुतिः॥ स्त्रियां क्रिती विधानात्। धननं। न पुंसकोत्पुटो विहितत्वात्। आघशब्देन रूपभेदादिग्रहः। रूपभेदेन कर्मादौः क्रीवत्वादिषा
हचर्थेन डिंवादेः पुंस्त्वादि। यद्वा पि न जानीयेन लिंगेन संसर्गसति। अत्र वर्गवर्गोत्तरे च प्रकृत्यर्थीधैः लिंगं तेयं। लिंगसंग्रहे वक्ष्यमाणमपि लिंगमुन्ने

=
= *हि*
हि
हि
हि
हि

क्रियते॥ कृजोभावेकर्मणीच। मनिः। शब्द। रिज्शायस्त्रिज्ज्ञं। अविस्त्रितीयज्। कर्मव्याप्येक्रियापांचपुंनपुंसकयोर्मतमितिह्रः॥ द्वेक्रि
यायाः। नत्सान्तयेक्रियायाःक्रियावतांचनैरंतये। अपरेचयरेचेतिह्रः॥ अपरस्पराःक्रियासान्तयेरतिसुणिनयात्यते। क्रियासान्तये। अपरस्प
रंगछंति। निहिंछंकर्मसान्तयेसुधीभिरपरस्परमितिभागुरिः॥ क्रियावतांचसान्तयेतुलिंगत्रयांअपरस्पराःसार्थाःस्त्रियश्चगछंति। अप
रस्पराणिकुलानि। एकंनैरंतयेणक्रियायाःक्रियावतश्च १ साकल्यंचआसंगश्च। तौवक्तः। ववेःकर्तरित्पुट्॥ पारस्पत्रयनं। पूर्वपदा

कर्मक्रियानत्सान्तयेगम्येसुरपस्पराः १ साकल्यासद्भवचनेपारा
यणानुराधरो॥ पदछ। स्वेरिनाहेतुप्पून्मात्वास्याविलक्षणा ॥ २॥

दितिरात्वं। स्त्रीगलिंगमेवेत्येकोपरायणमितिवापाठः॥ परमयने। आश्रयेततपराभीष्टेपरायणपदंविदुरितिणाञ्चनः। तोतोर्ति। नुरत्वरणो। र
गुपधेतिक्ः। नुरस्पत्रयनं। यत्रुत्वरणंतुरांवात्तः। तुराआसमंतादयनमितिस्वामिमुकुटावाहनः। तन्न। अंतर्वर्तिविभक्तापरांतत्वेनवोरुप
धापारतिहीर्घप्रसंगत। एकैकं॥ अछनमछ। अछगत्यादौ। गुरोश्चैत्यप्रत्ययः। याअछ। विशेषणमिति समासः। स्वेनेरितुंणीलमस्य। स
थजातावितिणिनिः। स्वेरिणोभावः। तस्यभावदतितत्। द्वेस्वातंत्र्यस्य। हेतुनाकारणेनश्चून्मात्वास्यास्थितिः। विगतंलक्षणांमालोचनंयत्र। विल

सामंस्थानंयदुवेन्निष्प्रयोजनमितिभागुरिः। एकं २

शमनं। दमनं। शमुउपशमे। शमादिभ्योथच। भावरतिघञ। नोराज्ञोपदेशेति वृद्धभावः। स्त्रियां क्तिन्। अनुनासिकेति दीर्घः। त्रिणि त्रि
 णिकापक्रोधाद्यभावतपक्तेः। सहनयोः दैप्यशोधने। भावे ल्युट्। वर्तनं। वृत्तवरणो। भावे क्तः। कर्मणः कर्माणि वा वृत्तं। क्वचिदपदानमिति
 पाठः। हे प्रशस्तकर्मणः कामोस्त्रियत्रयत्रापीतियप्। हिमदित्वाद्यविति मुकुटस्त्वपाणिनीयः। यद्वा काम्यते॥ कमुकांनौ। अचोयत्॥
 काम्येनेष्टया काम्यस्वरस्त्रीहस्तपञ्चादेर्वादानं। प्रविधते। वृत्तवरणो। चुरादिः ल्युट्। प्रवारणं महादानमिति त्रिकांशशेषः। हे।

शमथस्तु शमः शान्तिर्हीतिस्तु दमेथोदमः। अवदानं कर्म वृत्तं काम्यदानं प्रवारणं ३
 वराक्रियासंबन्धनं मूलकर्म तु काम्यं॥ विधूयते विधुचने तर्पणं प्रीणनावन ॥ ४॥

॥ ३॥ वरास्पकरणं। कृत्तः शव। संपूर्वः वनुयाचने रतिवशीकरणार्थः॥ ल्युट्। हे वशीकरास्य। ओषध्यादिमूलेन कर्म।
 कर्मैव काम्यं। तद्युक्तान् कर्मणो ऽ एण। हे काम्यं रतिख्यातस्य॥ धृञ् कं पते चुरादिः॥ धृञ् प्रीञोरिति नुक्॥ धूवि धू
 नने। ल्युट्। गार् कुटादिभ्य रतिदि। स्वाङ्गुणभावः। हे कं पनस्य। तप प्रीणने। प्रीञ् तर्पणे। स्वार्थं रापंता नुक्। अव
 रक्षणार्थे। ल्युट्॥ श्रीणि ॥ ४॥

पर्यापनं॥ पर्याप्रोतिस्त्राणार्थः॥ क्रिन्। त्रैङ्गपालने। ल्युट्। हस्तेन हस्तस्य वा वारां। क्वचित्तधारणमिति पाठः॥ ग्रहारे घतस्य हस्तस्य धार
णं रोधः॥ त्रीणि मारणे घतनिवारणस्य धिवुत्तं तु संज्ञाने। ल्युट्। पृषोदरादित्वाद्वादीर्घः॥ छिवसि व्योर्वादीर्घरतिस्वामी। अन्येषामपीति तु मु
कुटः॥ तन्ना वचनाभावात्। पूर्वपदत्वाभावाच्च। क्रिन्। छोरित्पूठ्। सेवस्तु सेवनं स्पृतिरिति पाठस्तन्माप्यः॥ त्रीणि। विदरणं। द्विविदारणे॥
ऋदोरप्। यत्तु ग्रहवृत्तिस्पीति मुकुटे नोक्तं। तत्र। दृडादरति ह्रस्वस्यैव ग्रहणान्। द्विविदारणस्य स्वयमुपन्यस्तत्वात्। स्फुटविकसने।

पप्प्राप्तिः स्यात्परित्राणं हस्तधारणमित्यपि॥ सेवनं सीवनं स्पृतिर्विदरः स्फुटनं भिदा ५
आक्रोशनमभीष्ट ३॥ संवेदो वेदनानना॥ संमूर्च्छनमभिव्यासिर्ग्राभिस्वार्थनार्दन ६

कुटादिः ल्युट्। भिदिर्विदारणे। भिदाद्यङ्॥ त्रीणि॥ ५॥ ऋणआह्वाने॥ ल्युट्। घनजसंगे। पाञ्ज। उपसर्गस्य घञीति दीर्घः॥ द्वे प्राग्यस्य।
विदज्ञाने। घञ्। विदवेदनारब्धाननिवासेषु। चुरादिः। एयासेति पुञ्। यद्वा विदज्ञाने। घटिवंदिविदिभ्यश्चेति युक्। ल्युट्। वेति ल्युटिल्लीबत्वं। द्वे अनु
भवस्य। मुर्च्छामोहसमुच्छ्राययो॥ ल्युट्। अभिव्यापनं। आल्यव्याप्तौ। क्रिन्नावादिभ्यदति क्रिन्। द्वे सर्वतो व्याप्तेः। याचनं। दयाचयाच्चायां। य
जयाच्चेति नङ्। भिष्माणं। भिष्मयाच्चादौ॥ युरोश्चेत्यः। अर्थपाच्चायां। चुरादिः। एयासेति पुञ्। अर्दगत्तो याचने। स्वार्थसंपत्तः। पुञ्। चत्वारि ६

वर्द्धयेदनपूरणयोः छिदिर्हैधीकरणोः लुट्। वर्द्धेनंछेदनेहृद्वावितिर्हंसोष्वादावजयः॥ ह्रै। तुनदिसमृद्धौ। आमंत्रणमिति क्वचित्सा
ठः॥ तत्रमत्रिगुसमाखणो॥ सभाजघीतिसेवनयोः॥ लुट्। प्रछृहीसायां॥ आद्र्पूर्वआनंदनार्थः॥ लुट्। श्रीण्यालिंगनकुशलप्रश्ना
दिनानंदनस्य। आमानं। आम्नासे। घञ्। आनरतिर्युक्। संप्रदानं। दानः घञ्चुको। हेगुरुपरंपरागतसदुपदेशस्याक्षपरा। क्षिप्त
ये। एरत्त। सावहिंसायां। विद्दिदादिभ्योऽङ्। ह्रैअपचयस्य ७ अहणं॥ अहउपादाने। अहृद्वित्यप्। स्वार्थरायंतादचघञ्वा॥ ह्रैअहण

वर्द्धेनंछेदनेयह्रैआनंदनसमाजने॥ आप्रछृतमथ्याम्नाय। संप्रदायः स्यवेक्षिया ७
अहेग्राहोवशः कात्रौरक्षणस्त्राणोरणः कृणो। अधोवेधेपचापाकेहृवोहृतौवरोवृत्तौ ॥ ८

स्य। वशकांतौ। वधिरण्योरित्यप्। कमुकांतौ। आयादयदितिगिहृभावेक्लिन्। ह्रैरच्छायाः। रसपालने। यजयावेतिनेर्त्रैर्हृपालने।
लुट्। ह्रैरक्षणस्य। रणनं। रणशब्दे। वधिरण्योरित्यप्। कृणनं। कृणाशब्दे। कृणोवीरागायामितिसाधुः। ह्रैशब्दकरणास्य॥ अधेनं। अधतो
उने। अधजयोरित्यप्। वेधः। नाविधविधाने। यञ्। ह्रैवेधनस्य। पचने। रुपचषपाके। बित्वाद्ङ्। घञ्। ह्रैपचनस्य। हानं। ह्रैजस्पृहीयांश
हृच। भावेनुपसर्गस्येत्संप्रसारणं च। क्तिन्। ह्रै। आह्वानस्य। वरणं। वृजवरणो। अहृद्वित्यप्॥ क्तिन्। तपोभिरिष्यतेयस्तदेवेभ्यः सवरोमतः ह्रै ८

ओषरां ॥ उषदाहे । घन । लोषरां । लुषदाहे । घन । द्वेदाहस्य । नयनं । राघरां । घनसंज्ञापूर्वकत्वाद्द्विर्नपदाणीजएव । क्वविदपवादविषये
 पुत्सर्गेमिनिविज्ञाने । एणीजप्रापरां । विराणीमुवरतिघन । द्वेनीतेः । ज्यानं । ज्ञावयोहाने । ज्ञाज्याहाभ्यो निः । जररां । जद्वयवयोहाने । अल्वादिभ्यः क्तिन्नि
 ष्टावन । रदाभ्यामिति नत्वं । द्वेजीर्णत्वस्य ॥ भ्रमरां । भ्रमुअनवस्थाने । घन । नोदाज्ञोपदेशस्येति वृद्धभावः । मित्राद्भ्रस्वरतिमुकुटस्तु चिंसं । राच्य
 स्पप्रवृत्तेः । इक्कष्यादिभ्यः । द्वेभ्रमरास्य । स्फायनं । स्फायीवृद्धौ । क्तिन् । स्फातिर्वृद्धिः प्रसारोनेति बोधालितः । वर्द्धनं । वृद्धवृद्धौ । क्तिन् । द्वेवृद्धेः प्रथ
 नं । प्रथप्रख्याने । मिहाद्यद् । ख्यानं ॥ ख्याप्रकथने । चक्षिडादेशोवा । क्तिन् । द्वे । स्पर्शनं । स्पृशसंस्पर्शे । क्तिन् । पर्वनं । पृचीसंपर्के । क्तिन् । द्वेस्प

॥ ॥ ओषः लोषेन योनाये ज्ञानि जीर्णो भ्रमो भ्रमौ ॥ स्फातिर्वृद्धौ प्रव्याख्यातौ स्पृष्टिः पृक्तौ स्रवः स्रवे ५

एधासमृद्धौ स्फुररां स्फुरराप्रमितौ प्रमा । प्रसूतिः प्रसवे श्रुते प्राधारः क्लमथः क्लमे १०

शनस्य । स्रवनं ॥ स्पृप्रस्रवरां । स्रुगतां । अदृष्टोप । द्वेप्रस्रवरास्य ५ विधानं । धानः । आनश्चेत्यद् । विधागजानेअद्वैत । क्वचिदेवेति पाठः । एधवृद्धौ ।
 गुरोश्चेत्यः समृद्धनं । अधुवृद्धौ । क्तिन् । द्वेधनसंयत्नेः । स्फुरस्फुररासंचलने । कुटादिः । लुट् । अदुपधपाठे स्फुरराप्रमपि । स्वार्थेण्यंताद्युव । संज्ञापूर्वक
 ख्यानरां । द्वेस्फुररास्य । प्रमारां । दुमिजप्रस्येपरां क्तिन् । माङ्गमाने । आनश्चेत्यद् । द्वेप्रमाज्ञानस्य ॥ प्रसवनं । षूट् । प्रसवे । क्तिन् । अदृष्टोप । धूप्रेरणीवा । द्वेप्र
 सवनस्य प्रेरणास्यवा । श्रुतिरसरां । घन । प्रघरां । घस्वररादीस्योः उपसर्गस्येति दीर्घः । द्वेस्वररास्य । क्लमनं । क्लमुग्लाने । शमादिभ्योः
 ५ घजिनोदाज्ञोपदेशस्येति वृद्धिर्न । मित्राद्भ्रस्वत्वमिति मुकुटस्तु चिंसं ॥ मित्राणौ द्वस्वविधानात् । द्वेग्लानेः १०

उत्कर्षणं। कृषविलेखने। घन। अनिशयनं। शीत। एरु। हे। संधानं। धाज। उपसर्गोद्योः किः। श्लेषणं श्लिखन्नालिंगने घन। हे संधानस्य। विसय
नं। धिन्नबंधने। एरु। परिनिविभ्यः सेवे निषः। यत्र वधंते त्रेति पुंसीति घः विसीयते विसिनोति वा त्रेति मुकुटेनोक्तं। तत्र। भाव प्रसयानामेव पूर्वापर
योर्दृष्टेनेनाधिकरणार्थस्यानौचित्यात्। लुट् प्रसंगाच्च। वधंते न पुंसीति घटस्य स्थानुपयोगाच्च। शीत। एरु॥ आश्रय रतिपाठे श्रिज एरु। हे।
श्लेषणं॥ शिष्य प्रेरणो। भिराघट्। लुट्। हे। गिलनं। गृहिणारणो। क्रिन्। ऋत्वादिभ्यः क्रिन् निष्ठावत्। रक् कृष्णादिभ्यः। साहचर्यात् स्त्रीत्वप्रिति मुकु

उत्कर्षो निशये संधिः श्लेषे विषये आश्रये॥ शिष्याणां श्लेषणं गीर्णं भित्तिगुरणमुद्यमे ११
उन्नाय उन्नेये प्रायः श्रयणो जयने जयः। निमादो निगदे मादो मदे उद्देग उद्भूमे ॥ १२ ॥

रश्मिन्त्यः। श्लिष्यामित्यधिकारात्॥ हे गिलनस्य। गृहीतधमे। कुटादिः। लुट्। उद्यमनं। यम उपरमे। घन। संसा पूर्वकत्वाद् द्युद्यभावः॥ हे भाण्डि उद्य
मनस्य ११ उन्मयनं॥ अवोदोर्निघरति घन। क्वचिदपवादविषये उत्सर्गो भिन्निविशतस्य च। हे उन्मयनस्य॥ श्रयणं। श्रिन्सेवायां॥ श्रिणी भुवरति घ
न॥ लुट्। हे। जिज्ञये। लुट्। एरु। हे निगदनं। गदय क्तायां वाचि। नोगदेत्यप् च॥ घन। हे गदनस्य। मदनं। मदी हर्षे। मदी नुवेत्यप्। सधमादस्येयारि
निसापकात् क्वचिदपवादेति न्यायाच्चन। हे। उद्देजनं। ओवि जीभयंचलनयोः। घन। उद्भूतं। भ्रमुन्नवस्थाने। घन। नोदात्तोपेति न वृद्धिः॥ हे उद्देजनस्य १२

मृदस्त्रोदेत्सुट्। परिमलनं। मलधारणो घञ्। संज्ञापूर्वकत्वान्नृद्धिः॥ हे कुंकुमादिमर्दनस्य। अभ्युपपदनं। पद्मतौ। क्लिनः॥ अनुग्रहणं। ग्र
 हउपादाने। ग्रहवृद्धित्पप्। हे हिनसंपादना हिननिवारणमवृत्तेः। नियमेनग्रहणं। अप्। निरोधनं। रुधिर-आवरणो। यञ्। हे। अभियोजनं। पुजिर्
 योगे। घञ्। अभिग्रहणं। अप्। अभिग्रहोभिग्रहोभिग्रहणोप्यभियोगेचगौरवरतिरुट्। हेः॥ १३ मुष्टेर्वधः। संग्रहणं। समिमुष्टावितिग्रहेर्वन्
 हेमुष्टिवंधनस्य। टिवन्। टिविनोदे। घञ्। दीङ्। विहायसागतौ। इयनंविद्वोडिवंडणादिनिपातरतिमुकुटस्तनिर्मूलः। भयध्वनौपुक्कसेपिटिवः
 लीहनिवित्पवेदतिरभसः। उमेतिशब्दस्यरानं। राहाने। बाहुलकारघञर्थकः। वित्पवनं। ल्युङ्गतौ। ऋदोरप्। त्रीणिधाडकलुंठनादेः। अशस्त्रक

विमर्दनंपरिमलेभ्युपपन्निरनुग्रहः॥ निग्रहरक्तनिरोधः स्यादभियोगस्त्वभिग्रहः १३

मुष्टिवंधस्तसंग्राहोडिम्बेडमरवित्पवौ॥ वंधनंप्राप्तिश्चारः स्पर्शः स्प्रष्टोपतप्रि १४

लहस्येतिस्वामी। वंधवंधने। ल्युट्। प्रसयनं। घिजवंधने। क्लिनः। चरणो। चणतौ। अनेकार्थत्वाहंधने। घञ्। वंधापसर्वयोश्चाररतिरुट्॥
 त्रीणिवंधनस्य। मुकुटस्तुबंधनसाधनरज्जुनिगडादेरिसाह। भावप्रकरणान्। स्वामीतुचारस्यानेस्वारंपठित्वास्वारादीनांचनुराणीवर्षयतामाह। स्त
 रति। स्प्रष्टोपतापयोः। अत्रप्रज्ञाघण। स्पृशति। स्पृशवाधनस्पर्शनयोः॥ यदरुजं सन्नस्पृशउपतापेतिकर्तरिघञ्। रेफहीनपाठेनुस्पर्शस्य
 र्शनवाधनयोरितिधातोरच्। स्पृशति। तच्। अनुदानस्यचेतिअमागमः। उपतपति। तपसंतापे। तच्। यद्वास्वास्पर्शयोर्भावेघञ्। स्प्रष्टोप
 तप्रोभावेकृत्यल्युटोबहुलमिति तच्। भावार्थप्रकरणानुरोधान्। त्रीणिसंज्ञस्य। संतापस्यवा १४

निकृष्टीकरणं। कृजोधन। विप्रकरणं। घन। निकारः स्यात्परिभवेधान्यस्योत्प्रेषणेपिचेति धरतिः। हेअपकारस्य। आकरणं॥ घन। रंगनं। रंगिगनौ।
घन। कः। श्रीणिअभिप्रायानुरूपवेष्टायाः। परिणामनं। एतमुप्रदत्तत्वे। घन। विकरणं घन। विकरणं। क्रिन्। कृजः। प्राच। चत्वारिप्रकृतेरन्यथाभावे।
हयोः साम्यं क्लीत्वात् १५ अपहरणं। हनहरणं। घन। अपचयनं। एरच्। हेअपहरणस्य॥ समाहरणं। घन। समुच्चयनं। चिजचयने। एरच्॥ हेरणी
करणस्य॥ प्रसाहरणं। घन। उपादाजोत्पुट्। हेस्वविषयेभ्यं हं द्विषयएवर्तनस्य। विहरणं। घन। एत्तिक्रमणं। क्रमुपादविक्षेपो घन। नोदाज्ञौपदे

निकारेविप्रकारः स्यादाकारस्त्विंगरंगितं। परिणामो विकारो हेसमेविकृतिविक्रिये १५ अपहारस्त्वयवयः समाहारः समु
च्चयः। प्रसाहारउपादानं विहारस्तुपरिक्रमः १६ अभिहारोभिग्रहणं निर्हरोभ्यवकर्षणं॥ अनुहारोऽनुकारः स्यादर्थेणा
पगमेव्ययः १७ प्रवाहस्तुप्रवृत्तिः स्यात्प्रवहोगमनंवहिः। वियामोवियमोयमः संयामसंयमौ १८

शस्येतिवृद्धिर्न। हेः क्रीडार्थसंचरणस्य १६ अभिहारो॥ घन। अभिग्रहेत्पुट्। हेअभिमुत्प्रेषणस्य। निर्हरणं। घन। अभ्यवकर्षणेत्पुट्। शस्त्रादेर्युक्ता
निःसारणस्य। हे। अनुहारो॥ अनुकरणं। घन। हेसदृशकरणस्य। अयनं। अपवित्रसमुत्सर्गे। अहंतः। घन। एरन्वा। एकं १७ प्रवहरणं। वृहप्राप
णो। घन। प्रवर्तनं। वृत्तवर्तने। क्रिन्। हेअविष्टेदेनजलादिप्रवृत्तेः। प्रकृष्टोवहः। गोचरसंचरेतिसाधुः। प्रवहस्तुवहिर्यात्रामातरिष्वग्रभेदयोरिति
विश्वः। एकं। वियमने॥ यमः समुपनिविष्टुचेतिअक्षा। चादनुपसर्गेष्ववा। पक्षे घन। षट् संयमनस्य॥ स्वामीनुहेविविधयमनस्य। हेउपरतिमात्रस्य। हे

हिसाफलं कर्म । शकृपाथिवादिः । अभिचरणं । घञ् । हेमारणादि क्रियायाः । जागरणं । जागर्तेरकारोवा । पक्षेपकू । जाग्रोऽवीतिगुणः । भावे घञि पुंसि ।
हेजागरणस्य । विहननं । घञर्थेकः । अंतर्मेधे अंतरस्य व्यवधानस्य वाऽपनं । अयगतौ । हणवा । घञञ्वा । प्रत्यूहनं । घञ् । क्रीणि । उहपयते । उप
हननं वा । उपघ्न आश्रय इति साधुः । अतिके आश्रीयते । आश्रयणं वा । एरच् । हेसंनिहिताश्रयस्य । आश्रयणस्य वा १९ निर्वेशनं । विशनेर्घञ् ।
उपभोजनं । भुजपालनाभ्यवहारपीः । घञ् । हे । समेनात्सर्पणं । स्तस्य गतौ । यञ् । परिकरणं । कृञ् । दाचारिड् शयग्लिड् षु । हेपरिजनादिना वे

हिंसाकर्मपितारः स्याज्जागर्याजागराद्वयोः विघ्नोत्तरायः प्रसूहः स्यादुपघ्नोत्तरिकाश्रये १९ निर्वेशउपभोगः स्यात्परिसर्पः परि
क्रिया। विधुरंतुप्रविश्लेखोमिप्रायश्चंद्राश्रयः २० संक्षेपरांसमसनं पर्यवस्थाविरोधनं॥परिसर्पोपरीसारः स्यादास्या
एनस्प। चिगताधूः कार्यभारः। अकूपरित्यय्। प्रविश्लेखरांश्लिसन्नालिंगन। घन। वैकल्येपिचाविश्लेखेविधुरंवि
वासनास्थितिः २१

एनस्प। चिगताधूः कार्यभारः॥ अकूपरित्यप्। प्रविष्टो घरांश्चिसन्नालिंगन। घज्। वैकुण्ठोपेचाविष्टो विधुरं वि
केलेनिष्ठिति त्रिकांडशेष० द्वेविष्टो घस्य। अमिप्रयणं। प्रीतृत्तयेणे। घज्। छंदनां। छदिसंवरणे। घज्। आशायनं। शीट्टा एरच्। न्रीति १० संसि
पेल्लुद्। असस्तेपणे। ल्युट्। द्वेसंस्तेपस्य। पर्यवस्थानं। अतश्चेत्यङ्। रुधिरआवरणे। ल्युट्। द्वेविरोधस्य। परिसरणं। स्यान्नौ। परिचर्यापरिसर्पेति सा
धुः॥ घज्। उपसर्गस्य घजीति दीर्घः॥ द्वे सर्वतो गमनस्य। आसनं। आस उपवेशने। एषत्। एषासेति पुच्। स्थाने। ष्टागति निवृत्तौ। स्थागेति क्तिन्। श्रीणा

विस्तरणं। सन्न आच्छादने। प्रथनेवावशद्वरतिघ्न। विग्रहणं। ग्रहवृत्तिपू। व्यसनं। असुक्षेवणे। घन। त्रीणि। सव्यासः। ऋदोरप॥ एकं॥
 मृदसोदे। लुट्। बह्प्रायणे। स्वार्थेण्यंताह्मट्। बाहुनमाहितादितिनिपातनाद्दीर्घस्येकं। हेपादमर्दनादेः। विनशनं। राश्यादर्शने। घन। दर्शन
 नस्याभावः॥ हेतिरोधानस्य ११ संस्तवनं॥ ण्जुक्तौ। ऋदोरपू। समंताच्चयनं। चिन्तयने। एरच्॥ हे। प्रसरणं। सगतौ। बाहुलकादपू। सत्स्य
 गतौ। लुट्। हेव्रणादिविस्तरास्य॥ निवचनं। वचभाषणे। घन। उपसर्गस्येतिदीर्घः। पुपमणे। यमेर्घञ्। हेधामसंचयस्य। ऋया

विस्तारोविग्रहोव्यासःसवशादस्यविस्तरः। स्यान्मर्दनंसंवाहनंविनाशः स्याददर्शनं ११ संस्तवः स्यात्परिचयः प्रसरस्त
 विसर्पणं। नीवाकस्तप्रयामः स्यात्संनिधिः संनिकर्षणं १३ लवोभिलाबोलवनेनिष्पावः पवनेपवः प्रस्तावः स्यादवसर
 स्रसरः सत्रेवेष्टनं ॥ २४

दास्पवा। संनिधानं। घान्न। उपसर्गेघोः किः। कृषेल्मुट्॥ हेसंनिधानस्य १३ लवनं॥ लज्जयेदने।
 । ऋदोरपू॥ निरभ्योः पूत्वोरितिघ्न। लुट्। त्रीणिछेदनस्यानिष्पवनं। घन। लुट्। अपू। त्रीणि धाम्यादीनांबहुलीकरणस्य। प्रस्तवनं॥
 ण्जुक्तौ। प्रेदुक्तस्त्रुवद्वरतिघ्न। अवसरणं॥ सगतौ। बाहुलकादपू। हेप्रसंगस्य। असनं। त्रसीउहेगे। आन। त्रसेर्भद्रादित्वादरन्निमुकु
 टस्त्वपाणीनीयः। तसररतिपाठे। तनृष्टिभ्यांक्तरन। सत्रस्यवेष्टनं। हेसत्रवेष्टनक्रियायाः १४ ॥

प्रजनं॥ जनी॥ घञ्। जनिवधोरिति न वृद्धिः॥ उपसरणं॥ सरगौ॥ प्रजने सने रिस्यप्॥ प्रथमगर्भग्रहस्य द्वे॥ प्रप्रयणं॥ प्रणयनं॥ प्रिञ्। एीञ्।
एरच्। प्रसरति पाठे॥ सरतेर्वाहुलकादप्। प्रसरः॥ प्रणये वेगे॥ द्वे प्रीत्या प्रार्थनस्य॥ धिपः शक्तिः॥ साष्टधा॥ प्रुप्रूषाप्रवणं चैव ग्रहणं धार
णं तथा॥ कुहापो हो च विज्ञानं तत्त्वज्ञानं वधी गणाः॥ निष्क्रामणं॥ क्रमुपादत्ति क्षेपे॥ घञ्। नोदात्तोपेति वृद्धिर्न॥ निष्क्रमो निर्गमे रण्यतो वृद्धि
संपदि निष्क्रमरति सद्रः॥ द्वे॥ संक्रमणं॥ घञ्। नोदात्तोपेति वृद्धिः॥ संचरणं॥ चरणौ॥ पुंसीति घः॥ घञितुसंचारः॥ दुर्गस्य संचरः॥ संचा

प्रजनः स्यादुपसरः प्रसरप्रणयो समौ॥ धीशक्तिनिष्क्रमोस्त्रीनुसंक्रमो दुर्गसंचरः १५

प्रत्युत्क्रमः प्रयोगार्थः प्रक्रमः स्यादुपक्रमः॥ स्यादभ्यादानमुद्गान् आरंभः संभ्रमस्त्वण १६

हे निर्गमो भ्रमां वुपयदतिरत्नकोषः॥ द्वे॥ दुर्गदेशप्रवेशक्रियायाः १५ प्रत्युत्क्रमणं॥ घञ्। प्रयोजनं॥ पुंजिरयोगे॥ घञ्। प्रयोगोऽर्थो
स्य॥ प्रयुद्धार्यरतिपाठे॥ प्रकृष्टं युद्धमर्थोस्य॥ प्रत्युत्क्रमः प्रयुद्धार्यरतिभागुरिः॥ द्वे कर्मरिंभे प्रथमप्रयोगस्य॥ प्रक्रमणं उपक्रमणं॥ घञ्।
आभिमुख्येनादाने॥ उद्हननं॥ हन्। घञ्। हनस्तोऽचिस्तलोः॥ आरंभणं॥ रभणभस्ये॥ घञ्। रधिजभोरचीति नुम्॥ पंचारंभस्य॥ संभ्रमणं॥ भ्र
मुन्ननवस्थाने॥ घञ्। नोदात्तोपेति न वृद्धिः॥ त्वरणं॥ जित्वरसंभ्रमे॥ घटादयः॥ घितरतिघित्वातिदेशाद्गू॥ आवेगस्तत्त्वरात्वरिरिति वाचस्पतिः॥ द्वे॥ १६

प्रतिबंधनं। बंधबंधने। घञ। प्रतिष्ठंभनं। षंभुरोधे। घञ। विष्कंभः प्रतिबंधो विनियोगरतिवोपालितः। हेरोधस्य। अवनयनालीन। अवीरोर्निघरति
 घञ। पतेः स्वार्थेणपंताः। अरु। निघातनमिति पाठे। घननिकारोपस्कारयोधानुः। हेअधोनयनस्य। उपलंभनं॥ इलभयप्राप्तौ। घञ। उपसर्गान्तवत्
 पञ्जीरितिनुमा। अनुभवनां ऋदोरप्। हे। समालंभनं। यञ। लिपउपदेहे। ल्युट्। हेकुंकुमादिनाविलयस्या २७ विप्रलब्धिः। लभेधञ। विघोजनं। यु
 जिर्। घञ। हेरागिरागेर्विघोजनस्याविलक्षिः। लभेधञ। सजविसर्गे। ल्युट्। हेदानस्य। विअवराणं। म्प्रवराणो। वौष्मप्रवरतिघञ। प्रविख्यानं क्ति

प्रतिबंधः प्रतिष्ठंभोवनायस्तु निपातनं। उपलंभस्त्वनुभवः समालंभो विलेपनं २७ विप्रलंभो विप्रयोगो विलंभस्त्वतिसर्ज
 नं। विअवस्तुप्रविख्यातिरवेष्टाप्रतिजागरः २८ निपाठनिपठोपाठेतेमस्तेमौसमुद्भवे। आदीनवात्प्रवौक्ते शोभे लके सद्सद्भौ २९

न। हेअतिप्रसिद्धेः। अवेष्टाणां रक्षदर्शने। गुरोश्च हलरस्यः। प्रतिजागरणं। जागृ। घञ॥ जाग्रोः वीतिगुणः। हेअवेष्टाणस्य २८ निपठनं। पठत्य
 ऋयांवाचि। नौगदनदेमघाः पक्षेघञ। त्रीणिपठनस्य। तेमनं। स्तोमनं। तिमष्टिमआदीभावे। घञ। इंदीक्तेहो। ल्युट्। त्रीणादीभावस्य। आदानं। दी
 दूक्षणे। भावेक्तेः। स्वाद्यओदितः। ओदिनश्चेतिनलं। आदीनं स्पृशानं। घञर्थेकरतिवाहलकाहतिः कः। आस्त्रवराणं। स्त्रुगनौ। ऋदोरप्। क्लेशनं। क्लिप्
 विवाधने। घञ। त्रीणि। क्लेशस्यामलनं। मिलसंश्लेषे। घञ। स्वार्थेकः सननं। घञसंगे। घञ। संगमनं। ग्रहवृद्धिस्यप्। नामेलः संगमोनावेत्परमाला।

त्रीणि संगमस्य २९

रामः
 ३५

सम्पद्विविधं॥ ईदृशने। लुट्। चिज्चयने। लुट्। मार्गान्वेयणे। लुट्। मग्नान्वेयणे। अदेतः। एयासेतिष्ठत्। घञ्। पंचान्वेयणस्य। परिरंभणं॥ र
भणमस्ये। घञ्। रभेरशाल्वितोरितिमुम्। परिघंजनं। अंजपरिष्वंगे। घञ्। परिनिविम्परतिष्ठः। संप्लेखणं। श्लिष-आलिङ्गने। घञ्। गुहसंवरणे॥ लुट्॥
चत्वार्यलिंगनस्य ३० वर्णशब्दानसंख्यायेतिष्ठत्। लुट्। धौचिंतायां॥ दृशिर्प्रेक्षणे। लोकादर्शने। ईदृशने। लुट्। पंच। रत्नाप्रकथने। चक्षिद्गदेषणे
वा। असुक्षेपणे। लुट्। प्रत्यादेशनं। दिशानं। दिशान्तिर्जने। घञ्। निराकरणं। कृञ्। कृञ्। चत्वारिनिराकरणस्य ३१ उपशयनं। विशयनं। व्यपयोः। शे

संवीक्षणं। विचयनं। मार्गणं। मगणं। मगः। परिरंभः। परिष्वंगः। संप्लेखउपगूहनं ३० निर्वर्णितुतिध्यानं दर्शनालोकनेक्षणं॥ प्र
सारव्यानं। निरसनं। प्रत्यादेशो। निराकृतिः ३१ उपशायो। विशयश्च व्यपयश्च शयनार्थकौ। अत्रनंचत्तृतीयाचदृशीयाचछरणार्थके ३२
स्याद्यद्यासोविपर्ययोव्यत्ययश्च विपर्यये। यर्प्योति क्रमस्तस्मिन्नतिपातउपास्ययः ३३ प्रेक्षणीयत्समाहृततत्रस्यात्मनिष्ठा
संनं। ससंस्तवः। कृतुषुयास्तुतिभूमिर्द्विजन्मनां ३४

तेः पर्यायेरिति घञ्। पर्यायेण शयनं। पर्यायशयनमर्थययोस्तौ द्वे। अतिः। सौत्रः॥ र्येदभावे सु
ट्। र्येदूपक्षे। अप्रत्ययान्। दृणीङ्कङ्गुदिः। यक्। अप्रत्ययान्। मोहीवीज्यानुगुप्ताचदृशीयादृशीयाछणेतिवाचस्पतिः॥ चत्वारिनुगुप्तास्य ३१ व्या
त्यसनं। असुक्षेपणे। घञ्। विपर्यसनं। घञ्। व्यत्ययनं। दृण। एरच्। विपर्ययनं। दृण। एच्। चत्वारिअतिक्रमस्य॥ पर्ययणं। दृण। एरच्। अतिक्रमणं। घञ्।
अतिपतनं॥ पत्नगतौ। घञ्। उपास्ययनं। दृण। एरच्। चत्वार्यतिक्रमस्य ३३ शसुअनुशीष्टौ। लुट्। एकं भत्यादिप्रेषणस्य। समेत्यस्तुतवत्पत्र। घञ्। कृतौ।
यत्तेसमिस्तुवदिति घञ्। एकं यत्तेस्तावकट्टिजावस्थानभूमे ३४

उद्धृत्यते स्मिन् । उद्धृत्यते साधनमिति साधुः एकं । संवो ह्यते येन । संवेकचेति कापो घनादेशश्च । हेतुणा दिगुल्लोमलनसाधनस्य । नीवादिग्रह
 णार्थकृतवंशपात्रस्येत्यने ३५ आविध्यते येन ॥ अधतादने । घनार्थेकः । एकं भ्रमरसत्त्वादेः । वर्मा रतिरव्याप्तस्य । नियतं ह्यते । निधो निमित्तमिति साधुः ।
 एकं तु सारो हपरिणाहृष्टादेः । उत्तराणं । निकराणं । द्विविधे वे । कृधाम्ने रतिघ्नः ॥ द्वे धाम्ना मूर्ध्वोपराणस्य ३६ निगराणं । गृहनिराणं । अन्यो ग्रह रतिघ्नः ।
 उद्धृतां गृष्टादेः । अन्यो रतिघ्नः । विस्वराणं । दुष्कृष्टादेः । वीर्यस्य रतिघ्नः । उद्धृतां गृष्टादेः । उद्धृतां गृष्टादेः । उद्धृतां गृष्टादेः । उद्धृतां गृष्टादेः ।

निधाय तस्य ते यत्र काष्ठे काष्ठं स उद्धृत्यते । संवद्यस्तु संवधनः संवो येन निहृत्यते ३५ आविधो विध्यते येन तत्र विध्वस्त
 मे निधः । उत्कारश्च निकारश्च द्वौ धाम्ना तस्ये पराणार्थको ३६ निगारोद्गारविस्वावोद्गृहास्तगराणादिषु ॥ आरस्य विरतिवि
 रतय उपरामेथास्त्रियां नृतिष्ठेवः ३७ निष्पूति निर्निष्ठेवनं निष्ठीवनमित्यभिज्ञानि ॥ जवने जतिः सानिस्त्ववसाने स्यादथ ज्वरे जतिः ३८

हणं ॥ क्रमेणोक्तैकं ॥ आर्येयं । आरणां म ॥ णं क्रीडायां । क्रिन् । एवमवविध्यो । उपराणं । घनः । चत्वारि उपरामाणस्य । छिबुनिरसने । घनः यत्र
 निष्ठीयतीति विग्रह्यपचाद्यजित्पुक्तं मुकुटेनातत्र । निष्पूसादिभिरेकत्वा संभवान् ३७ क्रिन् । लुट् । छिविसिख्यो लुट् । दीर्घो वेति स्वामी । एवो
 दृष्टादित्वादिनिमुकुटः । चत्वारि मुखेन श्लेषानिरसनस्य । जुः सौत्रो वेगे । लुट् । क्रिन् ॥ दुनियतीति साधुः । द्वे गस्याः षोडशकर्मणि क्रिन् । कतिपूती
 तिसाधुः । लुट् । द्वे सभायनस्य ॥ ज्वराणं । ज्वरोगो घनः । संसा पूर्वत्वाद्दुष्प्रभावः । क्रिन् । ज्वरत्वे लुट् । द्वे ज्वराणस्य ३८

॥ उदजनां अजगतौ । समुदोरजः पशुष्वित्यय । अघजयोरिति पर्युदासा हीभावो न । पशूनां प्रेरणं । द्वे । अकरणं । आक्रोशेन न्यनिः । आदिना
अजननि ॥ अवग्राहः । आक्रोशेवमोर्ग्रह इति घञ । निग्राहः । एकमाक्रोशानस्य ॥ अपस्य प्रसर्पतेभ्यः तस्य समूह इत्यर्थः । औपगवानां
समूहः । गोत्रोऽसौष्टेति वुज । आदिना गार्गकं दाष्टके ३८ ॥ अचेतसां वृंहं ॥ अपूषाणां समूहः । शकुलीनां समूहः । अचित्रहस्तिधेनोष्ठक
आदिना साक्रुकं ॥ माणवानां समूहः ॥ ब्राह्मणमाणावेतियन । सहायानां समूहः । गजसहायाभ्यामिति तल् ४० हलानां समूहः ॥ पाशा

उदजस्तपशुप्रेरणामकरणित्वादयः प्राये ॥ जोत्रां नेभ्यं सस्य वृंहं मिसौपगवकादिकं ३८ अपूपिकं शाकुलिकमेव
माघमचेतसां । माणवानां तु माणव्यं सहायानां सहायता ४० हल्माहलानां ब्राह्मणपवादमेतु द्विजन्मनां । द्वे पशूनां दृष्टा
नां पार्श्वेष्टमनुक्रमात् ४१ खलानां खलिनी खल्याप्यथमानुष्यकं नृणां ॥ ग्रामताजनता धूम्या पाषाणत्वाद्य

दिभ्यो यः । ब्राह्मणानां वाडवानां समूहः । ब्राह्मणेति पठ् ॥ पशूनां समूहः ॥ पश्वीणस्य । सिति चेति पदत्वाद्भत्वाभावः । दृष्टा (कृष्टयक् ४२
नां समूहः । दृष्टाघत । यत्तद्विषये ऽदः स्मरंति ४१ खलानां समूहः । इति न्न क घ च श्चेतीति ॥ खलगौरथादित्यः । मनुष्या
णां समूहः ॥ गोत्रोऽसौष्टेति वुज । प्रकृत्या केराजयेति यलोपो न । ग्रामाणां समूहः । जनानां समूहः ॥ ग्रामजनेति तल् । धूम्यानां पाशा
नां । गलानां च समूहः ॥ पाशादिभ्यो यः । गलो वृहत्काशः ॥ ४२ ॥

सहस्राणां। करीषाणां चर्मणां। अथर्वणां च समूहः। भिक्षादिभ्योऽण। आदिना चार्मणं आंगारं ४३ ॥ इति संकीर्णार्थानां वर्गः ॥ ॥ संकी
र्णार्थं त्वं वदन्नाहीतीति कर्तुं भिन्नकारके भावे च विधानात्। उणादीनां भावकारकेषु विधानात्। भावे प्रायेण विश्रुतं दर्शितः। कारकेषु नुपयथा संभवमूह्यः
॥ इति संकीर्णवर्गविवरणं ॥ अनेकाधीः केचिदत्रैव वर्गे कांती आदयो येषां स्वां तगां तादीनां तेषु वर्गेषु कथिताः। यथा कशदः। येषां तादयो येषु
युपर्यायेषु प्रचुरप्रयोगास्ते तेषु कथिताः। अपि शाब्दादिहपि। यथानाकशदः। अतः पुनरुक्तिर्नो भ्रमोति भावः १ नञ्च केदुष्वमत्र। लोपते।

अपि साहस्रकारीयचार्मणाद्यर्वणादिकं ४३ ॥ ॥ इति संकीर्णवर्गः ॥ ॥ नानार्थाः केपिकांतादि वर्गेषु वात्र कीर्ति
ताः। भूरिप्रयोगायेषु पर्यायेष्वपि ते युते १ आकाशे त्रिदिवेना को लोकस्तु भुवने जेने ॥ पद्ये पशासि च श्लोकः शरेव
इव सायकः ॥ २ ॥ जंबुकौ क्रौञ्चवसुरगौ पृथुकौ चिपिठार्मकौ। आलोकौ दर्शनौ घोतौ मेरिपटहमानकौ ३

लोकदर्शने। घञ्। श्लोक्पते। श्लोकसंवाते। घञ्। सति। घोऽन्तकर्मणि। एबुल्ल। युक् २ जमति। जमुऽदने। मित्रघादयश्चेति साधुः। जंबुकः के
लेनीचेपश्चिमाशायनावपि। पृथुरेव। संसायांकन ॥ प्रथते। प्रथप्रस्थाने। अर्भकपृथुकपीकावयसीति साधुर्वी। पृथुकः पुंसि चिपिठे शि
षोऽस्यादभिधेयवत् ॥ आलोकने। लोकदर्शने। घञ्। आलोकस्तु पुमानघोते दर्शने वं दिमासुरगोऽनिति। अनप्राणाने ॥ एबुल्ल। आ
नकः पटहेभेयीमदंगेध्वनंदंबुदे ३ ॥

अंकपतेऽनेन। अकिलक्षरो। हलश्चेति घञ्। अंको रूपकभेदांगविहरेस्वानिभूषणो। रूपकांशांति कोत्संगस्थानेऽंकपापदुःखयोः। कलति। क
लशब्दसंख्यानयोः॥ क्विप्। कलत्तासावंकश्चो। कलंकौकेऽपवादचकालायसमलेपिच। नक्षति। नक्षतनूकरणो। रावुल। अकपते। अकस्तवने। अच
पूजायां वा। घञ्। अर्कैर्कपरोस्फटिकेरवौताम्रेदिवस्यते ४ कायतिकचतिवा॥ कैशदेकचदीप्तो। अमेप्पोपीतिङ्। कोब्रह्मारीसमीरात्मयमदक्षे
बुभास्करोमयूरेग्रोचपुंसिस्मात्तमुवशीर्षजलेषुकं। पोलनं। पुलमहत्वे। संपदादिः। पुलमकति। अककुटिलायागतौ। कर्मरापरा। पोलनिवा। बलाकाद्य

उत्संगविहपोरंकः कलंकौकापवादयोः। तस्कोनागवर्द्धकोरर्कः स्फटिकसूर्ययोः ४ मारुतेवेधसिद्धधोपुंसिकः कांशि
रेंबुनोः। स्यात्पुलाकस्तद्वधाम्येसंक्षेपेभक्तसिक्थके ५ उलूकेकरिणः पुष्टमूलोपांतेचपेवकः॥ कमंडलौचकरकः
सुगतेचविनायः ६ किष्कुर्हस्तेवित्तसोचश्रूककीटोवृश्चिकः॥ प्रतिकूलेप्रतीकस्त्रिधेकदेवोतुपुंस्ययं ७

श्चेति साधुः ५ पचति। पच्यते वा। दुःखेन। पविमचोरिचोपधायारतिबुन। करोति। कृजादिम्पोबुन। करकस्तपुमानपक्षिविशेषेदादिमेपिच॥
हयोर्मेघोपलेनस्त्रीकरकंचकमंडलौ। विनयति॥ एगीज। रावुल। विनायकस्तद्देवंवेनाक्षर्यविघ्नेजिनेगरो ६ कापतेनेन। कैशदे। मगधादिः। कि
कुर्हयोर्वित्तसोचसप्रकोष्ठेकरेपिच। वृश्चति॥ ओब्रश्चूछेदने। वृश्चिकृषोः॥ केकन। वृश्चिकस्तदुल्लोराशौश्रूककीटौअधीभिदौ। प्रति
गताहलस्मीर्ययेन वा। नद्यतश्चेतिकप्। प्रतीकोवयवेपि स्यात्प्रतीकूलविलोमयोः ७

५०

प्रवति। त्रिचूत्तौ च संज्ञायामिति त्रिच। संज्ञायां कन। स्यात्तभूतिकं तु भूनिर्वदीय भूस्तराकनरो। कोशामति। अतसातत्पगप्रने। कुन। गोरदिः।
कोशातकः कचेपुंसिपटीत्सांघोषके स्त्रियां। ज्योत्स्नाचंद्रमसो भासिष्कुरज्यो निर्निरी स्यतेत्य। जयः। ज्योत्स्निकापटीलीघोषीऽपामार्ग इति स्वामीसो
महवल्कोवल्कलमस्य ८ परपते॥ पराव्यवहारे। पिनाकादयश्चेति साधुः। पिरायाकीली निलकल्के हिंवाहीक सिल्कोवालीकं वाहिकधीरहिंगुनोर्न
प्रदेशयो रिति रभट्टसः स्यतेवहति वा। वहप्रापरी। अलीकादयश्चेति सीधु ९ कुशिकत्मापसं। अष्यरा। कौशिकीनकुले व्यालग्राहिगुगुलुशक्रयोः विष्वा

स्याभूतिकं तु भूनिर्वदीय भूस्तराकनरोपि चाज्योत्स्निकायां च घोषे च कोशातकपथकट्फले ८ सिते च त्वदिरे सोमवल्कः
स्यादथ सिल्के। निलकल्के च पिरायाकीवाहीकं रमतेपि च ९ महेंद्रगुगुलूक व्यालग्राहिषु कौशिकः। रुक्तापशंका
स्वातंकः स्वल्पेपि ह्रस्वकस्त्रिषु १० जैवान्तकः पाशंकेपि तुरेव्यश्च स्य वर्तकः॥ व्याघ्रेपि पुंडरीको नायवामाप्रपि दीपकः ११

पित्रे च कोशातीलूकयो रपि कौशिकः। कौशिकी चंद्रिकायां च नदी भेदे च यो विनि। आतंकनं। न किं कच्छूजीवने। घन। हलश्चेति करणी वा आतंको रोग संता
पशंका सुमुरजध्वनौ। सोदने। जिह्वा संचरणे। संपदादिः। स्फुरं स्फुधं वा लाति। कुन। ह्रस्वकस्त्रिषु नीचेत्ये १० जीवति। जीवप्राणधारणे। आतंकनवृद्धि
श्च। जैवान्तकः पुमासो मेदीघोयुः कुशयो स्त्रिषु। वर्तने। वृत्तवर्तने। एवत्। वर्तकस्तत्तुरेव्यस्य विहगे वर्तिका दूयोः। संदपति। पुटिभूषायां। कर्करीकादयश्चेति सा
धुः। पुंडरीकं सितं भोजे सितच्छत्रे च भेषजे। पुंसि व्याघ्रे गिरिद्वारे कोशका रं नरपि च। दीपयति। दीपी दीप्तौ। रणं तः। एवत्। दीपकं वा गलं का रेवा च बही सिकरको दीपको री

पक प्रजापति रणोपयवनी च हृषिक

रामः
३८

शालां वृणोति॥ वृत्रवारणे। सहभूष्य विमुषिष्यः कक्। पयोदरादिरिति मुकुटस्तु चिंमः॥ गिरो भवं॥ अध्यात्मादित्वा न ठज। गेरिकं धातुरुक्मयोः।
अलति। अलभूषणादौ। अलीकादयश्चेति साधु। विगतमलीकं। अलीको नागरे स्मृतः। अलीकमप्रिया कार्यवैलक्ष्ये विपीडनरतिविश्वः॥ अ
लीकमप्रियेपि स्याद्विषयः सप्तेन पुंसकं १२ अनुव्यति॥ उच समवाये। एष धेनिकः॥ संकादिः॥ अनुकं तु कुलेशीले पुंसि स्याद्भनजन्मनि। यद्वा
अनुकायति। कैशादे। आतश्चेति कः॥ अन्येष्टा मपीति दीर्घः॥ शलति। शलचलने। इणभी केनिकन। निश्चयेन कायति। आतश्चो

शालावृकाः कपिक्रोष्ट एवानः स्वर्णेपि गेरिकं। पीडार्थेपि अलीकं स्यादलीकत्वं प्रिये न्यते १२ शीलान्वयावनूके द्वेष्ट
ल्लेशकलवल्कले॥ साष्टं शते सुवर्णनां हेमपुरे भूषणे वले १३ दीनारेपि च निष्कोस्त्रीकल्कोस्त्रीशामलेन सोः॥ दंभेप्य

पेति कः॥ इदुदु पधेति यः॥ यद्वा। त्रिषीदति। यद्वा। सदेर्द्वि द्वेनिकः॥ सहि
रप्रतेरिति यः॥ निष्कमस्त्री साष्ट हेम शते दीनार कार्ययो। वल्लोले करणे हेम मात्रे हेम पत्तिपिच १३ दीनारः सांख्यवहारिकं रूपं कं। कल्पने। क
लशावृ संख्यानयोः। कृधारेनिकः॥ त्रिषुपापाशये कल्कोऽस्त्री विट्किट्टे भदंतयो रिति विश्वः। कल्कोस्त्री छतने लादि शोवे दंभे विभीतके। प
नायने। पनस्तौ। पिनाकादयश्चेति साधुः॥ पिनाकोस्त्री रुद्राये पांप्पुवर्षे त्रिप्रूलयो १४

धेनुरेव॥ स्वार्थेकम्। स्याद्देनुकाकरिण्यांचधेनावपिपुंसिदानवविशेषे। कालीवर्णोत्पत्त्याः॥ ठन्। यद्वाकाल्येव। स्वार्थेकम्। धूसरीयोगिनीभेदेउमानवा
 देषुकालिका। क्रमदेयवस्तुमूल्येकास्पर्शेकाकांघनेषुवेतिरभसः। कालिकाचंद्रिकाभेदेकास्पर्शवृष्टिकपत्रयोः॥ क्रमदेयवस्तुमूल्येधूसरीनवर्मेद्ययोः। पटो
 लशाखारोमालीमांसीकाकीप्रिक्वसुच। मेघालौव। करणे। धात्वर्थनिर्देशेरावुत्। कारिका नटयो विनि। कृतौ विवरणश्लोके शिल्पयातनयोरपि। नयुं
 सकंठकर्महोकारिकेकर्तृरितिषु। वृत्तोरितिपाठेविवरणश्लोके॥। कर्णस्थालंकारः कर्णललाटादिनिकम्॥ कर्णिकाकरिहलात्रेकरमध्यांगुला

धेनुकानुकरेरावांचमेघजालेचकालिका॥ कारिकायातनाकृत्योः कर्मिकाकर्णभूषणो १५ करिहलांगुलोयध्वी
 जकोष्पात्रिषूत्रे॥ वृंहारकोरूपिमुख्यावेकेमुख्यावेकेमुख्यायकेवलाः १६ स्याद्वांपिकः कौकुटिकोयश्चादूरेरितेसणः॥

वपि। क्रमुकादिष्वरां। राजवराठे कर्णभूषणो। कर्णिकाकथ्यतेः संतसस्म
 वस्तुनिर्मययोः १५ स्वांतेभ्यः प्राक्॥ प्रशस्तं वृंहमस्य। वृंहारकः सरेपुंसिमनीसश्रेष्ठयोः क्रिषु। एति। रणगतौ। र
 णभीकेतिकम्। एकं संख्यांतरे श्रेष्ठेकेवलेतरयोः लिखु १६ कुक्कुरीयश्पति। संज्ञायां ललाटकुक्कुरीयश्पतीतिठक्। ललाटं पश्यति। लाला
 टिकः प्रभोर्भालदर्शिमाश्लेषरांतरे। कार्यक्षमे। भावदृशीतिवापाठः। लालाटिकः सहालस्यप्रभुभावनिदर्शिनीसजयः १७

रामः
 २८

॥ इति कांतवर्गः ॥ ॥ मिसीते ॥ मात्माने ॥ मादुःखो मय चामयूखः किरणोपि च ॥ ज्वालायामपिशोभायां ॥ शिलीशल्पं मुखे घस्य ॥ शाम्यत्यने
न ॥ प्रामुउपशमे ॥ शमेः खः ॥ शंखः कंवौ नयो विन्नाभाया स्थिति निधि मिन्नखे ॥ खनति ॥ खनु अवदारणे ॥ अमेभ्यो पीतिरुः खमिंद्रिये पुरे शे
त्रेभ्यः विदो विहायसि ॥ संवेदने देवलोके शर्मण्यपिन पुंसकं १८ शेते ॥ शीतो हं स्वश्चेति स्वः ॥ शिखाशाखावर्हि चूडालांगलिकग्र
मान्नके ॥ चूडामात्रे शिखायां च ज्वालायां प्रपदेपि च ॥ खांताः ॥ नगच्छति ॥ गच्छगत्तौ ॥ अन्येभ्यो पि अन्येभ्यु पीतिवाटः ॥ नगोः प्राणि

॥ इति कांताः ॥ ॥ मयूखस्त्रिद्वुरज्वालास्त्रिवाणो शिलीमुखौ ॥ शंखो निधौ ललाटास्थिकं वौ नल्ली द्विषेपि
खं १८ छशि ज्वाले अपि शिखे उपलेपोपि गौमुखं ॥ ॥ इति खांताः ॥ ॥ भुजंगः पन्नुरेख द्वे शौ लहृषौ नगा
वगौ ॥ आश्रुगौ वायुविशिखौ शार्कविहगाः खगाः १९ पतंगौ पक्षि सूर्यौ च पूगः क्रमुकहृदयोः ॥ पशवो ॥

ष्विति नज्वा प्रकृता ॥ नगो महीरु हे शौ ले भास्करे पवनाशने ॥ आश्रुगच्छति ॥ खे (पिमगाः वेगः प्रवाहजवयोरपि २०
गच्छति ॥ पूर्ववत् ॥ खगः सूर्येग्रहे देवे मार्गणे च विहंगमो १९ पतति ॥ पक्ष्मगतौ ॥ पतेरंग च पक्षिणि ॥ पतंगः शालभेषालिप्रभेदे प
क्षि सूर्ययोः ॥ लीवंसते ॥ पुनाति ॥ पूज्यपवने ॥ छापूखदिभ्यः क्विदिति गन् ॥ न्यपते ॥ मग्नान्वेषणे ॥ घञ् ॥ मगः पशौ कुरंगे च करि नक्षत्रभे
दयोः ॥ अन्ये धराणां यात्रायां मनीनुवनितांतरे ॥ वेजनं ॥ ओ विजीभयचलनयोः ॥ घञ् २०

८० परगच्छति ॥ ३ ॥ परगः कौसुमेरेणौधुलिस्नानीययोरपि । गीरिप्रभेदे विख्याता तु परगो च चंद्रने । नन्मगः । मतंगस्यायं ॥ तस्येदमिष्टाण-
 १० अयगतोऽगात्र ॥ निरादयर्तिसमासः ॥ अयांगोनयनं स्नानस्याञ्चित्रका प्रधानयोरिष्यजपः ॥ अयांगस्त्वंगहीने स्नानेर्ज्ञाने तिलके
 ३० धौ । पुजिर्योगे । घञ् । योगोऽपूर्वार्थसंप्राप्तौ संगति ध्यानपुक्तिषु ॥ वपुः स्वेर्धप्रयोगे च विष्कुंभादिषु भेषजे । विश्रद्धघानके
 इत्योपायसन्नहने ष्वपि । कर्मणे पि च । सन्नहनं कवचं ॥ उपायः सामादिः २२ भोजनं + पिच २१ सज्जते एजविसर्गे । घञ्

परगः कौसुमेरेणौस्नानीयादौ रजस्यपि ॥ गजेपि नागमातंगावयांगलिलके पिच २१ सर्गः
 स्वभावनिर्मोक्षनिश्चयाध्यायसृष्टिषु ॥ योगः सन्नहनोपायध्यानसंगतियुक्तिषु २२ भोगः सु
 खेस्त्रादिभूतावहे श्रवणकाययोः । वातके हरिणे पुंसि सारंगः सवले त्रिषु ॥ २३ ॥

सर्गस्तु निश्चयाध्यायमोहोत्साहात्मसृष्टिषु । निर्मोक्षस्यागः मोक्षाभावो वा । योजनं । पुजसमा + । भुजपालनाभ्यवहारयोः । भुजो
 कौटिल्ये ॥ घञ् । भोगः स्वखेधने पुंसि शरीरफणयोर्मतः । पालनेभ्यवहारे च योषितादिभूतावपि । प्रतिर्भादिः । आदिनाहस्स
 श्वादिकर्मकरणं च भूतिः । पालनेभ्यवहारे च निर्वेशे पराययोषितामिति विश्वः सारमंगयस्य । शकंधादिः । सारंगच्छतीति वा ।
 खच् ॥ सारंगेणेति वा । सारंगः पुंसि हरिणे वातके च मतंगजे । शवले त्रिषु २३

लवेनगच्छति। ३:। लवगोवानरेभेकेसारथोतोस्मदीधिते:। अभिखंजनं। खंजसंगे। घज। उपसर्गदिनिघ:। अभिखंग: पुलिंग: पराभवाक्रोशश
 पथेषु। योजनं। पुन्यतेवा। युजिर्योगे। घज। संज्ञापूर्वकत्वान्नगुण:। रथपुगेतिनिपातनाद्वा। पुगोरथेहलाघंगेतद्वयोस्तृकृतादिषु। पुग्मेहस्तचतु
 स्केपितृदिनामौघधेपिच २४ गच्छतिगम्यतेवाऽनेनवा। गमेर्दो:। गौर्नादित्येवलीवर्देकिरणक्रतुभेदयो:। स्त्रीतुस्यादिशिभारस्यांभूमौचसुरभावपि
 न्स्त्रियो:। स्वर्गवज्रांवरश्मिदृग्वाराणालोमस्त्वनिकेशव:॥ गौ: स्वर्गेचवलीवर्देरश्मौचकुलिशेषुमान्। स्त्रीसौरभेयीदृग्वारादिगवा

कपौचत्पदग: शण्वेत्तमिखंग: पराभवे॥ पानाद्यंगेयुग: पुंसिपुगं पुग्मेकृतादिषु २४ स्वर्मेधुप
 शुवागवत्तदिनेत्रद्युगिभूजले॥ लक्ष्मदृष्ट्यास्त्रियां पुंसिगौर्लिंगं चिह्नश्लोकयो: २५ शृंगं प्राधान्य
 सान्वोश्चवरंगं मूर्द्धगुह्ययो:। भर्गं श्रीकाममाहात्म्यवीर्ययत्नार्ककीर्तिषु २६ इतिगंगांता:॥

भूषस्मृमिच। लिङ्गतेनेन। लिङ्गीगतौ। हलश्चेतिघज। लिङ्गं। चिह्नेनुमानेचसांख्योक्तप्रकृतावपि। शिवमूर्तिविशेषचमेहनेपिनपुंस
 कं २५ शृणोति॥ शृङ्गिंसायां। शृणोतेर्हस्त्वश्चेतिगाननुद्वा। शृंगं प्रभुत्वेशिखरेचिह्नेकीटां वुयंत्रके। विधारणोक्त्ययोश्चाप्यशृंग: स्यात्कूर्चशी
 र्यके। स्त्रीविषायांस्वर्णमीनभेदयोर्जीवमौघधौ। वरं चतदंगं च। वरंगं योतिमातंगमस्तकेषुगुह्यचि। भज्यते। भजसेवायां। पुंसीतिघ:। खनीय
 चेतिघोवा। भर्गं श्रीयोनिवीर्येच्छाज्ञानचैराग्यकीर्तिषु। माहात्म्येष्वर्ययन्नेषुधर्ममोक्षयनारवौ २६ इतिगंगांता:॥ ॥ २ ॥

परिहृतं परिहृतं तेनेन वा । हन हिंसागयोः ॥ परौघरस्य पूसादेशाश्च । परेष्वांकयोरितिलत्वमपि ॥ परिघोयोगभेदेस्त्रविशेषेऽर्जलघात
 योः । वहति । वहप्रापणो । पचाघच । संकादित्वासाधुः । ओघो वेगो जलस्य च । वृद्धे परंपरायां च द्रुतन स्योपदेशयोः । अर्हतेनेन । अर्ह पूजायां ह
 लश्चेति घञ् । संकादिः । अर्धधर्तुत्तरं वा । अंघ्रतेनेन । अधिगत्या सेवे । घञ् । अनित्यमागमशासनमिति नुम् ३७ लंघ्यते ॥ लघिग
 तो । लंघिवंधोर्नलोपश्चेत्सुः । कृष्णागुरुणीशीघ्रेचलघुक्लीवेः । गुरौत्रिषु । निःसारेचमनोसेच एक्यांतुलघुः । स्त्रियामिति रभसः । लघु

परिघः परिघातेस्त्रेप्योद्येवृद्धे संरये ॥ मूल्ये पूजाविधावर्धो होतुः । लघुसनेष्वघं ३७ त्रिष्विष्टे लघुः स्त्रि
 ने निदाघो ग्रीष्मघर्मयोः । निदाघस्वातये स्वेदेऽनी व्येचपरिकीर्तितः ३८ ॥ ॥ इति घांताः ॥ ॥ कचाः केशाः
 मणिः काचाः शिक्वमभेददृग्जः ॥ विपर्यासे विस्तरेच प्रपंचः पावके शुचिः २८

रगुरौचमनोसे निःसारेवाच्यवत्क्लीवेः । गुरौत्रिषु । निःसारेचमनोसेच एक्यांतुलघुः । स्त्रियामिति रभसः । लघुरगुरौचमनोसे निः
 सारेवाच्यवत्क्लीवं । शीघ्रे कृष्णागुरुणिष्टकानामौघधौतुक्ली ॥ २८ ॥ इति घांताः ॥ ॥ कच्यते ॥ अनेन वा । कचवंधे । यज्ञानकारे
 रितिकुलं नातिजंतातयचाघज्वा । काचः शिक्वेमणौ नेत्ररोगभेदे मृदंतरे । प्रपंचते ॥ पचिबन्हीकरणे । पचाघच । प्रपंचः संचये विष्ण
 द्विस्तरेचप्रहारो शोच सनेन । शुवशीके । द्युयधात्किदितीन ॥ शुचिर्ग्राह्याग्रिष्टं गारेद्यावाहेशुद्धमंत्रिणि । जेष्ठेचपुंसिधवलेशु

३
 कं
 क
 क
 क

उपधापुकोचमतिश्रुतेऽमाये। रोचते। रुचदीसावभिप्रीनौच। इगपधाकिदितिइत्। रुचिः स्त्रीदीप्तोशोभायामभिसुंगापिलाययोः
॥ २८ ॥ चांताः ॥ अहिंभुक्ते। भुजअप्यवहारोक्किप्। द्वितीयते ॥ अन्येष्वपीतिइः ॥ द्विजः स्याद्वाह्यरासअवैश्यदंतांइजेणुना। द्वि
जाभागीहरेणोच ॥ नजायते ॥ पूर्ववत्इः ॥ अजतिवा। बहुलंतरातीतिवीनापवाधुच्। अजोहरोहरेकामेविधोछागोरयोः सुतेरतिविश्रुतः
व्रजति। असिन्वा। व्रजगतो। पचाधच्। गोचरसंचरेतिवासाधुः ॥ ३० ॥ धर्मराजजति ॥ अच्। धर्मस्यराजा धर्मश्चासौराजाचेतिवा। राजा

मास्यमास्येचात्पुपधेपुंसिमेधेसितेत्रिषु। अभिश्चगेष्टहायांचगभसौचरुविः स्त्रियां २९ इतिचांताः ॥ प्रसन्नेसस्त्रके
प्यष्टोगुष्टः सवकहारयोः ॥ परिधानांचलेकछोजलप्रायेत्रिलिंगकः ३० इतिष्ठांताः ॥ केकिताश्चावहिभुजोदन्तविप्रांइजाहि
जाः ॥ अजाविस्मृहरछागागोछाध्वनिवहाव्रजाः ३० धर्मराजौजिनयमौकुजोदंतेपितस्त्रियां। वलजेसेत्रयूहारेवलजावलगुह
र्शना ३९ समैश्मांघोरणोप्याजिः प्रजास्यात्संततौजने ॥ अज्वौशंखशशांकोचस्त्रकेनित्योनिजंत्रिषु ॥ ३२ ॥

हः सस्त्रिष्वटच्। धर्मराजोयमेव द्वेयुधिष्ठिरनवेपुमान। कौजायते। ससम्पांजनेर्। पयोहरादिः यत्रुनिकुंजं सत्रकुजिअन्यक्तेषादे। हलश्चे
तिघजिसाह। तत्र। कुजिधातोःप्रसिद्धत्वात्। गुजिधातोर्दर्शनान्। कुंजोः स्त्रियांनिकुंजेपिहनौदंतेपिदंतिनां। वलेजानं ॥ सप्रम्पांजनेर्। वलजं गो
पुरेष्टोत्रेसस्यसंगरयोः। वलजावरयोः। यायायूय्याम् ३९ अजंसम्पां ॥ अजगतो। अज्यतिप्याचैतीरा। अथाजिः स्त्रीसमभूमौवसंग्रामेप्र
जायते। उपसर्गेचसंज्ञायामितिजनेर्। अस्त्रजायते। सप्तेतिइः ॥ अज्वौस्त्रीशंखेनानिचुलेधन्वन्तरोहिमकिरणोक्तीवपद्ये। निजायते। उपसर्गेचक्षिः ३२

इतिज्ञाताः॥ ॥ स्नेत्रं ज्ञानानि। ज्ञावबोधने। आतोनुयेतिकः। सहानं। आतश्चोपेतस्य। संज्ञानामनिगायन्नांचेतनारवियोधितोः। अर्थस्य
सूचनायांचहस्ताद्यैरपियोधितं ३३ इतिज्ञाताः॥ ॥ केतिरटति॥ रटशब्दे। पचाद्यच्च। करटो गजगंडे स्यात्तकुसंभे निंद्यजीवने। एकादशाहदि
श्राद्धे दुर्दुर्गैरपि वायसे। कटनि। कटवर्षाविरागयोः। पचाद्यच्च। कटः श्रोणौ क्रियाकारे कलिं जेत्येषावे। समयोगजगंडे विविष्यत्वा
चकटी मते निविश्वः। कटः श्रोणौ द्वायोः पुंसि कलिं जेत्येषावे। शिपिपुरश्मिषु। पशुषु वा विष्टः। शिपिविष्टः शिवः शेरिर्दृष्ट

इतिज्ञाताः॥ पुंस्यात्मनि प्रवीरो वक्षेत्रतो वा च्यलिंगः। संज्ञास्याच्चेतनानामहस्ताद्यैश्चार्थसूचना ३३ इतिज्ञाताः॥
काके भगंडौ करटौ गजगंडकटीकटौ। शिपिविष्टस्तखलनौ दुष्प्रमग्निमहेश्वरे ३४ देवशिखिमपितृष्टादिष्टं देवेपि
नृहयोः। रसेकदुःकदुकार्यत्रिषु मत्सरतीक्ष्णयोः ३५ रिष्टं होमाशुभाभावेष्टुरिष्टे बुभुक्षामुभे॥ प्रापानिश्चलयन्नेषु कैतवा

मखलनिसूत्रा ३४ त्वष्टति॥ त्वष्टते वा त्वष्टत करणो। नष्टनेष्टु त्वष्टरति साधुः। त्वष्टा पुमानदेवा शिखिमपितृष्टादिष्ट
मिष्टविष्टिष्टयनेस्मादिष्टाति सज्जने। क्रुः। दिष्टं देवे पुमानकाले। करति। करो। मगधादि स्वादुः। कटुः क्लीकटुते हिरण्यं लताराजिकघोरवि। नपुंसक
मकार्ये स्यात्तपुहिं गोरसमात्रके। त्रिषु तद्वत्सगंधोश्च मत्सरे पिस्वरे विच ३५ रेखाणां रिष्टयने सौमिवा रिष्टहिंसायां। क्रुः। रिष्टं स्यादशुभेन सौरित्य
जयः। रिष्टं होमाशुभाभावे पुंसि खड्गे च फेनिले। न रिष्टं। अरिष्टो लघुने निंबे फेनिले काककंकयोः। अरिष्टमशुभेन केसूतिकागारआसवे। शु
भे मरणादिहेतुः। माया विपरीतदर्शनं। यंत्रं मगबंधनविशेषः ३६

सीरंगीफालाधारे। कूटयते॥ कूटप्रदाने। पचाघच। नुषतेअनेनवा। नुषेदने। रगुपधादितीन। नुटिः स्त्रीसंशये स्वल्पे स द्वैला
कालमानयाः ३७ कूटयते॥ कूटप्रतापने। अचरः॥ कोटिः स्त्रीधनुषोयेः स्त्रीसंख्याभेदप्रकर्षयोः। जटति। जटसंघाते। पचाघच। जटाल
प्रकवेमूलेमांसांस्पर्शेपुनर्जटी। व्युत्थनं। व्युत्थयतेवा। उच्छीविवासे। क्रिन। दर्शनं। हृषीरप्रेसागे। क्रिन। करणेवा ३८ एषरां। रघरच्छायां।
क्रिन। रज्जतेनयेतिवा। यजाक्रिन॥ रष्टिर्मताभिलाषेपिसंग्रहश्लोकयागयोः। सर्जनं। सज्जविसर्गे। क्रिन॥ अकारं तपाठेभावेकः॥ मु

अयोधनेशैलशृंगेसीरंगेकूटमस्त्रिया॥ स द्वैलायांनुटिः स्त्रीस्यात्कालेल्पेसंशयोपि सा ३७ असुलकषाप्रयः कोष्ठो
मूलेलप्रकवेजट॥ युष्टिः फलेसम्पदौचदृष्टिर्तानेक्षिणादर्शने ३८ रष्टिर्यागेष्टयोः सृष्टिर्निश्चितेवदुनित्रिषु कष्टेनुकष्ट
गहनेदक्षामन्दागदेषु ३९ पटुर्होवाद्यलिंगौचउत्कटस्त्रीव्रमज्ञयोः॥ टात्राः॥ नीलकंठः शिखेपिच। पुंसिकोष्ठोत्तज्जठरं

कृनिमित्तयोः प्राज्येत्रिषु सृष्टुं निश्चितरतिरुद्धः। कष्यतेस्मा। कषहिंसायांक्रः। कृष्टुगहनयोः कषर (कुष्मलोत्तर्गहंतया ४०
तिनेट् ३९ पाटयति॥ पटगतोरपंतः। फलिपाठीसुः पटादेशाश्च। पटुस्तीक्ष्णोस्फुटदक्षेनिष्ठुरेनिर्दयेपिचेतिरुद्धः। पटुर्दक्षेचनीरोगेचतुरे
प्यभिधेयवत्। पटोलेनपुमान् स्त्रीवेष्ट्रालवरायोरपि॥ रतिरांताः॥ ॥ नीलः कंठोयस्य। कालकंठस्तदास्पृहेकलविकेचखंजने। सितायांजे
हरेपीतसारकेनीलकंठवदिति विप्रश्चः। कुष्यते॥ कुष्यनिष्कर्षे। कुषीतिथन। कोष्ठः कुसूलेवात्मीयेमध्येकुक्षेर्गहस्यच ४०

निष्ठानां। छागानि निवृत्तौ। आनष्टोपसर्गद्वयम्। निष्ठानिष्यत्रिनाशांतयाच्चा निर्वहणे युच। काशते। काश्टदीप्तौ। हनिकुषीति कथम्।
८० काष्ठादारुहरिद्रायां कालप्रानप्रकर्षयोः। स्थानमात्रे दिशि च स्त्रीदारुणि स्थानपुंसकं॥ अतिशयेन प्रशस्यः। अतिशयनेतमवि
ष्ठतो। ज्येष्ठेति प्रशस्यस्य ज्येष्ठदेशः। ज्येष्ठः श्रेष्ठे च वृद्धे च त्रिषु मासांतरे पुमान्। ज्येष्ठानुगृहगोधारखजंतुनक्षत्रमेदयोः॥ अतिशयेन यु
वाऽ ल्योवा। इष्टनभ्युवात्पयोः कतमनरस्यो। कनिष्ठो नित्युवात्पत्यानुजे स्त्रीदुर्वलांगुलो॥ ॥ इति ठांता॥ ४१ दंडयति अनेन वा॥

निष्ठानिष्यत्रिनाशांताः काष्ठो लुक् स्थितौ दिशि॥ त्रिषु ज्येष्ठोति शस्ते पिकनिष्ठो नित्युवात्पयोः ४१ इति ठांताः॥
दंडो स्त्रीलगुटे पित्या दुडोगोलेष्कपाकयोः॥ सर्पमांसात्पशूनां दोगोभूवा च स्त्रिडाहलाः ४२

दंडदंडनिपातने। पचा घच्॥ पुंसीति घोवा॥ दमेर्दोवा। दंडो दमेमानमेदेलगुटेयमसैन्ययोः। अहमेदे च कां दे श्वे की रातं थानयो र
पि॥ अभिमामेग्रहे दंडं दंडं शोः पारिपार्श्विके इति विश्वः। गुडति॥ गुडवेष्टने। इगुपधेनिकः। गुडः स्पाहो लके हस्ति सन्नाहेष्क
विकारयोः। गुडास्त्रुत्वांच कथिता गुटिकायांच योषिति। आरुति। अरु उधमे। पचा घच्। आहो व्याघ्रे विलेसर्पे इति रमसः। रलति। र
ल उतक्षेपे। इगुपधेनिकः। इडानुबुधयोषिति॥ सौरभेप्यांच वचने वसुमसामापि स्त्रियां। उलघोर कत्तस्मरणादिना ॥ ४२ ॥

स्वल्पति। स्वेल्चलने। पचाधच। इलघोरेकत्वं। स्वेदो ध्वनौकर्णमपे विवे। स्वेदावंशलाकायांसिहनादेचयोषिति। लोहितार्कपर्याकलेद्योषपुष्पे
नपुंसकं। इरासदेचकुटिलेवाच्यलिंगः प्रकीर्तितः। नालयति। नलगंधे। पचाधच। इलघोरेकत्वं। गौरादिः। नाडीनालेवराणांतरे। सिरायां गंडद्वीयां
कुहनस्पच। तथाघट्टाणाकलेपि। कनति। कनीदीप्तौ। जयंताहुः। क्रांदिभ्यः कित्। अनुनासिकस्येति दीर्घः। कांटं चावसरे वारोनालेस्कंधे चेशाति
नास्तवेरहसिवर्गेचेति धरतिः ४३ मणपने। मणशब्दे। पूर्ववत्। एयोदरादिः। भांटं मूषाणामात्रे स्यादिति धरतिः। भांटं पात्रे वशि मूलधने भूषाश्च मूष

स्वेदावंशशलाकापि नाडीकालेपि स्यात्। कांटो स्त्रीदंडवाणाव्वर्गविसरवारिषु ४३ स्याद्भांटमप्याभरणे मन्त्रे मूलवशि
धने॥ इति शांताः॥ मणप्रतिपत्तयोर्वाहं प्रगाढं मणशब्दोः ४४ शक्रस्थूलो त्रिषु दृढौ व्यूढौ विमलसंहतौ॥ ठात्राः॥ श्रूणो

योः॥॥ इति शांताः॥ उत्सने स्यादहप्रापणे। ऋः सुध्वस्वांतेति साधु। प्रगाह्यते स्म। गान्धर्वि (भक्तैस्त्रैराग भवाराणेव लिखितेशरे ४५
लोउने। ऋः यस्य विभागेति नेदू। प्रगाढं स्यात्तदृढे कृच्छ्रे रति धरतिः॥ ४४ दृढं निदं हति स्मवा। दहदृहि दृढौ। गसर्थेति ऋः। दृढः। स्थूलवलयोरिति
साधुः॥ दृढः॥ दृढः स्थूलेति नीने च प्रगाढे वलं वसपि। विशेषेणोत्सने स्म। वह। ऋः। व्यूढः संहतविमलस्येष्टयुलेष्यभिधेयवत्॥॥ इति शांताः॥ श्रूणो
ने। श्रूणाश्चाशयां। घन। स्त्रिया अर्थे। स्त्रीपुंसाभ्यामिति नन। स्त्रीणां सौगर्भश्च॥ शाल्यादिगर्भमावृत्त्यर्थे विशेषणं। श्रूणाः स्त्रीगर्भदिभ्योः। वारा
पति। वराशब्दे। स्वार्थे लपंतः। पचाधच। वाराः स्यादोत्सने दंसभेदे केवलकांटयोः। वाराणुवारा मूल्ये स्त्रीनीलकिंघां पुनर्ह्योः ४५

अष्ट०

४४

कणति॥ कणनिमीलने। पचाघव। कणाजीरकंकुंभीरमहिकापिप्पलीयुव। कणोतिसूक्ष्मेधासांशो। गरुपते। गरासांरमाने। घनः अज्वा
गणः स्यात्प्रमथे संघे संख्या सैव प्रभेदयोः। पणनं अनेनवा॥ पणव्यवहारे। निसंपराः परिमारी इत्यप्र। पणमाने वरातानामूल्ये
कार्यपणोधने। घने विकल्पशाकादेर्वह्ममुष्टौ प्रहेमताविति धरणिः ४६ गुणपते॥ गुणआमंत्रणो। घनः। गुणो मौर्व्यामप्रधानेरूपा

कणोतिसूक्ष्मेधासांशो संघाते प्रमथे गणः॥ पणो घनादिषून्मृष्टे भूतो मूल्ये धने पिच ४६
मौर्व्या इत्याश्रिते सत्वशुक्लसंध्यादिके गुणः॥ निर्मपारस्थितौ कालविशेषो सवयोः पणः ४७
वर्णो द्विजादौ शुक्लादौ स्रुतौ वसं नवाहरे॥ अरुणो भास्करे विस्थाद्वर्णभेदे पिच त्रिषु ॥ ४८

द्वौ सद्वंद्विषे। त्वागे शौर्यादिके संध्या सत्वाद्यावृत्तिरज्जुषु। शुक्लाद्यावपि बुद्ध्याव। पणोति। पणो हिंसायां। पचाघव। पणो व्यापारशून्य
त्वमुहूर्ते सवयवस्वितिरुद्रः ४७ वर्णपते॥ वर्णप्रेरणो। घनः। वर्णो द्विजादिशुक्लादियशोगुणकथासु च। स्रुतौ नानस्त्रियां भेदरूपा सरविलेपने।
अव्यति। अगतौ। अर्ने श्रीमुनन्। अरुणो व्यक्रागेर्के संध्यागेर्के सारथौ। निःशवृकपिले कुष्ठभेदे नागणी नित्रिषु। अरुणातिविद्याप्रपामार्मजिष्ठात्रि

४८
वृत्तासु ४८

रामः

४४

अ० न०
४५

विपरणते॥ अस्यां वा॥ परावदहारे॥ सर्वधातुभ्यश्च॥ आपरोपणवीथ्यांच परांच विपरणिः॥ स्त्रियामिति रुद्रः॥ वरुणस्येयं॥ तस्येदमिदं॥
वारुणीगंडदूर्वायां प्रतीची सरयोः॥ स्त्रियां॥ करोति॥ कुरुभ्यामेणः॥ कुरेणार्गजभूयायां स्त्रियां पुंसिमतं मजोकेरेणरस्येति॥ वा॥ करेणश्चाग
रेणश्च करिणी करिण्योरिति रंतिरेवः॥ जूयते॥ इवतिवा॥ दुगतौ॥ दुदक्षिभ्यामिन्न॥ द्विविणंतदूयोर्द्वैतेकांचनेच पराक्रमे ५२ अ
णति॥ अट्टिंसायां॥ लुट्॥ भावेवा॥ शरणं गृह्णति॥ शिन्नोर्वधरस्यरायोरपि॥ श्रीः॥ परोः॥ स्य॥ श्रीपरीकुंभीगंभार्योः॥ क्लीबेपदाग्रिमं च यो

वृत्तिकथेपि विपरणिः॥ सराप्रत्यक् वारुणी॥ करेणरिषां स्त्रीनेमेद्विविणंतुवलंधनं ५२ शरणं गृह्ण
ति॥ शिन्नोः॥ श्रीपत्संकमलेपिच॥ विषामिमरलोहेयुतीक्षां क्लीबेखरेत्रिषु ५३ प्रमाणं हेतुमर्षादाशास्त्रे
यत्राप्रमात्तु॥ करणं साधकतमं क्षेत्रज्ञात्तद्विषयेषु ५४

रितिरभसः॥ ते ज्ञेयति॥ निजनिशाने॥ निजेदीर्घश्चेतिक्लृप्तः॥ तीक्ष्णं सामुद्रलवणं विषलीहाजिमुक्कके॥ क्लीबं यवाग्रजेपुंसिनिगमात्
स्यामिनोस्त्रिषु॥ भवेदमिमरोयुद्धेवधेस्त्वलसाधसे ५३ प्रमीपते॥ प्रमिमीतो ज्ञेयवा॥ करणं कर्तृरिभावेच लुट्॥ प्रमाणं नित्यमर्षा
दाशास्त्रेषु सप्तवादिनि॥ इयत्रापांचहेतौच क्लीबैकलेप्रमातरि॥ करणं कारणीकायेसाधनेंद्रियकर्मसु॥ कायस्येवैतवंधेचनाद्यगीत
प्रमेदयोः॥ पुमान् श्रूद्राविशोः॥ पुत्रेवानरादौचकीर्त्यते इत्यजयः॥ कर्तृकर्मकरणाभावेषु लुट् ५४

एमः

४५

अ० न०

43

गरुतः संसृमनुपू। शक्नोति। शक्नोति। शक्नेरुर्नोत्तेत्युपहृत्युतः॥ भासोभासिसमाख्यातोगोष्ठकुक्कुटगृध्रयोरिति विश्वः॥ धूमः केतुश्चिह्नमस्य। धू
मकेतुः स्मृतो बन्हावुस्यातग्रहभेदयोरिति विश्वः॥ जीवनं मुंचति। पयोदण्डिः॥ जीमूतोऽद्वैधत्तिकरे देवता देययो धरे ५८ हसति॥ हसेहसने। हसिम
शिरीषीति तन। हस्तः करेकरिकरे सप्रकोष्ठकरे धिच। अक्षे केशात्परो व्राते। म्रियतेनेन। मद्रू प्राणा त्यागे॥ मग्रीरुतिः॥ मरुद्देवे समीरे नाग्रं धि
परोर्न पुंसकं। यच्छति। यम उपरमे। तच्। विभर्ति। भरति वा। दुभधारणयोषणयोः॥ भज भरणे। तच्॥ भर्ता स्वामिनि धारके रिति विश्वः॥

पश्चिमाक्षौण्णिकरुत्तमत्रौ शकुत्रौ भासवक्षिणौ । अग्रत्पातौ धूमकेतूजिम्बूतौ मेघपर्वतौ ५८ हस्तौ तुषाणि नक्षत्रे मरुतौ च वज्र
मरौ । यत्राहस्तिपके सन्ते भर्ता धातरि पौष्टरि ५९ यानयात्रै शिशौ योतः प्रेतः प्राणयत्र रेमते ॥ ग्रहमेदे ध्वजे केतु । पार्थिवे न नये

भर्तास्वामिनिपुंस्मिन्नान्निषुधातरिपोष्टरि पूर पुनातिपूयतेवा ॥ पूजयवने ॥ हसिम ग्रिणि तितन । पोतः शिशोव सुतः ६०
हिन्नेचगहस्यानेचवाससि । प्रकर्षेणरतः । प्रेतोभूतांतरे पुंसिमतेस्या ह्यल्लिंगकः । चाप्यतेअनेनवा । चाप्यपूजादो । चापः
किरिनिहः । कौतुर्नारूपताकारिग्रहोस्यानेषुलक्ष्मणी । सूर्यतेस्म । सौतिस्मवा । पुनूअभिषेवे । पुप्रसवैश्वर्ययोः । कः ॥ सुतः
स्यानपार्थिवे पुन्रेस्त्रपमेतुसुतास्मता ६०

रामः

85

निष्ठमस्मिन् ॥ घनार्थकः ॥ स्थपतिः सौपतिश्च ॥ स्थपतिः कंचुकिमपि ॥ जीवेष्टि या जके शि लि मे देना सत्र मे त्रिषु ॥ भुवं विमर्ति ॥ रुमज्ज ॥ कि प्र ॥
तुक् ॥ ॥ मूर्ध्नि अभिषिच्यते स्म ॥ विचक्षरानो ॥ क्रः ॥ मूर्ध्नि अभिषिक्तो भूपाले मंत्रिणि सन्निधेयि च ॥ अष्टूति ॥ अर्ते श्वनुः ॥ किञ्च ॥ अतुर्भो सिव सं
तादौ धीरे स्त्री कुसुमे पिचे ति धरणिः ६९ न जीयते स्म ॥ जि अभिभवे ॥ क्रः ॥ अजितो नाहरो त्रिषु ॥ अनिर्जिते चेति विष्णुः ॥ नय्यते स्मा
अंजयत्तप्रादौ ॥ क्रः ॥ अयत्तः शंकरे विस्मावत्तं महारिके ॥ आत्मन्यपि स्यादयत्तं मस्फुरेत्त्वमिधेयवदिति विष्णुः ॥ सुवति सयते स्म वा ॥

स्थपतिः कारुभेदे विधुम्भुमिधरेत्तपे ॥ मूर्ध्नि अभिषिक्तो भूपे विभ्रतुः स्त्री कुसुमे पिच ६९ विस्मावत्तं तितायत्तौ स
तस्त्वष्टरिसारथौ ॥ अयत्तः प्रातो विदष्टात्रावुभे शस्त्रनिदर्शने ६२ सत्रा स्यात्सारथौ ह्यस्थे सन्निधाय च मूर्ध्नि ॥ वृत्तातः
यूपे रानो ॥ क्रः ॥ सत्तत्तसारथौ तस्त्रिणा द्वा ह्यणी सतो वंदि पारदयोः पुंसि प्रसूते
प्रेरिते त्रिषु ॥ अयते स्म ॥ अंज ॥ क्रः ॥ अयत्तः स्फुटमनीषिणोः ॥ दष्टः अंतोत्र ॥ अंतः प्रांतेति केनाश्रयति विष्णुः ॥ दष्टांते उदाहृतौ शास्त्रे च मरणो ६९
सदति ॥ सदसौत्रः ॥ तनूतचौ शांसि सदादिभ्यः संज्ञायां चानिर्दो ॥ सत्रा मूर्ध्नि सन्निधाय प्रतीहारे च सारथौ ॥ भुजिष्यात नये सत्रा नियुक्ते च प्रजा
सजीनि विष्णुः ॥ वृत्तोस्य ॥ वृत्तस्यांत रतिवा ॥ वृत्तांतो वसरे भावे कावर्त्यवार्ता विशेष्योः ॥ वृत्तातः प्रक्रियायो चेति विष्णुः ६३ ॥ ॥

अ० त०

४७

आनृत्यं तत्र। नतीगात्रविशेषे। हलश्चेति घञ्। आनर्तेनित्यशास्त्रायां जनेजनपदानेरेत्यजयः। आनर्तेदेशभेदेऽपिनित्यस्थानेजनेरतो। कृ
तोतोयेनयस्यव ६४ आदिनापिनादिग्रहः। रसः प्रथमः आहारस्य विकारः। आदिनावसामज्जमुक्तादिग्रहः। तद्गुणागंधादयः। गेरिकादिः।
दधातिधीयतेवा। धात्र्। सितनिगमीति तुन् ६५ शुद्धोन्नोस्य॥ असर्वेति पूर्वविशेषणं। शुद्धां तोऽतः पुरेगुस्य कक्षाभेदे च भूपतेरित्यजयः। शक्य
तेनया। शक्नु शक्नो। क्रिन्। शक्तिरंक्षांतरैर्गौर्यामुत्साहादौ वलेस्त्रियां। कासर्विकलवाचिस्यात्कासः। शक्तायुधेपिचेति विश्वः। मुच्यते। मूर्च्छी

॥ आनर्तेत्यमरेनित्यस्थानतीहृद्विशेषयोः। कृतात्रोयमसिद्धात्रदेवाकुशालकर्मसु ६४ श्लेष्मास्थिरसरक्तादिम
हामूनानितदुणाः। रंद्रियाण्यश्मविकृतिः। शब्दयोनिश्च धातवः ६५ कक्षान्तरेपि शुद्धात्रोन्नपस्यासर्वगोचरे॥ काससाप
थ्ययोः शक्तिर्मूर्तिः काठिन्यकाययोः ६६ विस्तारवल्गोव्रततिर्वसतीरात्रिवेश्मनोः। क्षयाच्चेयोरपचितिः सानिही

मोहादौ। क्रिन्। राह्योपः ६६ व्रजंतीतरतिरस्याः। पृथोदरादिः। भोजस्तुव्रतधानुस्वीकृतवान्। ततोवाहुलकादतिः। नावसानयोः ६७
वसेत्यस्यां। वसनिवासे। वहिवसीत्यतिः। वसतिः स्यात्स्त्रियां वासेयामित्याचनिकेतने। अपचीयते। अपचाप्यते स्मवा। वापृजादौ। चायः चिः
क्रिनीतिचिः भवेदपचितिः पूजाव्ययनिष्कृतिहानिषु। सननांसाने च। षण्णरा ने। षोऽनंतकर्मणि च। क्रिन्॥ ऊनियूतीतिसाधुः॥ यज्ञसनः क्रि
चिन्लोपाद्वयोः सानिः संतिश्चेति मुकुरोव्याख्यत्वन। तत्र क्रिचः कर्तरि विधानात्। भावकर्मणोरसंभवान् ॥ ६७ ॥ ॥

रामः

४७

अर्द्धनं। अर्द्धिंसायां। क्लिन्नावादिभ्यः। आहुः। अच्यतेः क्लिन्निउपसर्गादनीतिवृद्धावार्तिरितिकश्चित्। जननं। अनयेतिवा। जनी। क्लिन्। जन
सनेत्यात्वाजातिश्चंदसिसामाम्येमालस्यांगोत्रजन्मनोः। जातिर्जातीफलेधात्र्यांचुह्रीकंपिछयोरपीतिविश्वः। जातिः स्त्रीगोत्रजन्मनोः।
अश्रुप्रतिकामलकौश्रसामाम्येचंदसोरपि। जातीफलेचमालस्यां॥ रियतेरितानिवास्यरांवा। रिश्रवरो। रीगतिरेखणयोः। क्लिचू। क्लिन्
च। रीतिः प्रचारेस्पंदेचलोहकिदारकूठयोरिति विश्वः। र्यतेनया। र्जुगतौ क्लिन्। र्जिवोविलम्बः॥ र्जिर्जिर्वेप्रवासेतिवृष्ट्यादिवट्सुचलित

अर्तिः पीडाधनुः कोद्योर्जातिः सामाम्यजन्मनोः। प्रचारस्यद्योरीतिरीतिर्जिम्बप्रवासयोः दृढउदयेधिगमेप्रासिल्लेता
त्वग्निजयेयुगे। वीरणाभेदे विमहतीभूतिर्भस्मनिसंपदि दृढ नदीनगर्वोर्नागनांभोगवत्पथसङ्गरे। सङ्गेसभायांसमि
तिः शयवासावपि स्थितिः ७०

पां दृढ प्रापरां। आत्मासौ। क्लिन्नावादिभ्यः। प्राप्तिमहोदयोलाभेपिचस्तियां। ग्रीरभेदानिता। एषो
दरादिः। मत्वते। महपूजायां। वर्तमाने एषदिनिसाधुः। महतीवस्त्रकीभेदेरज्येनुस्वान्नपुंसकं। तत्वभेदेपुमान्प्रेष्टेवाच्यवत्। भवति। अन
यावाभवजंवा। क्लिच। क्लिच्चा। भूतिर्भस्ममिसंपन्निहस्तिश्रंगारयोः स्त्रियां दृढ भोगोत्पत्त्योः। मनुषू। अथभोगवतीनागपुरीनघोरहौषमा
न। समयभांसमीयतेचास्यां। रगतौ। क्लिन्। शयरांक्षीयतेस्यांवा। क्षिप्स्ये। क्षितिर्निवासेमेदिमांकालभेदेसयेस्त्रियां ७०

अ० टी०

४८

हंति हि नोति वा ह मने न या वा । क्रिन् । ऊति यूतीति साधुः । गच्छति । वर्तमाने दृढ इति साधुः । यद्वा घुनि ग मि जु होतीनां हेवेति क्रि प्र । गमः क्वाविति म
लीयः । तुक् । जगत्स्याद्विष्टये ली वं ना वा यौ जंगमे त्रियुं । जगती भवने स्मायां छंदो भेदे जने पि च । द्वादशाक्षरपादे ७१ पंचनं ॥ पचि अन्ती करणे ।
क्रिन् । यद्वा । पंचक दूयां यं क्रि विं शतीति साधुः । दशाक्षरपादां यं क्रि दशाक्षरं छंदो दशासंख्या लिखु स्त्रियां । आप्यते नया आयमनं वा । यमउ
परमो क्रिन् । आयतिः संयमे दैर्घ्ये प्रभावा गमिकालयोरिति विश्वः । यतति । यत्प्राप्तौ । क्रि च । पत्रिर्ना पदगो स्त्रियां । गतावेकरथे भैक मश्रपं

॥०॥ देवे रचि श्रु शस्त्रं च वन्हि ज्वाला च हेतयः । जगती जगति छंदो विशेषे पि स्थिता अपि ७१ पंक्तिः छंदो ४४

॥०॥ पि द्दशमं स्यात्प्रभावे पि चायतिः । पत्रिर्गतिौ च मूले तु प क्षतिः पक्षभेदयोः ७१ प्रकृतिर्ये नि लिङ्गे च कै
शिकाद्यो ऋतयः । सिकताः स्युर्वा लुका पि वेदे ष्वव सि च श्रुतिः ७३ वनिता न निता त्पयी नुरमायां च यो धितिः ॥

चपदातिके । पक्षस्पमूलं । पक्षान्तिः । प्रतिपादि । गरुन्मूले च ७२ प्रकृतेरु । क्रि च । प्रकरणं । क्रिन् । प्रकृतिर्गुणसाप्ये स्यादमात्यादि स्वभावयोः । यौ
नौ लिङ्गे पौरवर्गे । भारती सात्वती चैव कौशी क्वा रभती तथा । चतस्त्री वृत्रप श्रेवाया सनाद्यं प्रतिष्ठितमिति भरतः । वृत्रिर्विवरणे जीये कै शिका
दिषु चेष्यते रति विश्वः । सिच्यते । विचक्षरणे । बाहुलकादतच्च । एषोदरादिः । सिकता स्त्री स्त्रिक ति लेवा लुकायां बुभूमनि । श्रूयते नया वा ।
श्रु श्रवणे । क्रिन् । श्रुतिः श्रीन्ने तथा म्नाये वातीयां श्रोत्रकर्मणीति विश्वः ७३ वन्पते स्म ॥ वनुया वने । वनसंभक्तौ क्रुः । यस्य विभाषेत्यस्यानि
मत्वादिट् । वनिता जानराग स्त्री स्त्रियोः स्त्री त्रियुपाचिने ॥

रामः

४८

गुप्पतेरोपनंच। गुपूरसणे। क्लिन्न। गृहिः काराचरयावदीर्णेचविवरं भुवरतिष्ठाश्चतः। गृहिः स्मवकरस्थानेकारागारेचरसणेधारणं। धृजधा
रणेक्लिन्न। धृतिपीगांतरेधैर्धधारणाध्वानुष्टिष्टितिविश्वः ७४ बहंति। वृहवृहो। वर्तमानेष्टदितिसाधुः। वृहतीक्षुद्रवार्ताकांकं टकापीव
वाचिच। वारिधान्यामहसांचछंदोबसनभेदयोरिति विश्वः। वासयति। वसनिवासे। एषंतः। वास उपसेवायावा। क्लः। वासिताकरिणी नाप्येकी
सितंसुरभीकृते। ध्वानमानेरवगाएवेवासितंवस्त्रवेष्टितेरिति विश्वः। स्वामी तु तालमम धपाठमाहतत्रवाश्चष्टाहृ। वृत्तिर

गृहिः सिनियुदासेपिधृतिधारणधैर्धयोः ७४ वृहतीक्षुद्रवार्ताकी छंदोभेदेमहस्यपि॥ वासितालीकरि
ण्योश्चवार्तावृत्तौजनश्रुतौ ७५ वार्तेफलुगमरोगेचत्रिष्वक्षवधुतामते॥ कलधौतंस्यहेमोर्निमित्तंहेतुलक्ष्म

स्तस्यां। वृत्ते श्वेतिराः॥ वार्तावार्तिगरोवृत्तौवार्ता कृष्याधुदंतयोरिति विश्वः ७५ वार्तेफलुगमरोगेस्यादा
रेग्यवृत्तिमसंपीनिधराणि। विपत्तेजिघतिघर्तिवा। घृष्टररादीद्योः। अंजिघसिम्पः क्लः। घृतमाज्येजले क्लीवं मदीसेत्वमिधे
यवत। नमृतंमरणमत्र। अमृतंयस्योद्येस्यातपीयूषेसलिलेघृते। अयाचिनेचमोक्षेचनाधन्वंतरिदेवयोः। कलोमलो धौतोस्य। क
लधौतंसुवर्णेस्याद्रजतेचनपुंसकं। निमिघते। जिमिदास्नेहने। नीतः क्लः। संज्ञापूर्वकत्वान्ननत्वं। अनात्मनेपदनिमित्तेरिति निर्देशाद्वा ७६

अ०स०

85

श्रूयतेस्म। श्रवणं च। श्रुश्रवणे। कः। अकारि। दुहन्। कः। शक्नोति वारणेत् प्रोषर्षां प्रस्याद्यथे सितमिति रुद्रः। कृतं युगेऽलमर्थे यद्विहिते हि
सिते त्रिषु। अतीवाधीयते स्म प्रससि। दुधात्। कः। दधाते हिः ७७ प्राणपतीत इति समाहारं हं हः। अभवत्। भूगत्यर्थे ति कः। भूतं स्यादोपि शास्त्रा
होतं होक्ता वं त्रिषूचिते। प्राप्ते वृत्ते समे सखे वयोमंतरे तु ना। कुमारेऽपि। वर्तते स्म। वर्तनं वा। वृत्तुवर्तने वरणे वा। गत्यर्थे ति क्तोभावे वा। वृ
क्तोऽधीते प्रतीतेऽपि वर्तुलोपि मत्ते वृत्ते। वृत्तेऽपि लिंगवान् ली वं चंद्रश्चरिन्महत्त्रिषु॥ ७८॥ मत्स्यते॥ महपूजायां। वर्तमानेऽपि वृत्ति

~~कर्मफलं न भवेत्तु यत्किंचिदुक्तं तत्तन्मते ॥ अथ चोक्तं तत्तन्मते ॥ अथ चोक्तं तत्तन्मते ॥~~ श्रुतं शास्त्रावधत्त
 पोर्युगापर्याप्तयोः कृतं ॥ अथाहितं महाभीतिः कर्मजीवानयेक्षिव ७७ उक्तेष्मादावृते भूतं प्राणपतीते समे त्रि
 यु ॥ वृत्तं पद्ये च रित्रे ध्वतीते दृढानि सलले ७८ महद्वाज्यं चावगीते जन्ये स्याद्दृष्टिं ते त्रिषु ॥ श्वेतं रूपे पिरजतं हेमि

निसाधु। मृहतीवह्नकीभेदेराश्वेतुस्यान्नपुंसक। तत्त्वभेदेपुमानश्रेष्ठेवाच्यवत्। अवगीयतेस्मागेष्टादेकः। रूप्येसिते त्रिषु ७५
 जम्भेजनायवादे। अवगीतल्लुनिर्वादेदुष्टगर्हितयोरपि। श्वेततोश्चिन्तावर्णे। पचाद्यच्। श्वेतोद्दीपादिभेदयोः। श्वेतावराटिकाकाष्ठ
 पाटलाणां खिनीषुचा लीवरूप्येभ्यश्चुक्ते। रजति। रज्यतेनेनवा॥ रजरागे। एषिरंजिष्वांकिदित्यतच्। रजतरंजनेरूप्येप्रोशितेहृद्दहा
 रयोरित्यजयः ७६॥

एभः

४२

आतांतं॥ गच्छति। घृतिगमिजुहोतीनां द्वेवेति क्विप्। गमः क्वावेति मलोपः। तुक्। जगत्प्रातर्विष्टपे क्लीवंदायौनाजंगमेत्रिषु। रजतिरज्यतेवा।
रंजरागे। गत्यर्थेति क्तः। कर्मणि वाक्त्तः। रक्तेनुरक्तेनीत्यादिरंजितेलोहिते त्रिषु। क्लीवंतुकुंकुमेताम्ने प्राचीनामलके सजि। अवहायते स्म। दैपूशो
धने। क्तः। सीयते स्म। पित्रतंधने। क्तः। सितमवसिते च दद्वधवले त्रिषु शर्करायां स्त्री ८० अभिनीयते स्म॥ रणित्। क्तः। मर्षिणी। संतपि सं
स्क्रियते स्मा संस्कृतः कृत्रिमेशस्ते भूषिते थन्यलिंगकः। क्लीवंतुलक्षणा गोपते। लक्षणा गोपते। पाणिन्यादिसूत्रमुखादिते। न अंतो स्या। अनं

त्रिषु तो जगदि मे पिरक्तं नीत्यादि रागी च॥ अवहातः तिते पीते शुद्धे वद्वा ज्जुनौ सितौ ८० युक्तेति संस्कृते मर्षिण्यभिनी
नोप्यसंस्कृतं। कृत्रिमेलक्षणा गोपते प्यनन्नो न वधावपि ८१ त्वाते हृष्टे प्रतीतो भिजातस्तकुलजे बुधे। विविक्तौ पूतविज

ता च विशाल्यायां शा रिवादूर्वयोरपि। करणादुरालभा यथ्या पार्वत्यामलकीषु व। विष्टे भरागुदयो। नौ मूर्च्छितौ मूठसोष्ठ्यौ ८२
स्यादनंतं सुरवर्त्मनि ८१ प्रतीयते स्म॥ दशागतौ। क्तः। प्रज्ञातज्ञातहृष्टेषु प्रतीतः सादरे त्रिष्विति रभसः। अभिजायते स्मा गत्यर्थेति क्तः। अ
भिजातः कुलीने स्यान्प्राप्य पंडितयोः स्त्रिषु। बुधेर्पुटिते। विविज्यते। विजिरष्टयभावे। क्तः। विचिरविरेचने वा। विविक्तं त्रिषु संष्टक्तेरहः पू
तविवेकिषु॥ मूर्च्छति स्म। मुर्छामोह संयुच्छाययोः। गत्यर्थेति क्तः। मूर्तस्या त्रिषु मूर्च्छाले कठिने मूर्तिमस्यपि ८२

शुच्यते स्मः ईश्वरपूतीभावे । पूताम्लनिष्ठेषु क्रं । मन्मया दिव्यचौमांसे सगुडं सौद्रकांजिकं । धाम्पराशौ । त्रिरात्रस्थं शुक्रं चक्रं नदुच्यत इति वैधकं ।
 प्रीयते शिनीति स्मवा । शिन्ननिशाने । किन्किज्वा । निशिते । पिशिते । निमूर्जेनासितसितयोस्त्रिषु । असमुत्ति । लटः शतः ॥ असौ रक्षोपः । ससाधौ
 धीरशक्तयोः । मात्से सत्ते विद्यमाने त्रिषु साधुपयोः स्त्रियां ८३ पुरोदकारि । दुकृजः । क्तः । पुरोव्यवय मित्रिगति । नमस्पुरसोरिति सत्वं । पुर
 स्कृतो भिषास्तारिग्रस्तार्थे कृतपूजिते । निरुद्धो निवृत्तो वा वातो स्मात् । निवातो दठसन्नाहे निवासे वा तवर्जिते इत्यजपः ८४ उच्छ्रयति उच्छ्री
 दौ वा म्लपहृषोष्पुक्रौ शिनीधवलमेवको ॥ सत्ये साधौ विद्यमाने प्रशस्ते म्पहिते च सर ८३ पुरस्कृतः पूजिते रास्य
 भियुक्ते ग्रनः कृते । निवातावाप्रयावातो रास्त्राभेधं च वर्मयत ८४ जानोर्द्वकप्रवृद्धाः स्फुरुश्चिन्ता रक्षिता स्वमी । वृद्धि
 मन्मोघतो त्यन्ना आहतौ सादरार्चितौ ॥ तान्नाः ८५ अर्थो भिधेयैवस्तु प्रयोजननिवृत्तिषु । निपानागमयोस्तीर्थ
 यते स्मवा । श्रिज्जेवायांगात्पथीति क्तः । कर्माणि वा । उच्छ्रितं त्रिषु संज्ञाते समुन्नद्धप्रवृद्धयोः । उच्छ्रितेति स्म । मविनुष्टजले गुरौ ८६
 छा । गत्यर्थेति क्तः । उत्थितं स्यान्निषूयने प्रोषते वृद्धिमस्यपि । आद्रियते स्मादृङ् आहरे । क्तः ॥ ॥ रत्तितांताः ८५ अर्थेते अछति वा । अगतौ ।
 उधिगतिभ्यस्य नृ । यद्वा अर्थेते । अर्थ उपयात्वायां । घञ् । अर्थो विषयार्थनयोर्द्वनकारणावस्तुषु । तीर्थेते अनेन वा । लृप्तवनतररायोः ।
 पादनुदीनियक्तीर्थेण लाधुरसेत्रोपायनारीरजस्मुच । अवतारविनुष्टां वृषात्रोपाध्यायमे त्रिषु । निपाने जलावतारः । निदानमुपाय इति मुकुटः

समर्थयते॥ समर्थतेव॥ अर्थउपयाजायां। पचाद्यचस्रच्चादशम्यांतिष्ठति। सुपिस्थरतिकः। दशमीस्थोऽष्टवीजेस्थविरेथम
लिंगकः॥ विथ्यतेनया। विथ्याचने॥ यञ्। एषीदरादिः। जोरादिः। वीथीपंक्तौगृह्णोचरूपंकांतरवर्त्मनोः ८७ आनिष्ठं सस्यामास्या
नंच। ८८। आतश्चोपेतदृ। आस्थात्वालं वनास्थानयत्नापेक्षामुयोषिति। प्रतिष्ठेतेस्मिन्ननेनवा। घञर्थकः। प्रस्थोः स्त्रियां मानमेहेसा
नानुमितवस्तुनि॥ ॥ इति धाताः॥ ॥ छंदते॥ छदिसंवरणो। घञ्। अपोदहति॥ आतोनुपेतिकः। अट्ः संवत्सरेमेघे गिरि

॥ ॥ समर्थस्त्रियुशक्तिष्ठेसम्बद्धार्थेहितेपिच॥ दशमीस्थोऽष्टीणारागवृद्धौवीथीपद्वयपि ८७
आस्थानीयत्नयोरास्याप्रस्थोस्त्रीसानुमानयोः॥ धाताः। अभिप्रायवशेण छंदोवदौजीमूतवत्सरो ८८
अपवादोऽनुनिन्दासेदायादौसुतबांधवौ॥ पादाराधयंघ्रिनुप्यंशिषाश्चन्द्राग्रकर्त्तुमोनुदः ८९

भेदेचमुस्तकेरतिविश्वः ८८ अपोघनेःपददन्वा॥ वदत्यक्तायांवाचि। घञ्। अपवादस्तुनिंदायामाज्ञाविश्रंभयोऽपि।
मुकुटस्तुअववादेपिपठेत्वाअववादस्तुनिंदायामाज्ञाविश्रंभयोऽपीतिविश्वमुदाजहार। दायमन्त्रि। अदभस्सणीकर्मण्यण।
यद् ९९ दत्ते। जुदाञ्। आतश्चोपेतिकः। दायस्यच्चादः॥ दायदस्तुमवेत्तुंसीसपिंडेतनयेपिच। पघने। पदगतौ। पदरुजेतिघञ्।
पादोऽनुधेनुरीयांशेष्टौलप्रसंतपर्वते। चरणेचमपूत्वेच। तमोनुदनि। एतदमेरणो। क्विप् ९९

अ० त०

५१

निर्वादनं। वदय क्रायां वा वि। घञ। निर्वाहः स्यान्नोक्तवादपरिनिष्ठितवादयोः। शब्ददृष्टान्तने। हलश्चेति भावे वा घञ। नंवालः
पंकः। शब्दं वालत एणं। आक्रंदनं आक्रंदने। आक्रंदते स्मिन्नाक्रंदयति वा। क्रदि आक्रंदने रोदने च। आहः। क्रंदशब्दात्तत्पे घञ। पचा घञ्वा॥
आक्रंदः। क्रंदने क्त्वा ने मित्रदासरायुद्धयोः ६० प्रसदनं॥ अनेन वा। बहुविशारणादौ। घञ। प्रसादो नुग्रहे काव्यप्राणा स्वास्थ्यप्रसन्निषु। सघने सद
यति वा। बृहस्पतने। एरच्॥ पूवा घञ्वा। स्रदत्त स्रपवत्सयकारे च अजने पिचेति विष्णुः। गं विंदति। विदूला मे। गवादिषु विंदेः संसायापिति

निर्घाहो जमवादे। पिशाहो जम्वालशब्दयोः॥ आरावे रुदिते ज्ञातव्यं क्रन्दोदासुरो रणो ६०
स्यात्प्रसादो नुरोधे। पिसदः स्याद्यं जने पिच॥ गोष्ठाध्यक्षे पिगो विंदो हर्षे प्यामोदवन्मदः ६१
प्राधान्ये राजलिंगे च वृथांगे ककुदो स्त्रियां। स्त्रीसंविद्भानसंभाषा क्रियाकाराजिनामसु ६२

शः। गोविंदो वा सुदेवे स्याद्गवाध्रसे वृहस्पतौ। आमोदनं आमोदयति वा। मुदहर्षे स्वार्थ एपतः घञपचा घञ्वा। आमोदो गंधहर्षयोः।
मदनं अनेन वा। महीहर्षे। मरो नुपसर्गे रत्यप्। मरो रेतसि कल्लर्यो गवै हर्षे भरानयोरिति विष्णुः ६१ कंसखं कौति॥ कुशदे। क्लिप्। तुक्॥ ए
यो दरादिः। ककुदत्त ककुदः श्रेष्ठे वृथांगे राजलक्ष्मणीति विष्णुः। प्राधान्ये स्वार्थे ष्यञ्। संवेदने। संविद्यते नया वा। विद्वानो विदेचत नाहौ च।
संपरादिक्लिप्। संवितस्त्रियां प्रतिज्ञायामाचारे ज्ञानसंगरे। संभाषणे क्रियाकारे संकेते नास्ति नो ष्यो। क्रियायाः कारो नियमः परां वंधो वा। आ

समः

५१

उपनिषदं उपनिषदं निषेधोऽस्योवा । षट् विंशतिः । संपदादिः । भवेदुपनिषदं भवेदं न विजने स्त्रियां । ऋणानि । ऋद्धमसो । दः ।
शरत्क्रीवत्सरेथनौ । पदतिपद्यते । पदस्थेये । पदगतौवा । पचाद्यच् । भावकर्मकरणेषु वाद्यज । संतापूर्वकत्वाद्दृष्टमात्रः । पदं शब्दे च
वाक्ये च व्यक्तासायापदेशयोः । पादजश्चिद्व्योः स्थानत्राणयो रंकवस्तनोरिति विश्वः । श्लोकपादेऽपि चत्की वंपुल्लिंगः किरणेषु नः २३ गोः
पदं । गोष्वदं सेविनेति साधु । गोष्वदं गो पदश्च भेदगवां च गतिगोचरे इति विश्वः । आपद्यते स्मिन् । आस्पेदं प्रतिष्ठापामिति साधु । आ

धर्मे रहस्युपनिषत्तस्मादुनौवत्सरे शरत् । पदं व्यक्तामिति त्राणस्थानलक्ष्मांश्चि वस्तुषु २३ गोष्वदं सेवि
ते माने प्रतिष्ठाकृत्यमास्यदं । त्रिष्विष्टमधुरौ स्वादू मृदू चानीक्षणकोमलौ २४ मृठात्मापदनिर्भाषाम
न्दाः सुहृन्नुशारदौ ॥ प्रत्यग्राप्रतिभो विद्वत्सुप्रगल्भौ विशारदौ ॥ राज्ञाः २५

स्पदे पदकृत्ययोः । स्वदंते । षट् आस्वादने । कृत्वापेसुण । स्वादुर्मिष्टमनोत्तयोः । म्रद्यते । म्रदमर्दने । प्रथिमदीति कुः सप्रसारणं च । आहं
तात्त्रिषु २४ म्रदते ॥ मदिस्तुसादौ । पचाद्यच् । मंदोऽनीक्षणं च मूर्खं च स्वैरेवाभाष्यते गिणोः । अल्पे च त्रिषु पं । सिंस्याद्दृष्टिजात्पंतरे
शनौ ॥ शरदिभवः । संधिवेले सशारदौ । हे स्त्रियां तोपपिप्पली सप्तपार्श्वयोः । शस्ये ली वंशरज्जातनूतना प्रतिभे त्रिषु । विशिष्टे विप
रितीवाशारदः । प्रादयोगतेति समासः । विशारदः पंडिते च धृष्टे ॥ इति राज्ञाः २५

अ० त०

५२

मकुरुणा द्वि। रुधिरावरणो। कर्मण्येण॥ मग्नो धो व्यामवटयो मग्नो धश्च शमीनराविति विश्वः। उत्सेधनं अनेन वा। द्विधुगत्यां। घञ्। वि
विधो वधो हननं गमनं वा त्रानेन वा। प्रादिभ्यो धानुजस्येति समासोत्तरपदलोपौ। अन्येषामपीति दीर्घः। विवधो वीवधश्चापि पर्याहारः। ध्वभा
रयो रिति विश्वः। परित आद्रियतेनेन पर्याहार उभयतो बहुशिकांस्कं धवात्वं काष्ठं कावरी निष्पन्नं॥ यत्र उपसर्गस्येत्यादि दीर्घरति सुकृ

व्यामो वटश्च मग्नो धावुत्सेधः काय उन्नतिः। पर्याहारश्च मार्गश्च विवधौ वीवधौ चतौ २६

परिधिर्यतियतरोः शाखायामुपसूर्यके॥ वंधकं व्यसनं चेतः पीडाधिष्ठानमाधयः २७

सुः समर्थननीवाकनियमाश्च समाधयः। दोषो त्यादेनुबंधः स्यात्प्रकृसादिविनश्वरे २८

आह। नञ्। वधश्चावृत्त्या वंतत्वेनाद्यजंतत्वात् २६ परिधीयते॥ दुधाज्। उपसर्गो धोः किः। आधानं अनेनास्मिन्वा। पूर्ववत्। आधिः पु
मांश्चित्रपीडाप्रत्याशाबंधकेषु चावासने चाथधिष्ठाने २७ समाधानं अनेन वा। पूर्ववत्। समाधिर्धर्माननीवाकनियमेषु समर्थने रतिरपसः।
नीवाकीवचनभावः। मूल्योत्कर्षायाधान्यादिसंग्रहो वा। समाधिर्नीसमर्थने। ध्यानवैरस्य नियमे कायस्य च गंगांतरे। अनुवधते। वंधवंधने। घञ् २८

रामः

५२

मुख्यं पित्रादिकमनुयानियः शिष्यः । प्रकृतस्य प्रारब्धस्यानुवर्तने । निवर्तने । अनुबन्धी तु हि क्वायां नृत्मायामपि योषिति । विनश्वरे प्रकृत्यादेः
प्रकृतस्यानुयानियः सुराणां नुयापि बाले च दोषस्योसादने पुमान् । विधुनि विरहिणो । अधताडने । दृष्टिहीनिकुः । ग्रहिणे निसंप्रसारण
विधुः शशां के कर्पूरे तृषी केशे च राक्षसे रतिविश्वः । अवधानं । उपसेनिकिः । अवधिस्त्ववधाने स्यात्सीम्निकाले विलेपुमान् ६८
विधानमनेन वा । पूर्ववत्किः विधिर्नानिपत्तौ काले विधाने परमेष्टिनि । प्रणिधानं प्रणिधीयते वा । किः । प्रणिधिर्नानि विलेचरो प्रणिधिरवधा

सुराणां नुयापि निशि शौ प्रकृतस्यानुवर्तने । विधुर्विस्मोचन्मसि परिच्छेदे विलेऽवधिः ६९ विधिर्विधाने देवे पिप्र
णिधिः प्रार्थने चरे । बुद्धवृद्धौ पंडिते पिस्कंधः समुदये पिच १०० देशेन दविशेषेऽधौ सिंधुर्मासरिति स्त्रियां । विधावि
धौ प्रकारे च साधुरप्येपि च त्रिषु १०१

नेपि । बुधते । बुधश्च वामने । रणपथेनिकः । बुधः कवौ रौहिणेये रतिविश्वः । बर्द्धजे स्म । वृ
धुवृद्धौ । गम्यर्थेनिकः । वृद्धो जीर्णो प्रवृद्धे ते त्रिषु क्लीबं तपोलजे । कंशिरो दधाति । आतो नुयैनिकः । पारस्करादिवात्कृत् । स्कंधस्यानपतावंशे सं
प्रायसमूहयोः कायेन रूपकां देवमद्रा दोष्टं दसोभिदि १०० स्यंदने । स्यंदप्रवस्त्रणे । स्यंदेः संप्रसारणं धश्चेत्सुः । सिंधुः समुद्रेन घां च न दे देशे भद्रान्
योरिति विश्वः । सिंधुर्वमप्युदेशाच्चिनदेनासरिति स्त्रियां । विधानं । उधात् । आतश्चोपेयज्ञः । विधौ विधाने विधागजान्ने अद्वौ च प्रकारे वेतने नि
धाविति विश्वः । साधो जि । साध संसिद्धौ । कृवायेत्सुण । साधुर्बाहुं धिके चारौ सज्जने चाभिधेयवदिति विश्वः १०१

अ० त०

५३

बहति। बहप्रापतेमावहीधश्चेत्प्रः। वधः स्नुषानवोटास्त्रीभार्याएकान्गनासच। शंघां व शारिवायां चेति विश्वः। सृष्टधीयते। दुधात्र। धेदु। आत
श्रोपेत्पदु। सधागंगीषकाचूर्णे स्नुहीचामतमूर्वयोरित्यजयः। संधानं। अत्रवा। दुधात्र। आतश्रोपेत्पदु॥ अट्टानं। पूर्ववर। संप्रज्यय आदरः अ
हारेचकोऽस्यायां १०१ मम तोमन हाने। फलिषाटी सुः धश्च। मधुसौंदर्ये जले क्षीरे मधे पुष्परसे मधुः। देत्ये चैत्रे व संते च जीवाशोके मधुद्रुम
इति विश्वः॥ अंधयति। अंधदृष्टुवधाते। पचाधच। अंधेतुतिमिरेत्की वंच क्षहीने मिधेयवर॥ आधांतात्। समुन्नस्वने स्प। राहवंधवं धने। क्रः

वधर्ज्यायास्तुषास्त्री व सधालेयो मतं स्नुही॥ संधाप्रतिज्ञामर्यादा अट्टासंप्रत्ययः स्नुहा १०१ मधुमधे पुष्परसे
सौंदर्यधंतमस्यपि॥ अतस्त्रिषु समुन्नहो पंडितं मन्त्रगर्विजो १०३ ब्रह्मवंधुरधिसेपे निदेशेः यावलम्बितः
अविहरेष्यवष्टौ प्रसिद्धौ स्वानभूषितौ॥ इति धाताः १०४ सूर्यवन्दी चित्रमानमानूरपिमदिवाकरौ। भूतात्मा

समुन्नदुः समुन्नते पंडितं मम दूषयोरिति विश्वः १०३ ब्रह्मैव ब्राह्मणान्तातिः। वंधुरस्य। ब्रह्म
बंधुरधिसेपे निदेशे च द्विजन्मनामिति विश्वः। अवलंबित आश्रितः। वस्त्रादिरुहो वा अचष्टभ्यते स्म॥ वृभिसंभे। संभुरोधने वा। क्रः। संभेः। अवा
चेति धः। अचष्टेक्षो विहरे स्यादाक्रान्ते चावलंबिते। प्रसिध्यति प्रसिध्यते स्म वा। विधुसंराहो। गत्या वा। कर्त्तरि कर्मणि वाक्का॥ इति धांताः १०४ चित्रा
भानवोरश्मयोऽस्य। भाति। भादी प्रौ। दाभाभ्यांनुः। भूजानामात्मा। भूतानि आत्मा स्वभावोपस्येति च। एथक्कायेजिनः। प्राकृपाथिवादिः १०५

राम०

५३

असने॥ असुअदने॥ अमेमोपिदुः॥ आवनति॥ वनसंभक्तोशवेवा॥ विच॥ प्रश्नासावावाचापन्नाणि संज्यस्य॥ अतरनिः॥ पत्रीशेनेरथेकांतेव
गदुरथिकाद्रिष्विति विप्रः॥ शिखरमल्लिपयोः॥ अतरनिः॥ शिखाः संज्यस्य॥ हं ह्येयतापेनी नि॥ व्रीखादिर्वा॥ शिखीवन्होवलीवदेशरेहेतु
अहेदुमे॥ मपूरेकुक्कुटेपुंसि शिखावत्पत्न्यलिंगकः १०६ प्रतिपन्नं प्रतिपत्तेवा॥ पतीप्रयत्नी निकाणदौवा॥ पजयाचेति ननु॥ उपग्र
होवंदीग्रहणादिः॥ प्रतिपत्तश्च संस्कारे लिसोपग्रहणोपि च॥ अवश्यं सीदति सादयति वा॥ यद्गु विशरणादौ॥ आवश्यपके निरीति॥ अस्या

आवाणौ प्रौलयाघाणौ पत्रिणौ शरयस्त्रिणौ॥ तरुणौ लोणी विरिणौ शिखिनौ वद्विर्विणौ १०६ प्रतिपत्ता
बुभौल्लिप्सोयग्रहावयसादिनौ॥ द्वौ सारथिहणौ होवाजिनोश्चे बुपसिणः॥ १०७ कुलेष्वभिजनो जन्मभू
म्यामथयहायनाः॥ वर्या चिनी हि मेदाश्च चंद्राश्चर्का विरोचनाः १०८

दिवी॥ सादीतुरंगमातंगारथारोहेषु दृश्यते॥ वाजाः पक्षाः संज्यस्य॥ अतरनिः १०७ अभिजायते स्मिन्नातनी॥ हलश्चतियन्त्र॥ जनि
वधोश्चेति वृद्धिर्न॥ अभिजनः कुले ख्यातौ जन्मभूम्यां कुलध्वजे रतिविप्रः॥ जहाति जिहीते वा॥ ओहाकृत्सागे॥ ओहागृगती वाहश्च व्रीहि
कात्तयोरिति एषु ह्ययनो न स्त्रियावर्षे पुंस्पर्चि व्रीहि मेदयोः॥ वर्या॥ वृं अर्चि॥ रश्मिः॥ व्रीहि मेदो नो वारादिरिति मुकुटः॥ यष्टि करति स्वामी॥
विरोचते॥ रुचदीप्तौ॥ अनुदानेन श्रहलादेति पुच॥ विरोचनः प्रह्लादस्य तनपे के शिचंद्रयोः १०८

अ० त०

५४

कृत्पते ॥ वृज्जीवर्जने । वृजेः किञ्चेतीनन् । वृजिनं कल्मषे लीवंकेशेनाकुटिले त्रिष्वितिरभसः । विश्वं कर्मास्मादस्येवेति विश्वकर्मास
हस्रांशौ मुनिभिर्देवशिल्पिनोः । अजति । अतसातत्पगमने । सातिभ्यामनिन्मनि रौ । आत्मा कले वरे पने लभावेयरमात्मनि । चित्ते धनौ च वु
हौ च परमावर्तने पिचे निधरणिः १०९ इति । हन हिंसागत्योः । हनेर्घश्चेति पचाद्यविहितं आकाभ्यासस्य । अमोमघदने चैव घातके च

केशेपि वृजिनो विश्वकर्मा क्सुरशिल्पिनोः । आत्मापलो धतिर्बुद्धिः स्वभावो ब्रह्मवर्षा च १०९
शक्रो धानुकमन्त्रे भौवर्ष्यका ह्यो घना घनः । अभिमानो र्थादिदुर्षे ताने प्रणय हिंसयीः ११०
घनो मेघे मूर्तिगुरो निपुमूर्ते निरन्तरे ॥ हनः सूर्ये प्रभो राजा मग्नः क्षत्रिये नृपे १११ ॥

घना घनरतिधरणिः । अभिमननं । मनताने । घज । मीज हिंसायं । भावे लुपट् । मिनातीत्यान्तां आदिना कुलपशुगुणादिग्रहः ११० मूर्तिगु
रोकाठिमे । हतनं हन्पतेवा । मूर्ते धिनरत्पुप्र । घनं सां ह्वनं चाधं घनो मुस्तो घनो । बुद्धः । घनः कारिमसंघातो चित्तरलो हमुद्रा चितिधरणिः । ए
तिर्यनेवा । हण । हणसिजिति नक् । राजति । राजरी सौ । कनिमुवृषीति कनिन् । राजा प्रभो च नृपतो क्षत्रिये रजनीयनो गपक्षे शक्रो च पुंसि स्यात् १११

रामः

५४

अवश्यं वराति ॥ वराशब्दे । आवश्यकेति ग्रन्थादित्यादिरिति ॥ ववयीरैकां वाणिनी नर्त्तकी मन्त्रविदग्धवतिता सच । वहति । ग्रन्थादिति
निः । वाहिनी स्यान्नरगिराणां सेनासैन्यप्रभेदयोरिति विश्वः । हादतेऽवश्यं । हादन्मन्त्रे वाद्ये । आवश्यकेति निमित्तः । अवश्यं काम्यते । कमुका
नो । पूर्ववर्णिनिः । वंदादृष्टो विजातीयमरोहः कामिनी प्रीतुवन्द्योः । कामीनुकामुके चक्रवाके पारावतेऽपि च ११२ तनोति तन्मते वा । तनुविस्तारोभं
मशीमुः । तनुः कार्यत्वं चिस्त्री स्यान्निष्ठत्वे विरले कृशो सवनं सूयते वा । पूपाणि गर्भविमोचने । भावे कर्मणी वाक्कः । स्वादयन् ओदितरनिनिष्ठा

वाणिम्यो नर्त्तकी ह त्वो स्रवं त्वा मपि वाहिनी ॥ हादित्यो वज्रतटितो वद्वायामपि कामिनी ११२
त्वग्देहयोरपि तनुः स्रनाधो जिह्विकापि च ॥ क्रतुविस्तारयोरस्त्री वितानं त्रिषु तेष्वेके ॥ ११३ ॥
मन्दे यकेतनं कृत्ये केतावुषति मन्त्रणो वेदस्तत्त्वतपो ब्रह्म ब्रह्मा विप्रः प्रजायतिः ११४

तत्त्वं । स्रनाख्यायुषितेषु जीह्वानले वधा लय रत्यजयः । स्रनायुः स्रनां वधस्याने गलगुंठिकयोरपि ॥ वितननं वितन्मते च । घन । वितानो घन
विस्तारोऽत्रो चेष्टुक्तकर्मणि । वृत्रभेदावसस्योर्वितानं नुच्छं मदयोरिति विश्वः । वितानो घन उच्छो चेष्टे विस्तारे पुन्यपुंसकं । स्त्री वन्द्यविशेषे
स्यान्निर्लिङ्गो मन्दनुच्छयोः । मन्दमूढे ११३ कितनिवासादौ ॥ भावकर्मकरणाधिकरणेषु त्सुट । केतनं नुच्छजे कार्ये निमन्त्रणनिवासयो
रित्यजयः ॥ वहति ॥ वहि वृद्धौ । वृहेर्नो द्वे निमनि नू । ब्रह्म तत्त्वतपो वेदेन हूयोः पुंसि वेधसि । जेति ग्णो गभिर्दोर्वि मे ११४

अ० त०

५५

गंधार्द्रने। भावादौ लुट्। गंधनं सचनो साहृंसनेषु प्रकाशानरतिविश्रः। तुंचुगतौ। लुट्। प्रतीवापो दुग्धादौ रधादिभावां र्थत
क्रादिप्रत्येयः। नि। होयोवा। जवनं वेगः। आप्यायनं तर्षणं ११५ व्यत्यनेऽनेन वा। लुट्। निष्ठानं ते मनः। व्यजनं ते मनश्चिद्वेषमश्रुण्य
वपनेषि च। कुलीनस्य कर्म भावो वा॥ युवाद्यण। कौलीनं यशुभिर्बुद्धे कुलीनत्वापवादयो रिति धरणिः १६ उच्चात्मनेना स्थिता॥ या प्रा
यणो। करणोति लुट्। वृधानं वनभेदे स्यान्निः। सनौ च प्रयोजने रति धरणीः। स्थीयने आश्रयधिकरणो भावे च लुट्। स्थानं सादृश्येऽवकाशे

मंजनं लांछनं श्मश्रु निष्ठाना च यवेष्वपि। स्यात्कौलीनं लोकवादे युद्धे यश्च हि यक्षिरां ११६ स्यादुद्धानं निः
सरणो वनभेदे प्रयोजने। अवकाशे स्थितौ स्थानं क्रीडादावपि देवनं ११७ उत्थानं पौरुषे तंत्रे संनिविष्टोद्गमेपि च
व्युत्थानं प्रतिरोधे च विरोधा चरणेषु च ११८ प्रारणो मृतसंस्कारे गतौ इत्योपयादने। निर्वर्तनोपकरणानुव्रज्यासु

स्थितौ हृद्विषयेतरे। होत्यतेनेन। दिवु क्रीडादौ। भावकरणदौ लुट्। देवनं व्यवहारे स्याज्जिगीषा क्रीडयोरपि। अक्षेपु रेव साधनं ११९
नः प्रोक्त रतिविश्रः ११७ उत्थानमुद्यमे तंत्रे पौरुषे युक्त करणो। तंत्रं कुटुंबकृते स्यात्सिद्धान्ते चोद्यधो नमे। प्रधाने तंतुवाने च शास्त्रभेदे परिच्छदे। श्रु
तिशरणां तरे हेतावुमुपार्थप्रयोजने। विरुद्धमुत्थानं॥ प्रादयोगनेति समासः। स्वतंत्रना च व्युत्थानमिति त्रिकांडशेषः १८ बाधसंसिद्धौ। भाव
कर्मकरणदौ लुट्। उपकरणं। साधनसामग्री। साधनं मृतसंस्कारे संन्ये सिद्धौ व्यधे गतौ। निर्वर्तनीयाय मे वृदायने नुगमे धने ११९

एमः

५५

यतनिकाराहो ॥ स्वार्थेणयं ॥ भावाहोत्पुट ॥ अस्ति ॥ असुसेयरो ॥ भावाहोत्पुट ॥ कामजेहोवेमगणस्ययानाहो ॥ कोयजेवाकूया
 रुष्यहंउपासुष्यार्थहयराहो ॥ असनंज्वशुभेसुक्तोपानह्रीमगायादिषु ॥ देवानिष्टफलेयोयेवियत्रोनिष्फलोघमरतिविश्वः ११० यक्षतेः
 नेनवा ॥ पक्षपरिग्रहे ॥ कर्मकरणहोमनिन ॥ पक्षसूत्रादिसूक्ष्मांशोकिंजल्केनेत्रलोमनीतिविश्वः ॥ पर्वजियर्षतेवा ॥ पर्वपूरणो ॥ बाहुकातक
 निन ॥ पर्वस्यादुत्सवेग्रंथोप्रस्तावेनिषुवादिषु ॥ दर्शप्रतिपदोः संधौस्यातिथेः पंचकांतरेरतिधरणिः ॥ वर्ततेनेनास्मिन्वा ॥ वृत्तुवर्तनेमनिन १११

निर्घातनंवेरशुहोहानेन्यासाप्यरोपिच ॥ असनंविपदिभूंशोहोवेकामजकोयजे ११० पक्ष्मात्रिलोमि किंज
 ल्केनंत्वाघंशेथरणीयसि ॥ तिथिमेदेष्टरणेपर्ववर्तनेत्रस्यदेष्टनि १११ अकार्ष्यगुत्वेकौपीनंमैपुनंसद्रुतोरने ॥
 प्रधानंपरमात्माधीः प्रज्ञानंबुद्धिचिह्नयोः ११२ प्रसूनंपुष्पफलयोर्निधनंकुलनाशयोः ॥ क्रंदनेरोदनाह्वनेवर्ष

कूपयतनमर्हति ॥ शालीनकौपीनेः दृष्टाकार्ययोरितिसाधु ॥ कौपीनंस्यादकार्येपिचीरगुत्वमदेशयोरिति वि
 श्वः ॥ मिथुनमेव ॥ प्रज्ञाघण ॥ मिथुनस्येदंवा ॥ संबंधेसुरतेयुग्मेराशोमिथुनमिष्यतरतिव्यादिः ॥ प्रधनेप्रधीयतेनेनास्मिन्वा ॥ दुधान ॥ कर्तकरणा
 होत्पुट ॥ प्रधानंस्यान्महाप्राज्ञेप्रकृतौपरमात्मनि ॥ प्रज्ञायामपिचक्तीचमेकत्वेनत्रमेसदाप्रज्ञाप्रज्ञावतेनेनवा ॥ भावाहोत्पुट ११ प्रसूयते ॥ वृज
 अभिषवे ॥ सुजोदीर्घश्चेतिनः निधानंनिधीयतेत्रकाहृद्दृष्टीतिबुः ॥ रुदिआह्वानेरोदनेव ॥ भावेत्पुट ॥ वर्षनेहृष्यतेवा ॥ वृषुसेचनेमनिन ॥ वर्ष

१२३
 देहप्रमाराणिसंहरणनिषु

अ० त०

५६

दधानि धीयते वा। दुधाज्। मनिन्। धामशक्नौ प्रभावे च ते जोमं दि रज्ज्म स्ति ति धरणिः संस्थीयतेऽत्रानेन वा संस्थितिर्वाभावाधि
करणार्होऽसुट्। संस्थानमाकृतौ मसौ। लक्ष्मते। अनेन वा। लक्ष्मदर्शने। मनिन् १२४ आच्छाद्यतेनेन। अदन्त्यवारणोचुर्दिः।
करणे भावे वा सुट्। आच्छादनं संपिधाने वस्त्रे। पट्टनिमात्रकरति धरणिः। आराधनेनेन। एधससिद्धौ। भावाहोऽसुट् १२५ अधिष्ठापने अनेन
वा। भावाहोऽसुट्। अधिष्ठानं रथस्यांगेषु भावे। ध्यासने पुररसजयः। रमयति॥ रमक्रीडायां। अंतर्भावितरण्यर्थः। रमेतेः स्मिताः रमेस्तचेति नः।

एहदेह त्विदं प्रभावाधामामय च नुष्यते। सन्निवेशे व संस्थानं लक्ष्मविन्दु प्रधानयोः १४ आच्छादने संपिधानम
यवारणमित्युभे॥ आराधनं साधने स्यादवाप्तौ नोषणोपिव १५ अधिष्ठानं वक्रपुरप्रभावाध्यासने द्वयि॥ रत्नं स्व
ज्ञानि श्रेष्ठे पिवने सलिलकानने १६ तलिनं विरले स्तोके वाच्यलिंगास्तथा नरे। समानाः सत्सने केस्युः पिशुनो खल

। रत्नं स्वज्ञानि श्रेष्ठे पिमणावपिनपुसकं। वम्यते। वनसंभक्तौ। वनुपावने वा। हतश्रेति धनं। संतापूर्वकत्वान्नहृद्विः। कर्तारि (सूचको १७)
पचाद्यज्वा। क्लीवं स्यात्कानने नीरे निवासे निलये चणमिति रभसः १६ तलनितलमने वा। तलनुप्रतिष्ठायां। तलिपुलिम्पामिनन। नलिनं विरले स्तोके
स्वच्छे पिवाच्यलिंगकं। तथा तलिनवडुत्तरे आनोतात्। समनि। धमवै लक्ष्मोताच्छीस्पवयो ववनशक्लिषुवानश। आगमणासनमनित्यमिति मु
त्र। सहमानेन वर्तन्सूति वा। समैकेषु त्रिषु नानामिमास्ते। पिंशति। विश्ववयवे। सधिवि। सिधिम्यः किदिसुनन। पिशुनं कुंकुमे स्मृतं। कपिव
अचकाकेनासूचकक्रयोस्त्रिषु। एकायां पिशुना स्त्री स्यात् १२७

रामः

५६

नृहानिहीयनेस्मवा॥ ओहाकूसागे। आदिकर्मणिक्तः। कर्मणिवा। ओदितश्चेतिनत्वं। हीनंगर्हो नयोस्त्रिषु। मूनयति। मूनयतेस्मवा॥ ऊनपरिहा
 ले। पचाधचधन्वा। यत्ररगुपधेनिकरतिमुकुटेनोक्तं। तन्नाचुरादिण्यंतत्वेन अदंतत्वेन चरगुपधत्वाभावात्। मूनंगर्हो नयोः। नरोवलंजचोचास्या
 स्ति। अस्माधेतिविनिः। अभिवयनेस्म। पद्गतो। गत्यर्थेतिक्तः। कर्मणिग्रा। अभियन्तोपराहोभिदुतेग्रस्तेविपद्गनरतिविश्वः। इतिनांताः १२८ क
 लामाप्नोति॥ आलुव्याप्तौ। कर्मण्यपरा। कलान्नायनेनेनवा। हलश्चेतिघन। कलायः संहतौवर्हेकांशंभूयरात्रणयोरित्यजयः। परिवयने
 अनेनात्रवा। दुवयवीजनंनुसंतानोभावेघन। हलश्चेतिवा। उपसर्गस्येतिदीर्घः। परिवारः १२९ गांपाति। पारस्परौ। आतोनुपेनिकः। ज्येयो

हीनमूनानूनगर्होवेगीशूरोतरस्त्रिनौ। अभिपन्नोपराहोभियस्तव्यायद्गनावपि॥ इतिनांताः १२८ कलायोधूष
 लेवर्हेनरगीरेसेहनेपिच॥ परिच्छदेपरीवाप। पथुप्रौसलिलस्थितौ १२९ गेधुगोषुपतिर्गोवोहरोविस्मर्हवाकपिः

ग्रामौघगोष्ठाधिकृतयोर्वह्मवेत्परतिविश्वः। वृषधर्मनकंपयति। कपिकिंचिच्चलेने। अंहिकंषोर्नलोयश्चेतीः। वृषाहुर्मदाकंपयतिदुष्टानितिवाप्य
 द्वावर्षनिकामान्। वृषुसेचने। रगुपधेजिकः। आकंपयतिपायानि। पूर्ववदिः। नृषश्चासावाकपिश्च। यद्वावृषारंद्रो नकंपयतेआकंपयतेवाऽस्मान्। यद्वा
 वृषोधर्मो वृषारंद्रो वाकपिरिववशोयस्य। यद्वावृषारत्नककपिर्वहः। प्राकयार्थिवादिः। अमेवामपीतिदीर्घः। यद्वावृषारंद्रस्याकं। वृषाकंपियतिग
 नौ। अंतर्भावितएवर्थोवा। रंरदुष्वप्राप्नोतिप्राययतिवादैसानरस्फुक्त्वात्। विचिसंतापूर्वकलान्नगुणः। क्विपितुआगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्न
 क्। परावृत्त्येष्टवाचित्वादियदंवाधित्वापूर्वसवर्णदीर्घपूर्वस्पेक्षः। अमेवामपीत्येवरीर्घः। वृषाकपिः पुमान्कृष्णेशंकरेजानवेहति॥

अ० त०

५७

वायनि॥ ओवै एषो षणो वातिवागत्यादौ। खष्याशिख्येष्येति साधु। कशानि दुष्वं। कशपतेवा। कशगतिशगसनपोः। मगवादिवासाधु। एको
क्ताकशिपुर्भक्ताष्टादनेचद्वयोः पृथगिति विश्वः १३० तत्पतेस्मिन्। तेलप्रतिष्ठायां। खष्याशिख्येष्येति साधु। वस्ममाणमस्त्रिया मितिकाशि
युतस्याभ्यामपिसंवध्यते। अदन्त्रदालिका। वेदतिविद्यतेवा। विट-आक्रोशहेच। विरपविष्टयविशिपोलयाः। विटयः पल्लवेभिर्द्वे विसारेस्तं
वशाखयोरिति विश्वः। प्राप्नो रूपं। प्राप्तायनेचेति समासः। प्राप्नो रूपं येन वा। प्राप्नो रूपोत्तरप्ययोः। स्वमेवरूपं यस्य। अभिलक्ष्यं रूपमस्य। अभि
रूपो बुधेरप्ये १३१ कच्छेकच्छं वापि चति॥ कच्छेन याति। वा। स्योतिकः। गायोष्ट्रकून। पिवतेः सरसीधोरिति वचनात्। गतिकारकोपयरेति स्ववुस

वाध्यम्वाश्रुकशियुत्वनमाष्टादनेचद्वयोः १३० तत्पंशय्याददारेयुस्तं द्वे पिविठयोस्त्रियां॥ प्राप्नो रूपस्वरूपा मिरू
पा मिरूपा बुधमनोत्तयोः १३१ भेद्यलिंगात्तमी कर्मवीणा भेदश्च कृष्यपी। यात्राः। रवर्णे पुंसि रेफः स्यात्कुत्सिते वा
अलिंगकः। फात्रः १३२ अत्ररामवसस्त्रेः श्रेयं धर्वादिभ्यगायने।

नेः प्राक् समासः। जातेरिति द्विषु। कच्छपीवक्षकी भेदे तु लो क्त्वा
गदांतररिति विश्वः॥ रतियांताः॥ रदिफः रिपते। रिफतिवा। रिफहिंसायां। घञ। यचाघञ्वा। रतिफांतः १३२ अत्ररामरागतन्मनोर्मध्ये
भवसर्वयातनाशरीरं। पदाहुः। अंतरामवेदे होहिनेष्यते विंधवा सिना। तत्र। लक्ष्यविरोधात्। तस्यादंतरि क्त्वा सिनो गंधर्वाख्या भूनाः। य
द्यासः। अस्माभिर्धरनुष्टेयं गंधर्वैस्तनुष्ठितमिति स्वामी। तद्विंशं। गंधर्वः पशुभेदे स्यात् पुंस्को किल तुरंगयोः। अंतरामवसस्त्रे च गायने खेच
रेपि चैत्यादौ द्वयोः पृथक्पाठान्। दृष्टान्तोपि विषमः। दिव्यगायनानां विश्वावस्वादीनामेव तत्र ग्रहणात्। गंधमवति। अर्चयन्तौ। कर्मण्यण। शकंधारिः।

रामः

५७

कंवति। कंवगतो। म्माघादिः। काप्पतेवा। कंवुः शंखेः स्त्रियां पुंसि शं नू केवलये गजे हे जिह्वेयस्य १३३ पूर्वयति। पूर्वनिकेतने। पचाघच। पूर्वतु
 पूर्वजेषुः पूर्वः प्रागाघरो स्त्रियु। प्राक् पूर्वमग्रतरति धरणिः। रतिवांताः। कुंभमिं कुत्सितं वा उभति। उपूरणे। कर्मण्यपरा। पचाघज्वा। शकं
 धादिः। कुंभः स्यात् कुंभकर्णस्य सुनेवेश्यायतौ घटे। एशि। मेदे द्विषांगे च कुंभं त्रि वृत्तिगुग्गुलाविति विश्वः। डिंभयति। डिमिसंयाने। चुरादिः।
 पचाघच १३४ लभानि॥ संभुरोधने। पचाघच। भावे घज्जा। शंभवति। भू सत्तायां प्राप्नोवा। अत्रर्भा विनयार्थः। मित द्वा दित्वा ननुः। शं

कंवुर्नरुलपेशं खेदि जिह्वौ सय सचको १३३ पूर्वोऽन्यलिंगः प्रागाहपुंवदुत्वे पि पूर्व जान्॥ वात्ताः॥ कुंभौघ
 टेभमूर्द्धां शो डिंभौ तु शिप्रुवा लिशौ १३४ संभौ स्युणा जही भावौ शं भू व्रह्म त्रिलोचनौ। कुस्त्रिभूणा भर्कागर्भा
 विसंभः प्रणये पिच १३५ स्याद्देयं दुंदुभिः पुंसि स्यादक्षे दुंदुभिः स्त्रियां। स्यान्महारजने कौवकुसुंभं करके पुमान् ३६

भुः पुंसि महादेवे परमेष्ठि निचार्हति। विसौच। गिरतिगणतिवागीर्यतेवा॥ न्दनिगराणे। दशदेवा। अतिगिदभांभन्। गर्भे भूर्णर्म के कुक्षौ संघो
 यनमंकरको विसंभं विसंभतेनेनवा। संभु विश्वासे। घन। विसंभः केलिकलदे विश्वासे प्रणये वधरति विश्वः। परिचपप्रार्थनयोः प्रणयः प
 परिकीर्तितिरस्यमाला १३५ दुंदुहतिशब्देन उभति॥ उभपूरणे। रगुपधोक्ति दितीन्। शकं धादिः। यहा दुंदिति हसंतस्यैवानुकरणं। दुंदुभिः
 पुमान्॥ वरुणे दैत्य मेयो अस्त्रक्ष विंदुत्रिकद्वये। कुसुंभयति। अनेनवा। कुसुमक्षेपे। पचाघच। हलश्चेति घज्जा। एषोररादिः। कुसुंभं हेमनिम

१३५

हिरमंभं कंभं

ॐ न०

५८

नम्यते॥ एतद् हिंसायां। रज्ज्वादिभ्यः॥ यद्वा। नाप्रयति। स्वार्थं एवं तादृचदः॥ नाभिर्मुखतः पेचक्रमध्यं कृत्रिययोः पुमान्। द्वयोः प्राणिप्रतीके स्या
रक्षिण्यो कस्तुरिकाप्रदे। सुष्ठुरभते रभ्यते वा। रभ एभस्ये। सर्वधातुभ्यश्च। सरभिः शस्त्रकीमात्। भित्त्वरगोबुरो विनिचंयके च व संनेच
तथा ज्ञाती फले गुमान्। स्वर्णगंधोत्पले क्लीवं सुगंधिकांतयोस्त्रिषु॥ सहभां नियो। यस्यां वा। मादीसो। सुपीतिकः॥ अन्येभ्योपी
तिङो वा। स्त्रियां सामाजिके गोश्राद्धतमं हिरयोसभेति रभसः। वक्षते वक्ष्यते वा। वक्ष संवरणे च। रासि च द्विभ्यां चेत्यभच्। वक्ष्योदपि

सूत्रियेपि च नाभिर्नासुरभिर्गविवस्त्रियां॥ सभा संसदिसभे वत्रिष्वधक्षेपिवक्ष्यभः॥ भान्ताः १३७ किराप्रग्र
होरशमीकपिभेकौत्सवंगमौ। दृष्टामनोभवौ कामौ शत्रुयोगौ पराक्रमौ १३८ धर्मः पुरायमन्यायस्वभावाचारसोम
याः। उपायपूर्वआरंभ उपधाचाप्युयक्रम १३९

नेध्यक्षेणानुरंगमे॥ ॥ इति भांताः १३७ अप्रुते॥ अनेन वा। अप्रुयाप्रौ।
अप्रोतेरशौ चैतिमिः। रश्मिः पुमान् दीधितो स्यात्तपश्चप्रग्रहयोरपि। त्वेन लुप्यागच्छति। गमश्चेति खच्। कमनं कम्पते वा। कमुकांतौ। घञ्
कामः स्मरेद्योः पुमान्। रेतस्पिनि कामे च काम्येपि स्यान्पुंसकंभ्य एकरां। अनेन चाक्रमपादविसेवे। घञ्। नोदात्रोपदेशस्येति नृद्विः। प
राक्रमः स्यात्सामर्थ्ये विक्रमोद्योगयोरपि १३८ धरति द्वियते वा। धजधारणे॥ अतिस्तिस्विति मन। धर्मे॥ स्त्रीपुरायन्नाचारे स्वभावोयमयोः
कृतौ। अहिंसोयनियन्मोघेनाधनुर्यमसोमये। उपधा उत्कोचः। उपक्रमणं। अनेन वा। पूर्वचत्। उपक्रमः स्यादुपधाचिकित्सारंभविक्रमरतिविश्व १३९

रामः

५८

निगम्यते नानेन वा ॥ गोचरसंचरे निसाधुः ॥ निगमो वाणिजे पुण्यां कटे वेदेव गिक पथरति विष्वः ॥ निगमे भवः ॥ तत्र भवत्सरा ॥ नैगमः स्यादुपनि
 षद्वाणिजो नीगरेपि चेति विष्वः ॥ रमके अनेन वा ॥ रमकी दायं ॥ ज्वलितिक संते ध्योराः ॥ हलध्वेति ध्वजा ॥ रामः पशु विशेषे स्याज्जामदग्रेह ॥ ना
 पुधे ॥ राघवे च ॥ सितध्वेतमनो तेषु तुवाच्य वदिति विष्वः ॥ १४० ॥ ग्रसते ग्रस्यते वा ॥ ग्रस्यन्नद नो ग्रसे राचेति मः ॥ ग्रामः स्वरे संवसथे वंदे राब्दादि
 पूर्वक इति विष्वः विक्रमरां ॥ अनेन वा ॥ धन ॥ विक्रमः शक्तिसंयन्त्रिः कांतिमात्रं च विक्रमरधारिणः स्तूयते ॥ अनेन वा धृजस्तुतौ ॥ अनिक्ति
 स्विति मः ॥ नहानि हीयते वा ॥ ओहा कृत्यागे ॥ जहानेः सन्वदालोपध्वेति मः ॥ १४१ ॥ गुद्यतो ॥ गुदवेष्टने ॥ रक्षणे वा ॥ बाहुलकान्मक ॥ डलपोरेकत्वं च
 वरिण कथः पुरं वेदो निगमो गनारो वारि कू ॥ नैगमो द्वौ वले एमो नीलवारु सिते त्रिषु ॥ १४० ॥ शब्दादि पूर्वो वृक्षे पि ग्रामः कात्रौ च विक्रमः ॥
 स्तोमः स्तोत्रे ध्वरे वंदे जिह्मस्तकुटिले स्तमे ॥ १४१ ॥ गुल्मारु कस्तवं सेना ध्वजा मिः स्वस्तकुलस्त्रियोः ॥ क्षिति स्या श्मोः समायुक्ते समेशक्ते हिते
 रुक् ॥ ठदरागेः ॥ संवोऽप्रकांठः ॥ गुल्मः संवेली द्विवृत्त सैमयोः सैम्यरक्षणे रति विष्वः ॥ जाय निजयते वा ॥ जैस्य ये ॥ बाहुलकान्मिः त्रिषु ॥ १४२
 यद्वा जमति ॥ जमुन्नदने ॥ बाहुलकादि रा ॥ दीर्घध्व ॥ कर्मणी जनादिभ्य रती ध्वेति स्वामी ॥ जिह्मस्तकुटिले मंदे जा मिः स्वस्तकुलस्त्रियो रिति च व
 र्ग रावजयः ॥ पुकुटस्तप्रहरे संयमे यामो यामिः स्वस्तकुलस्त्रियो रिति रभसा दंतस्था दिता माह ॥ यामिः कुलस्त्री स्वस्त्रीः स्त्री ॥ तत्र या प्रापरो धानु
 र्धे ध्वः ॥ समरां ॥ समूष सहने ॥ विस्वा दद् ॥ समने सम्यते वा ॥ कृमू सह ॥ ने ॥ पचाष च ॥ ध्वजा ॥ नीराजो यदे रा स्येति न वृद्धिः ॥ क्षमानि निसा यच्छी

च यो येषां के हिते सुम सि नि धराणिः १४३

अ० त०

५९

श्यायने ॥ श्ये जगनो । रषियु धी धीति मक । श्यामो वटे प्रयाग स्यवारि देह द्वादशके । पिके च कृष्ण हरि नोः पुंसि स्यान्न द्वि त्रिषु । मरिचे सिंधु नव
लोक्ती वंस्त्री शारिवो मधो । अयसू जंगनायां च प्रियंगाव विचो अने । यमुनायां त्रियामा पां कृष्ण तृति कौ मधो । नीलिकायामथ ययामो माखमं
उका कालयोः । लट्ठन । उलवात्मे । संपदादि क्रिय । उल यो रे कलं । लल ममति । अम मसाहो । कर्मण्यण । बाहुलकात्क निनिनां नोपि । प्रधान ध्वज
पुं नेयु पुं द्रवाल धिल स्मासु । भूषावा जिप्रभावे पुलला मं स्या ह्यसामचे निरुद्रः । पुं द्रं अश्वादीनां ललाटा वित्रं । अश्वोवाजी । भूषा सामीधा

त्रिषु श्यामो हरि कृष्णो श्यामा स्या शारिवा निशा । लला मं पु छ पुं द्राश्च भूषा प्राधान्ये के तुषु १४३ स स्म
मध्यात्म मप्यहो प्रधाने प्रथम त्रिषु ॥ वामो वल्य प्रतीयो ह्यवधमौ मून कुत्सितौ १४४

दम्भ स्येव १४३ स स्मते सिचये म्युस्ये । सचेः स्यान् । स स्मं स्यात्कैतवे ध्यात्वे पुं स्य रणो त्रिषु चाल्यके । यत्र सुष्टु उह्यते रति स्वामी । सुष्टु उह्यते रति
स्वामी । सुष्टु ऊष्यते रति मुकुट श्रव्या चष्ट । तदुक्त सूत्रा दर्शन मूलकं । प्रथने । प्रथ विस्तारे । प्रथे समच ॥ अमोतं । प्रथमस्तु भेवेहाहो प्रधाने पिव
यवच ॥ वप्रतिवृष्यते वा । दुवय उ हिरणो । ज्वलितीति । यज्जा । वामं सत्ये प्रतीये च रविती वा निसंदरोपयो धरे हरे कामे विधा ह्यमा प्रपिस्त्रियां । वामी
प्रगाती बज्रवार स भी कर भी युत्तेति विम्व ॥ अवति । अव र स्याहो । अवघावमा धमेति साधु । यद्वा न धम्यते धमति वा । धम ध्याने सौत्रः । यत्र प
वाघज्वा । अधो भवः । अवोध सोर्लोपश्चेति स्वामी १४४

रामः

५९

पातो रतो याम उपभोग कालो यस्य । यातया मोक्षवज्जीरो य रि मुक्तो जिते पितृ ॥ इति प्रांताः । ता ह्येक प्रपयस्यापत्यं । अर्धं धके सार । स
 परां ह्यीपते नवा । सिद्धये । सिनिवासगयोः । एरच । स्योरो गंतरे वे शम कल्पान्तो पचयेषु च १४५ अ सरस्यापत्यां राजप्त्र सरा घन ।
 भानुरा स्यं । भानुमच्च । अस्मयत्ने । पिपति । यर्धनि च दृया लन पूरणयोः । छुसे चने । पर्जन्य रतिसाधुः । पर्जन्यो मेघशब्दे पि ध्वनदं तु
 दशक्रयोरिति विश्वः । अर्थते । अगतौ । अर्थः स्वामिवैश्ययोरिति साधुः १४६ त्वेति । त्विषदीप्रो । अघ्नादिः । तिष्यः कलिपुगे अक्षे
 ॥ ० जीर्मे च प रिभुक्तं च यातया म मिदं ह्यं ॥ मात्राः ॥ नुरगगरुहो ना ह्यो निलयाय च पौ ह्ययो १४५ अ च
 यै देवर द्या लो भ्रातृयो भ्रातृज द्विषौ । पर्जन्योर सर ह्ये न्नो स्यादर्थः स्वामिवैश्ययोः १४६ तिष्यः पुष्पे कलि
 पुगे प र्पायोः वसरे क्रमे । प्रत्ययो धी न शायथ ज्ञान विश्वास हेतुषुः १४७

तिष्ठ गधात्री च कीत्येते इति धराणिः पर्थे र्णी । इण रुग नो । परा व नुपास्य परा रति यज् ॥ पर्थीय स्तु प्रकारे स्यान्निर्मा
 णे वसरे क्रम इति विश्वः । प्रत्यय नं प्रतीयते नेने न वा प्रसे तीति वा । एरच । पुंसीति पो वाय चाद्यन्वा । प्रत्ययः शय
 ये रं ध्रे विश्वा साचार हेतुषु । प्रथितत्वे च सत्रादा वधी न ज्ञान पोरपीति विश्वः ॥ १४७ ॥ १४७ ॥

अ० न०

६०

अनुशयनं। अनेनवा। शीतस्वप्ने। एरच। पुंसीति धोवा। भवेदनुशयो द्वेष्टेयश्चात्रायानुबंधयोरिति विश्वः। उच्चयनं। विजयने।
एरच। स्थूलस्योच्चयः। स्थूलोच्चयस्तु साकल्ये गंडोयलकरंदयोरिति विश्वः १४८ समयनं॥ समीयंते ज्ञानेन वा समेति वा। दृष्टाग
तौ रगतौ वा। एरच। पुंसीति धोवाय चाधज्वा। समयः शयथाचारसिद्धांतेषु तथाधियि। क्रियाकारे च निर्देशे संकोते कालः

रंध्रे शब्देऽथानुशयोर्दीर्घद्वेष्टानुतापयोः। स्थूलोच्चयस्त्वसाकल्ये गजानां मव्यमेगतौ ४८ समयाः शयथा
चारकालसिद्धान्तसंचिदः॥ व्यसनामश्रुभंदैवं विपरिसनयास्त्रयः १४९ अत्ययो निक्रमे कृच्छ्रे
वेदं देव्यापदि। पुद्गायस्योः संवरायः पूज्यस्तु श्रुपरेपि च १५०

भाषयोः॥ व्यसनं स्त्रीपूतयानादि॥ अश्रुभंदैव विशेषाणां। ननयनं। अनेवा। अत्रवा। एति न प्रापरो। एरच। विरोधेन ज। पद्गा-अपानश्रुभा
वहविधेरम्यः। अनयस्तु विपक्षे वाश्रुभयोर्मसनेपि च १४९ अत्ययनं। अनेनवा। दृष्टागतौ। एरच। असुयो निक्रमे कृच्छ्रेपुमातेनापदंडयो
रिति धरतिः। संवरायणं। दृष्टागतौ। पूर्ववत्। संवरायः समीको स्यादायदुत्तरकालयोः। पूजयितुमर्हः। पूजपूजायां। अर्हे कृत्यत्वं च श्रेति पराप्र
ज्योश्च श्रुपूजाहो विनिधरतिः १५०

रायः

६०

सन्नपनं ॥ संनीयते वा । सन्नपतिवा । एतिज प्रायरी । एरच । पचाघज्वा संस्थानं । व्यौत्से शट् संघातयोः । घन । आतोयुक् । संस्थायः
सन्निवेशे च संघाते विस्तृतावपि । प्रणयनं । एतिज । एरच । पुराणः प्रसरे प्रेमिण १५१ विस्त्रंभः परिचये विश्वासविप्रलंभयोरि
ति अजयः ॥ तुष्टकृद्दंष्ट्रयणं । प्रिज्जेवायां । एरच । वैरोन्न । त्योः समुच्छ्रय रतिरभसः । विसयनं । अन्नवा । चिसिजोतिवग
धिस्त्वंधने । एरच । पुंसीति घोवा । पचाघज्वा । परिनिविभ्यः सैव सितसयेति धः ॥ विषयो गोचरे देशे तथा जनयदेपि च । प्रबंधा

पश्चादवस्थापिवलंसमवायश्च सन्नयौ । संघाते सन्निवेशे च संस्थायः प्रणयास्त्वमी १५१
विस्त्रंभया ज्ञा प्रेमागतौ विरोधेपि समुच्छ्रयः ॥ विषयो यस्य यो ज्ञानस्तत्र शाब्दादिके चपि १५२
निर्यासेपि कषायो ह्नी सभायां च प्रतिश्रयः । प्रायो भूम्न गमने मत्पुद्गे न्येकतौ क्रुधि १५३

घस्य यो ज्ञानस्तत्र रूपादिके पुमान् १५१ कथतिकंठं । कथहिंसायां । बाहुलकादायः कषायो रागभेदे स्यात्सारागी विलेप
ने ॥ निर्यासे च कषायोऽसुरभौलोहितेऽप्यवदिति विश्वः । निर्यासः क्लायः ॥ प्रतिश्रयणं । अन्नवा । प्रिज्ज । एरच । घोवा । प्र
तिश्रयः सभायां चाश्रयेष्पुपगमेपि च । प्रायरी । अयगतौ । घन । हरागजो । एरेज्वा । प्रायश्चानशने मत्स्यो प्रायो बाहुल्यतु
ल्ययोरिति विश्वः । मन्यते । मनजाने । मगघादिः । मत्पुः पुमान् क्रुधि । दैन्ये शोकचयतेन १५३

अ० त०

६१

असनं स्त्री घृतपात्रादि॥ अशुभं देवविशेषां न नयनं। अनेदा। अत्रवा। एतिज प्रायतो। एरन्। विरोधेन ज। यद्वा अणत शुभादह विधेर
मः। अत्रयस्तु विषद्वैवाशुभयोर्धसनेपि च १५४ अत्ययनं। अनेन वाट्टणगतौ। एरच्। अत्युपोति क्रमेण कृष्ण्युत्पत्तेनाशदंष्ट्रयोरिति ध
रणिः। संपरणतां। दणगतौ। पूर्ववत्। संपरणः समीके स्यादापदुत्तरकालयोः। पूजयितुमर्हः। पूजपूजायां। अर्हे कृत्यत्त च श्वेरण मूलकं।
निर्मूलं च। धि स्यं स्यातामि सप्रस। शक्तावृक्षेपि। भजतेनेन। भजसेवायां। अहलो एवम्। चजोरितिकुत्वं। भाग्यं शुभात्मकविधौ स्या

वृषा कपायो श्रीगौर्वोरभिरत्नानामशोभयोः। आरंभोतिः कृतिः शिष्टापूजनं संप्रधारणं १५६

उपायः कर्मचेष्टा च विक्रिया च नव क्रियाः। छासूयार्घ्या प्रिया कान्तिः प्रतिविंदमनातयः १५७

वृषाकपेः स्त्री॥ वृषाकपाग्रीतिह्री वैच। वृषाकपायी श्रीगौरीवरीजीवंति कास्तु च। अभिरत्नानं॥ त्वाप्रकथने। चसिद्धादे
शोवा॥ आनश्रुयसर्गरसद्। अभिरत्नात्तु मिधानस्याच्छोभायां च पशस्यपि। करणं। भावाद्दौ कृजः शच। निः कृतिः प्रायश्चि
तं। संप्रधारणं विचारः। उपायः सामादिः। चेष्टाय रिस्यंदः। क्रिया कर्मणी चेष्टायां करणे संप्रधारण रतिविश्वः १५६ छ
ति। छोछेदने। एषा छधेतिराः। आतोपुक्। यद्वा माछाससिभ्योयः। छापास्याशतयाभावे प्रतिविंबार्क योचिनी : १५७

एमः

६१

कसेमवा। शरीरावयवाद्यत। कक्षावृहत्तिकायां स्यात्। करणं। कृत्। शचेति चात् कए। कृत्यते। कृती छेदने। अत्रुप
धादितिक्रशकृत्योविद्विधिकार्ये च कृत्याक्रियादिवौकसोरितिरभसः १५८ जनानां वादः॥ मतजनहलादिति यत।
पद्मजापतेजनयति वा। अहलो रयित्॥ अचीयद्वा। जनिवधोश्चेति न वृद्धिः। जनीवहति। संज्ञायां जमारति वा साधुः
। जन्मा मातृ च यस्यास्या ज्ञान्या जनीवरप्रिया। जनी जनी पित्रोश्च जन्मं निर्वाह्युद्धयोरिति धरणिः॥ जघने भवः॥

कक्षाप्रकोष्ठे हर्षादेः कां व्यामध्वे भवं धने। कृत्याक्रियादेव तपोस्त्रिषु भेदे धनादिभिः ५८
जन्मः स्याज्जनवादेऽपि जघनोऽसौ धमेऽपि च। गर्वाधीनौ च वक्तव्यौ कल्पौ सज्जनिरामयो १५९

शरीरावयवाद्यत। पद्मकुटिलं हन्यते। हंतैर्यङ्। तारचीयत्। अनित्यमागमशास्त्रमिति नुगतं तिननुक्। जघनं चरमे शि
श्रोतमंगर्हिते न्यवदिति विश्वः। वचनार्हः॥ चचभाषणो ब्रूजन्नादेशो वा। न्यः॥ वक्तव्यं कुत्सिते होने वचनार्हे च वाच्यवत्।
कलासु साधुः॥ तत्र साधुरिति यत। पद्मकलगतौ संख्याने च। चुरादिरदंतः॥ अचीयत्॥ सज्जो बहू सन्नाहादिः। कल्पप्रभाते क्ली
वं स्यात् कल्पो वाक् श्रुतिचर्जिते। सज्जनी रोगदक्षेऽप्युक्त्याणां वचनेऽपि च। उपायवचनेऽपि स्यात् १५९

अ० त०
६२

आत्मवान्नानी। अर्थसाधुः। तत्र साधुरित्यत्र। अर्थानयेतः। धर्मयथार्थेति यत्र। अर्थो विहाय शालिनोरित्यजयः। अर्थशिला
जतुमर्थो बुधेमाप्येतुवाच्यवत्। पुनानि। पूजयवने। पूजोपस्य क ह्रस्वश्च। पट्टपुराति। पुराकर्मणि सुभे। दृगुपधेति कः॥ पुरोसा
धु। तत्र साधुरित्यत्र। पुरापस्त्रिपुममनोसे स्यात् क्लीबं सकृत्त धर्मयोरिति विश्वः॥ आहतं प्रशस्तं वा रूपमस्यास्ति। रूपादाहतप्रशंस
योरिति यप्। रूथः स्यात्सुंदरी त्रिषु। आहतस्वर्णरजते रजते च न पुंसकं। वदति। वदेत्यः। वदान्मोदान्वागीमनोरित्यजयः १६०

आत्मवाननयेतो र्थादर्थो पुरापंतु चार्ध्वपि॥ रूपं प्रशस्ते रूपे विवदासी वल्गुवागापि १६० मायेपि
मध्यं सौम्यं तु सुंदरी सोमदैवते॥ ॥ इति याज्ञाः॥ निवहावसरौ वारौ संस्तरौ प्रस्तराध्वरौ १६१

मांध्यापति। ध्यैर्चितायां। आतीनुयेति कः। यद्वा मत्स्यते। महपूजायां। अग्रादिः॥ माप्यावलत्रयोर्मध्यमंतरे चाधमे त्रिष्वितिरभसः।
सोमो देवतास्य। सोमात्तयरा। यद्वा। सोमद्वसोमः। नतश्चतुर्वणादित्वात्तष्यज्। यत्तु शावादित्वाघरतिमुकुटः। तन्म। वृद्धप्रसंगात्।
सोमो बुधे मनौ तस्यादनुग्रे सोमदैवतरति विश्वः॥ इति याज्ञाः॥ वारयति त्रियतेव॥ वृज्वरणी। पचाघवृधज्वा। वारः सूर्यादिदिवसेवाणेः
वसरवृंदयोः। कुज्वहृस्ते हरे वारो वारं मघस्यभाजनरति विश्वः। संस्तीर्यते। स्तज्जन्माष्टादने। ऋदोरपृ। संस्तरप्रस्तरावेतौ प्रस्तराध्वरयोरपि।
माणीयावाणयोरपीति विश्वः॥ प्रस्तरः शप्पा १६१

एम०
६२

गणानि। गृह्यदे। कृग्रोरुद्धेसुः। गुरुस्त्रिंश्यांमहतिर्जगलधुनीरपि। पुमान्निषेकादिकरेपित्रादौ सरमंत्रिणि। द्वाभ्यांपरः। द्वौप
रावत्रवा। एषोदरादिः। प्रकरणं॥ कृजोधन। प्रकारस्तत्समभेदयोः। आकरणं। धन। इति न चेष॥ आकृतिस्वयवसंस्थानां १६२ किं
चित्कुत्सितंवाप्रणानि। श्रुतिंसायांकिंजरयोःश्रिणारतिजुण। किंशारुर्नाशस्यप्रूकेविशिखेकंकपक्षिणि। श्रियंतेत्रजंतवःप्र
हप्राणसागे। ममशीसुः॥ मरुर्नागिरिधन्वनोः। अन्निअसतेव॥ अदमक्षरो। अदिशरीतिक्त्रि। धरति। धृजधारणे। पचा

गुरुगीष्मतिपित्रायौद्वापरौयुगसंशयो। प्रकारोभेदसादृशोआकराविद्रिनाकृती १६२ किंशानूधान्यप्रूकेषूम
रुधन्वधराधरो। अद्रयोदुमशैलाकृतिःस्त्रीस्तनादौययोधरो १६३ ध्वान्नारिदानवावृत्रावलिहस्ताशवःकराः। प्रद

धव। पपसीवरः। पयोधरः। वयोधरः। कोषकारेनारिकेलेस्तनेपिच। कशोरुमेघ
राभरुनारीरुकूवीराः। अस्त्राःकचान्प्रवि १६४

योःपुंसि १६३ वृणोति। वृजवरणे। बाहुलकात्क्रः। वृत्रोरिपौघनेध्वान्तेशैलभेदेचदानवे। वलीराजग्राह्योभागः। अंशुर्मपूरवः। की
र्यते। कृविषेपे। अदोरप। करोतिवा। अच। करोवर्धोपलेरशमौपाणोप्रसायभुंडपोः। प्रदीर्यते। प्रदरार्ण॥ अनेनवा। दृविहारणे। अदो
रप। प्रदरोरोगभेदेस्याद्विहारेशरभंगयोः। अस्पते। असुसेपरो। बाहुलकाद्ः। अस्त्रःकाद्ः। अस्त्रः। कोणेकेचेपुंसिक्लीवमश्रुतिशोणितो १६४

अ० ८०

६३

तेति। तुसौ त्रोगत्पादौ। बाहुलकाद्वरः। दीर्घश्चायद्वातनोति। बाहुलकात्तद्। तश्च वारवा-आष्टादकः। त्ववरो। श्मश्रुपुरुषे
प्रौठाष्टंगगवेपिच। पुरुषेष्टंजनत्पत्तेः स्यात्कषायरसेपिच। कालेदस्युभौभ्यां संवध्यते। एतिस्त्रव। एयतेवारादाने। एत
द्वैः। एः पुंसिस्वरणविन्नयोः। परिकीयंते। कृविश्वेपे। ऋदोरशायद्वापरिक्रियतेः तेनपुंसीतिघः। भवेत्परिकरो वानेययंक
परिवारयोः। प्रगाटनात्रिकावंधेविवेकारंभयोरपीतिविश्वः। पत्नारंभोपरिकरावितित्रिकांडशेषः १६५ तारय

अज्ञातष्टंगोगौः कालेप्यश्मश्रुर्नचत्त्वरो॥ स्वर्तोपिराः परिकरः पर्वद्वयपरिवारयोः १६५

मुक्ताश्रुहोचत्तारः स्याच्छारोवोयौसतत्रिषु॥ कर्तुरेथप्रतिज्ञाजिसंविदायत्तसंगरः १६६

ति॥ अच्। यद्वातार्पते॥ अनेनवा। घञ। घोवा। तारोमुक्तादिसंश्रुहोत्तरारोश्रुद्धमौक्रिके। तारंचरजतेत्पुचस्वरेथम्य
वदीरितं। ऋक्षास्मिधयोस्तारासुग्रीवगुरुयोषितोः। बुद्धदेव्यांमनान्तारेतिविश्वः। अणानि। श्रुदिंसायी। अणाने
वपुवर्णनिवृत्तेतिघञ। शारः स्याच्छवलेवाच्यलिङ्गः पुंसिसमीरणे। संगरणां। संगीर्यतेवाः नेनवा। ऋशब्दे। ऋदोरपू।
पुंसीतिघोवा। संगरोपुधिचापदि। क्रियाकारेविवेचांगीकारेत्कीर्तव्यशमीफले १६६

एतः

६३

मंन्त्रे मंत्राणां वा। मन्त्रिगुणमात्रे। घञ्। मन्त्रो वेदविशेषे स्याद्देवादीनां च साधने। गुस्ववादेपि च पुमान्। मेघनि॥ जिमिरास्त्रे हने अमिनि मिरि
शसिः। कुमिन्सह दिनहयोः। रघुवीरा॥ स्वरति स्वर्यते वा। स्वरप्रदोपताययोः। ऋस्वस्त्रिहीसुः। स्वरुः पुंसि पूषत्वं डेभिर्दुरे च ध्वरे प्रारे। पू
षत्वं डे पूषे तस्य माणो अथ मयति ते शकले। अतोऽधः कीर्यते। कृविषेये। ऋदोरप॥ कस्कादिः। चर्चस्के वस्कर रतिवासाधुः। अवस्करोपि
वर्चस्के गुह्ये। गुह्ये उपस्थे १६७ आहुं वने॥ इविषेये। चुरादि॥ घञ्। भावे वा। आहुं वराति। आजो नुयेतिकः। आहुं वयति वा। वाहुलकाद्

वैदमेदे गुप्तिवादे मन्त्रो मित्रो मित्रो रवावापि। मखेषु पूषत्वं डेपि स्वरुर्गुह्ये अ वस्करः १६७ आहुं वरस्त्वरवे गजे
राणां च गज्जिते। अभिहारो मियोगे च चोर्वे सन्न हनेपि च १६८ स्याज्जंगमे परीचारः खजूको षोप रिच्छदे॥ वि
ष्टरो विटपीदधर्ममुष्टिः पीठा घमासन १६९ हारिहाः स्थे प्रतीहारः प्रतिहार्य घनत्ररे॥

रन्। आहुं वरः समारंभे गजगज्जितनूर्ययोरिति विश्वः। अभिहराणं। घञ्। अभिगम्याक्रमणमभिगम्याक्रमणमभिपीगः। सन्न
हने कवचादिधारणं १६८ जंगमे परिजने। परिवार्यतेनेन परिवारणं वा। घञ्। उपसर्गस्येति हीर्घः। परिवारः परिजने खजूको षेप
रिच्छदे। परिच्छद उपकरणं। विसीयते। स्तृजन् आच्छादने। हृष्टासनयोर्विष्टर रति साधुः॥ १६९ प्रतिज्ञियतेनेनात्र वा। स्तृजन्। घ
ञ्। उपसर्गस्येति हीर्घः। गोरदि हीष्। अनन्तरे ह्यस्येः। प्रतीहारो हारिहाः स्थे ह्यस्थितायां च यो धिति॥

अ० त०

६४

विभर्तिभरतिवा। उभज्ज। भज्वा। कुर्म्भेति कुर्द्धि लंब। पत्रभजः पांकादित्वा न कुर्द्धिर्वचनं चेति मुकुटः तदुक्तसत्रादर्शनमूलकं। नि
र्मलं च। चभ्रुनां न कुले विष्णो विपुले विष्णो विपुले विंगले त्रिष्विति चलशर्मा। वभ्रुर्विणालेन कुले कृष्णानावजे मुनौ श्रुतिनि विंगले चेति वि
श्वः १७० सरति॥ स्पस्थे रेरति घन। सारोवले स्थिरांशे च मज्जति पुंसि जले धने। माप्येत्की वं त्रैषु वरो। दुष्टमासमंता दुष्टमस्य। परागो
हः। दुरोदरो घूतकारे घूता स्य परागोः पुमान् १७१ कांता अरायस्य। यद्वा कांतं प्रनोत मत्स्य निरयति वा। कर्मण्यपरा। कांतारोः स्त्री महार
ण्ये विले दुर्गमवर्त्तनि। पुंसि स्यादिस्य भेदे च। माघनि परकुरो घ्रे। मदी हर्षे। कृभूमदिभ्यः किदिति सरः। तद्वा नन्यप्युभ द्वे वान। मत्स्य

विपुलेन कुले विष्णो च भ्रुः स्यात्पिंगले त्रिषु १७० सारोवले स्थिरांशे च न्याप्येत्की वं वरे त्रिषु। दुरोदरो घूतकारे परागो घूते दु
तेदरं १७१ महारण्ये दुर्गपथे कात्तारः पुंन पुंसके। मत्सरो न्यप्युभ द्वे येन हृत्कृपणपोस्त्रिषु १७१ देवा हृते वरः श्रेष्ठे त्रिषु स्त्री
रामसि कायां स्यान्मात्सर्यक्रोधयोः पुमान्। असत्यपरसंयत्रौ कृपणे वं मना कपिये। वंशं कुरो कुरीरो स्त्री तरुभे देवटे चना १७३
वामिधेयवत् १७२ त्रियते॥ वरणं वा। वृजवरणे। ग्रहवृद्धि सप्। यद्वा वृणेति वरति वा। पचा घच्। वरो जामाने रिहती देवतादेरभीप्सितेपि
हे पुंसि त्रिषु श्रेष्ठे कुंकुमेन पुंसकं। वरी प्रोक्ता शानावर्षा वरा वस्यात्फलत्रिके। मना गिष्टे वरं स्त्री वं के चिराद्दुस्तद्वयं। कृणाति किरनिकीर्ष
ने वा। कृहिं सायां। कृ विक्षेये वा। कृष्टृकटी नि। रंरन्। करिणामीरयति। रंरगती। कर्मण्यपरा। वंशं कुरे कुरीरो स्त्री वृक्षमिदूरयोः पुमान्। करी
राचीरिकायां चरंतमूले चर्दति नां १७३

रामः

६४

प्रतिसरति। पचाद्यच। प्रतिस्त्रियतेनेनवा। पुंसीति घः। धवेत्प्रतिसरो मंत्रभेदे मात्मे चकं करो। वराण्युद्धौ च मूढे पेंसिन
स्त्रीनुमंडले। आरस्तेकरसूत्रेव निषो ज्येत्वमलिंगकः १७४ हरति। हज। अचदः। हरिर्वितार्कचंद्रे द्रयमोयं रमरीचिषुः सिंहाम्
कपिभेकाहिष्णुकलोकान्तरेषु च। हरिर्विच्यवदात्मानो हरित्कपिलवराधिरिति विश्वः। प्ररगतिणीयंतेवा। प्रृहिंसायां। प्रः करन्। प्रार्क
राखंडविकृतावुपलाकर्षणं शयोः। शर्करा न्वितदेशो यिरुग्भेदेशकलेपि च। पानं। अनयावा। याप्रापरो हुयामेति न्नयात्रानुयाय

नाचमूजघने हस्तसूत्रे प्रतिसरो स्त्रियां। यमानिलेद्रुचं शर्कविष्णुसिंहं शुवाजिषु १७४ शुकाहिकापिभेकेषु हरि
किपिले त्रिषु। शर्करा कर्षणं शरीरपियात्रास्पायापने गतौ १७५ राधूवाकू सुरास्यस्य त्रं द्रोनिद्रा प्रमीलयोः। धात्री स्यादु

नोयाये गतौ देवार्चनोत्सवे इति विश्वः १७५ दरागतौ॥ एति। ईयते वा। प्रमाणापि सीति रथामलकपिः १७६

अर्हद्वाग्रेति साधुः। प्रमीलाः संन प्रमादिना मोहप्रापान्नरानि। आनो नुयेतिकः। स्त्रियां राए। केचिद्गौरादिस्त्वा रङ्गीयमाहुः। त
त इति वा। इकुत्सा वांगतौ निद्रा तं द्रेति तदो नांतलं नीयास्यते। धीयते। धेदू धाने। धः कर्मणो धून। दधाति वा। दुधान्न। सर्वधानुष्यः धून
वित्त्वान्दुीषू। धात्री जनन्यामलकीवस्तुमत्पुमानेषु १७६

अ० टी०

६५

सुलान्नि। सधनेवा। सरिरसंचूर्णने। स्फापितं वीतिरक्। व्यंग्यं ग्रीहीना। सरघामधुमक्षिका। सुदः स्यादधमक्रूरकपणास्त्रेषु वाच्यवत्।
सुद्राव्यंगानटीकंटकारिको सरघासुव। चांगेरीवेशपयोहिंसा मक्षिकामानत्रयोरपीति विश्वेः। मीयते अनया वा। मातिमिमीते वा। मामाने। मा
जमाने वा। दुषामेति त्रन्। मात्राकर्णविभूषायां विन्नेमानेपरिच्छेदो अक्षरावयवे स्वल्पे लीबंकात्स्मेवधारणो १७७ चिनोति। चीयते वा। अ
मिचीति क्तः। चित्राखुपणोगोदुं वा सुभद्रादंतिका सुव। मायायां सर्वनक्षत्रनदीभेदेषु वस्त्रियां। तिलकालेख्ययोः लीबंकवुं राद्रुतपोरपित
घुक्तेयोर्वीच्यलिंगं चित्रीहिंसां नपुंसकं। गोस्तनं वस्त्रभेदे चलेखा लिखनभेदयोः। गडतिगद्यने वा। गडसेचने। गडेरादेश्वकः रसत्रन्। इ

सुद्राव्यंगानटीवेशपासरघाकंटकारिका। त्रिषु क्रूरैर्धमेत्येपि सुद्रो मात्रापरिच्छेदे १७७ अस्मेचपरिमारो सामानं
कात्स्मेवधारणो। आलेख्याश्चर्प्योश्चित्रकलत्रं श्रीगोभार्ययोः १७८ योग्यभाजनयोः पान्नं पन्नं वाहनपक्षयोः। निदेश
नपोरेकत्वं। कलत्रापते वा। नैर्जपालने। कः। कडतिक यने वा। कडशासने वा हुलका
दन्नन। दुर्गस्थानेन याहीनां कलत्रं श्रीगोभार्ययो रितिरभसः। एतियायते वा पीयते नेन वा। पारक्षणे। पायाने वा। पून। पान्नं तु भाजने योग्ये
पान्नं तीरहृयांतरे। पान्नं स्त्रवाहौ पणौ च राजमंत्रिणि चेष्यते रतिविश्वः। पन्नं सनेन दाम्नीनि पून। पन्नं तु वाहने पणौ पक्षे च शरपक्षिणोरिति
विश्वः। निदेश आह। एतसंनं। शिष्यते नेनेति वा। संधानुम्पः पून। शस्यते नेन। शसुहिंसायोः। दाम्नीनि पून। शस्त्रं लोहास्त्रयोः लीबंछुरिका
यांतुयोचिति १७८

रामः

६५

नयति नीयते अने नवीयते। एतिज प्रापणे। धून्। दास्रीति वा धून्। नेत्रं नेतरि भेधवदिति विश्वः। नेत्रं मयि गुणो वसुभे देमूले दुमं स्पृच। रणे
चक्षुषि नष्टां च नेत्रीनां च योषिति। दूयति क्षीयते अनेन क्षीयते वा। क्षिप्तये। क्षिनिवासगस्योर्वा। धून्। क्षेत्रं पारीरेके दारेसि दूस्या
न कलत्रयोः। पूयते नेन। पूजयवने। लहसकरयोः पुवरति धून्। पोत्रं वल्ले मुख्याये च भूकरस्य हलस्य चेति विश्वः। गूयते नेन। गूजरा
दौ धून्। गां त्रायते वा। त्रेद्। आतो नुपेतिकः। गोत्रा भूगम्ययोगेनः। शैले गोत्रं कुलाख्ययोः। संभावनीयबोधे च काननक्षेत्रवर्त्मस १८० सीदं

स्याज्जटांशुकयोर्नेत्रं क्षेत्रं पत्नीशरीरयोः। मुख्याये कोडहलयोः पोत्रं गोत्रं तुनामित्र १८० सन्नमाष्टादनेयते
सदाहने धनेपिष्व। अजिरं विषये कायेऽप्यम्वरं व्योमिवाससि १८१ चक्रं राष्ट्रेऽप्यम्वरं तुमोक्षेपि क्षीरमप्युच ॥

त्यत्रानेन वाषट् विप्रारणादौ। धून्। सन्नपते सदाहनाष्टादना राण्यकैतवे। अजं त्यत्रानेन वा ॥ अजगनौ ॥ अजिराष्टिरेति साधु। अ
जिरं मांगरोवाते विषये दृढं रेतनौ। अं वने अं वने वा। अविशब्दे। बाहुलकादरः। अं वरं वासासि व्योमि कार्या सेवसुगंधकेरति विश्वः १८१
क्रियते नेन। घनर्थे कः। केकनादीनामिति। द्वित्वं। चक्रः कोके पुमान् कौवं व्रजे सैम्यथांगयोः। एष्टुं दं भांतरे कुं भकारेय करणा स्त्रयोः। जलाव
ते पि। नक्षरति। स्वरसंचलने। पचाद्यच्। यद्वा। अश्रुते। अश्रुव्याप्तौ। अशोः सरः मोक्षेऽप्यवर्गे अश्रुव्याप्तौ च्युते सरपिसने कास्वरकीशः।
घस्पते। घस्त्रादने। घसेः किञ्चेति निर्दरन्। गमहनेत्यलोपः। क्षीरं दुग्धेन ले ॥ ९

अ० त०

६६

भवति भूपते वा। भूसः अयां। भूप्राप्तौ वा। अदिश दीति क्रिन्। भूरिर्न वासुदेवे च हरे च परमेष्ठिनि। तपुंसकं सवर्णं च प्राज्ये स्याद्गु-
णलिंगकः। चरति। चदि आहूदने। स्फापितं वीतिरक्। चंद्रः कर्पूरकापि ह्यसुधासुखार्णवारुषु। पुरति। पुर-अग्रगमने। रगुपधे-
तिकः। गवांयुरं। गोपुरं द्वारिपूर्वार्थिकैव तौ मुस्तकेपि च ॥ १८१ ॥ गह्वरे। गह्वरे विलोडने। छित्तर छत्तरे तिसाधु। गह्वरस्तु गह-
दभनिकुं जगहनेष्वपीति विश्वः। उयद्वरं ज्यत्र। द्वकौटिल्ये। पुंसीति यः। यत्रुगह्वरवदुयद्वरमिति मुकुटेनाभासी। तन्ना छित्त्व

स्वर्सेपि भूरिचंद्रौ द्वारमात्रे तु गोपुरं १८१ गह्वरं भोगह्वरे द्वरहो-
त्रिकमुयद्वरे ॥ पुरोधिकमुपयग्राण्यगारे नगरे पुरं १८३

एह वस्य पाठाभावात्। उयद्वरं समीये स्यादेकांते च नपुंसकं। आग्यते अगति वा। अगकुटिलायां गतौ। असंज्ञाग्रे तिसाधु।
अग्रं मुरस्तादुपरि परिमारीपलस्य च। आले चने समूहे च प्रांते च स्यान्नपुंसकं। अधिकैव प्रधाने च प्रथमे वा मिधेयवत्। पिय-
ति। पृथाल्लणपूरणयोः मूसविभुजादित्वात्कः। यद्वा। पुरति। पुर-अग्रगमने। रगुपधेतिकः। पुरं शरीरपि स्याद्गह्वरे ही परिगृहं।
पुरं। पुरी गुगुलुराख्यातो नगरे। पियुर पुरीति धरति १८३

रामः

६६

मंदनेत्र ॥ मदिस्तुत्यादौ। रविमदिपुहीतिकिरच। मंदिरंनगरेलीवनातुस्यान्मकरालये। एजति। एजदीप्रौद्वन्। एषुंसाडुयव
नने। उपद्वेक्तीवमाहुः। विषयेजनपदे। दणं। दीर्यतेवा। दृभये। दृविदारणीवा। अद्वीरपू। दरोस्त्रीसाध्वसेगर्तेकंदरेतुदरीस्मृत॥
दराव्यंगमनागर्धे। वजति। वजगतौ। अज्ञेदेतिसाधु। वतंस्याहालकेधायांलीचयोगांतरेमुमान्। वतास्तुत्यांगुद्व्याचवलीसु
संतरेस्मृता। दंभीलौहीरकीयस्त्रीवजंनपुत्ररत्नयो १८४ तननंतन्यतेअनेनवातन्यते। तनुविलरे। द्वन्। यद्वातत्रिधार

मंदिरंचाथराक्षोस्त्रीविषयेस्याडुयद्वे। दरोस्त्रियांभयेश्चभेवजोःस्त्रीदीरकेपवौ १८४
तन्नप्रधानेसिद्धान्नेसूत्रवायेपरिच्छदे॥ ओशीरंचामरेदंतेव्योशीरंणायनासने १८५

णे। तंनरांतंन्यतेवा। घज ॥ यत्रुस्कापितंचीतिरगीतिमुकुठआह। तत्र। उक्तधातोस्तत्रयाठामावात्। तनोतेरकिनलोपप्रसंगा
त। तंनयतेर्घनासिद्धत्वाच्च। तंनकुटंबकुत्पेस्यात्। सिद्धान्तेचौषधोन्नमे। प्रधानेतंनुवायेवशास्त्रभेदेपरिच्छदे। अतिशयांतरेहे
तावुभपार्थप्रयोजने। इतिकर्तव्यतायांच॥ उपपते॥ वशाकांतौ। वशोःकिदिनिर्द्वन्। महाघण। यद्वा। उशीरस्येदं। तस्येद
मिसण। ओशीरंचामरेदंतेओशीरंस्वापपीठघोरिसजयः १८५

अ० त०

६७

पुष्पातिपुष्पते अनेनपुष्पते वा। पुष्पपुष्पोपुष्पः किदितिकरन्। पुष्करं पंकजे ओम्नि ययः करिकराग्रयोः। ओषधिहीषविहमतीर्थे रा
गेरगांतरे। पुष्करं तर्पवन्नेचकोटेखद्रुफलेपि च १८६ अंतंरति। रादाने। आतोनुपेतिकः १८७ पेठतिपिचतेवा। पिठहिंसासंक्ले
शनयोः। बाहुलकादुरोगराभावाच्च। पिठरः स्यात्माना। कीवंमुस्तमं घ्यानदंष्टयोः। नगरेभवं। तत्रभवत्सरा। यद्वा। अगंरति। नअग
रं। नकारेण सप्तपेति समासः नागरं मुस्तके श्रुत्या विदग्धेन गरो भवो राजकशेरुः कंदविशेषः। शर्वप्यंभवं। तत्रभवत्सरा स्वामीनु

पुष्करं करिहस्ताग्रेवाद्यभावात्सुखेजले। ओम्निखद्रुफलेपयेतीर्थे षधि विशेषयोः १८६ अत्ररमवधिपरिधा
नात्तद्धिभेदादर्थे। छिद्रात्मीयविनावहिरवसरमध्ये त्रात्मनि च १८७ मुस्तोपि पिठरं राजकशेरु एवापि नागरं शा
र्वरं त्वं धनमसेधातुकं मेघलिङ्गकम् १८८ गोरोरुणोसिते पीते व्रणकार्प्यप्यरुक्करः। जठरः कठिनेपि स्यादधस्ता

धातुकं मेघलिङ्गकमिति पाठित्वा धातुकश्चासाविभञ्जनलिङ्गकं युष्मिणापि ति व्याख्यात १८८ गोरतिगवतेवाम रपिचाधर १८९
नोत्र। गरीवुधमने। गुदगजौवा। अतंदेति साधुः। यद्वा। गूर्यतेनेनागरी। हलश्चेति यज। गोरएव। प्रलाघरा। गोरः पीते। रुणोश्चेते विभुद्दे
वाभिधेयवत्। नाश्चेतसर्धपेचंदेनयोः पक्षकेसरो अरुः करोति। स्वाभिधेतिटः। अरुक्करोव्रणकृतित्रिषु भक्ष्यातके पुमान्। जायते। अस्मि
न्वा। जनी। जनेररष्टचेति अरः। एषोदरदिः। जठरोनस्त्रियांकुसौवद्रुककूखटयोस्त्रिषु न धरति। धनधारणे। पचाद्यच। यद्वा। धरादुच्चात्
कटिना द्वा। मः। अधररूपुमानोष्टेहोनेः नूद्वेपिवाच्यवत् १८९

रामः
६७

एकमेकत्रचाग्रमस्य। एकाग्रमस्यलिंगं स्यादेकतानेप्यनाकुले। विविधविविधेवाग्रमस्य। विरुद्धमगतिवा। अगकुटिलायां
गतौ। अनेदेति साधु॥ उत्तरति। हृत्स्मवनतरागो॥ पचाद्यच। यद्वा। अतिशयेनोक्तः। तरप। द्रव्यप्रकर्षत्वान्नाम। उत्तरं प्रति
वाक्ये स्याद्द्वौ ही चोत्तमेमवत। उत्तरस्तु विराट् स्यतनयेदिष्टिचोत्तरेति विश्वः॥ उत्तरस्याभाव उत्तरविरुद्धोवा। श्रेष्ठेन उत्तरेय
स्यात् १८६ पिपत्तिं पूर्यते अनेन पूर्यते वा। पचाद्यच। ऋदो रप। पुंसीति घोवा। परः श्रेष्ठा विदुः शोभते लीचंतु केवले। मधुमाधुर्यगति
अस्सन्नवा। आतो नुपेतिकः। ऊषष्पुष्पीति रोवा। मधुरौ स्वादुशोभना विनित्यादिः। मधुरस्तरस्तरसे विद्ये। मधुरं रसवत् स्वादुमिषे

अनाकुलेपि चैकाग्रोऽग्रोऽसक्त आकुले॥ उपर्युदी च श्रेष्ठे च पुनरः स्यादनुतरः १८० एवां विषयं ये श्रेष्ठे दूरा
नात्सोत्तमाः पराः। स्वादुप्रियो च मधुरौ ऋदौ कठिननिर्द्वयो १८१ उदारोदात्तमहतोरितरस्त्वयनी च योः। मन्दस्वच्छन्द

युमधुरोऽमवदिति विश्वः। कृतंति। कृती छेदने। कृत्वे श्रेष्ठे ऋचेति रक्। ऋरस्तक विनेयी
नृशंसेत्वभिधेयवदिति विश्वः १८१ उदुच्चैरासमंतादृच्छति। पचाद्यच। उदारोदात्तमहतोर्दक्षिणोवाभिधेयवत्। इनाकानेनतरति। हृत्
चाद्यच॥ स्वेन स्वातंत्र्येण रंते रंतिचा। रंरागनौ कंपनेव। रंरमेरागोवा। पचाद्यच। स्वादीरेरिगोरिति द्विः। यत्तु मुकुटः स्वेन स्वयमेतमन
संगत्याप्यति अजिति वारत्ततन्त्र। अचिगुरो च स्वाररति प्रसंगात् शोभने। शुभदीप्तौ। स्फापितं चोतिरक्। शुभं स्याद्भक्तो लीवमु
दीप्तशुक्लयोस्त्रिषु ॥ रतिराता : १८२

अ० त०

६८

मूलस्याहमवः सनंगमादित्वादिज। यद्॥ मूलस्याफयं। अतदज। किरीटमौलिरक्तीवेचूडासंपतके प्रायोरिति रमसः। मौलिः किरीटधम्मिह्वेचूडाया मनुपुंसकं। अशोकपादपेपुंसि। मातंगोदृष्टी। कांडोवाणः। पीलति। पीलप्रतिष्ठं मे। मगधादित्वा दुः। पीलुपुमानुप्रसूने स्यात्परमाणौ मतं मजे। अस्थिरं देवनालस्य कांडयादयमेदयोः १८३ कृतातोयमः। कालयति। कलशवृत्तसंख्या नयोः। कलप्रेरणोवा। एयंतः। पचाद्यच्। यद्वा। कल्पते संख्यायते। कर्मणी घञ्। यत्र कलयति भूतात्पायुर्वेति स्वामी आख्यत्। तन्ना

वृडा किरीटं केशाश्च संपता मौल यस्त्रयः। दुमप्रभेदमातङ्गकांडपुष्पाणि पीलवः १८३
कृतात्तानेहसोः कालश्चतुर्थेऽपि युगे कालिः। स्वात्कुरंगोपिकमलः प्रावारेष्वेव कम्बलः १८४

अदंतत्वेन वृद्धप्रसंगात्। यद्वा। कालयते। काल उपदेशो घञ्। कालो मत्स्यो महाकाले समये यमकृष्णयोः। कलयति कल्पते वा। कलगतौ संख्याते वा। अदंतः। अचट्। कलिः क्लीकलिकायां नाश्रुजिकलहेयुगे। कामयते काम्यते वा। कमुकांतौ। शिशुभावे वृथादित्वा कलः। कमलं सलिलेनास्त्रेजलने। क्रीमिभेद्यजे। मगधेदेतुकमलः। कम्पते। कमेव कुक्केनिकलः। कंकुसितं शिरोऽवुवावलते वा॥ बलसंचरणो संचरणो व। कंचलो नागराज्ञे स्यात्सास्त्रा प्रावारयो रपि। कृपावपुत्रासंगे सलिले तु नपुंसकं १८४

रम०

६८

करोरुजग्राह्यः॥ उपहारः पूजासामग्रीः प्राणपंगवः नवकसंकीर्तः। वलवितेवल्यतेवा। वलप्राणीने। वलसंवरणीव। सर्वधातु
 म्परन्। वलिदेत्यप्रभेदेवकरत्वाभरदंडयोः। उपहारेपुमान्क्रीतुजरपाश्र्मथवर्मणि। गृहदारुप्रभेदेचजठरावयवे। पिच॥ च
 लसे। वलनिवावल्मतेवा। अनेनवा। वलसंवरणी। कलप्राणनेवा। पचाधव। कर्मणिघञ्वा। संज्ञापूर्वकत्वाद्धस्यभावः पुंसीनिघोवा। वलंवद्ध
 रसेरूपेस्थामनिस्थोत्पसैमयोः॥ वलोहलापुधेदेत्यप्रभेदेवलिनिवापसेरतिविश्रः १८५ वातानांस्मूहः वातंनसहतेच॥ वातात्म

करोहायस्योः पुंसिवलिः प्राणयगजेस्त्रियां॥ स्थोत्पसामर्थ्यसैम्येषुवलंनकाकसीरिणोः १८५ वातलः पुंसिवासा
 यामपिवातासहेत्रिषु। मेघलिङ्गः। शोठेवालः पुंसिश्वापरसर्पयो १८६ मलोस्त्रीपायविट्किट्काम् स्त्रीशूलंरुगायुधं॥

हंवेत्पूलः॥ वातदसहने। वातलोवातुलोपिस्थारिनिद्रिरूपकोशाह्वस्वमध्योपि। वातसुखेसेवनयोरदन्तः वातुकादुलवृविरुद्धमासमं
 नादलनि। अटुनिवा। अलभूयणादौ। अटुउधमेव॥ उलयोरेकत्वं। पचाधव। आलोदुष्टगजेसर्पेखलेश्वापरसिंहयोः १८६ मलयनि।
 मलयतक्तो। अदन्तः॥ मलयतेवा। मलयधारणे। पचाधव। विट्विष्टा। किट्तेलाघघोभागस्थांशिंघारणारिच। मलोऽस्त्रीपायविट्किट्क
 परोत्वभिधेपवत्। वसाशुक्रमस्यमज्जमूत्रंविट्करोत्वदृत्वाः। श्लेष्माश्रुहयिकास्वेदोद्वाहयोनेमलान्तराणां। शूलनि। शूलरुजायां
 । रमुधेनिकः शूलोस्त्रीगंगग्रायुधे। मत्सुकेतनयोगेषु॥

अ० न०

६६

कीलति। कील्यते। अत्रानेनवा। कीलबंधे। रगुपधेतिकः। कर्मणि यज्। पुंसीति घोवा। कीलः कफो गिका घाते स्या रौच ज्वल
नार्त्वि कीति धराणिः। कीलोले शो द्वयोस्तंभ ज्वाला कफो गि शंकु धिति विश्वः। कीलो ग्रि तेज सि प्रोक्तः। कफो गि संभयोस्तथा। पुमा
नृशंकाव पितृया किलारने हतावपि। पालयति पाल्यते वा। अत्रानया वा। पालरूपरो। एयंतः। अचरः। पालिः कर्ण सजायां स्यात्प्र
देशेयं क्ति चि द्वयोरित्यजयः। सश्म श्रुयुवतीयालिः प्रस्यः कर्ण लताये चेति त्रिकांडशेषः। पालिः कर्ण लताये। श्रोयं क्ता वंक पुभे

॥ ॥ शङ्खवाधि द्वयोः कीलः पालिः स्म श्रुयं क्तिषु १६७ कला शिल्पे कालभेदे
पाली सखावली अपि॥ अर्धं वु विहृतौ वेला कालमप्यदिह योरापि १६८

योः। छात्रादिदेये स्त्री पाली सका सश्म श्रुयो धितोः १६७ कलयति कलयते वा। कलशह संख्यानयोः। पचाद्यच्। यद्वा। कलानि। कला स्या
भूलरैव द्वौ शिल्पादावशमात्रके। षोडशांशे चंद्रस्य कलमानयोः। तालैषु गुरुः कला। आत्रलति अल्पते वा नया वा। अल्प भूषादौ। सर्व
धानु म्पदन। कृदिकारादिनिवादीषू। स्यादालि विषादाशये। त्रिषु स्त्रियां वयस्यां पासेनोयं कौच कीर्तिता॥ वेलति। वेल्गते। पचायच्
वेत्यते वा॥ नया वा। वेल कालो यदेशे। गुरोश्च हलरसद्। वेला काले वसीमायामधेः कूल तिकारयोः। अक्लिष्ट मररोरो मे र्ष्वरस्य चागेतने

१६८

रामः

६६

वहति। वहप्रापणे। बाहुलकादुलानिच। शितोक्तस्मवरोविहलानीलिकायां स्यादेलायांगवियोधिति। कृत्रिकासुस्त्रियां
 मृश्रिविहायसिनपुंसकं। पुस्यसोक्तस्मयस्येचवाच्यवत्प्राप्तकृस्मयोः। लेलायनं। लेलादीहो। कंदूदिः। भिदाघज्ञ। अग्रस
 यादितिवा। पृथोदरादिः। यद्वालयनं। लीडूश्लेषणे। बाहुलकाद्धोगुणाभावश्चाविलासः शृंगारचेष्टा। क्रियाकायपरि
 स्पंदः। लीलांविदुः केलिविलासखेलाशृंगारभावन्नभवक्रियास्वितिविश्वः। उपलानि। लादाने। आतश्चोपसर्गेर

॥ ० ॥ बहुलाः कृत्रिकागावोवहुलोऽश्लेषोत्रिषु। लीलाविलासक्रिययोरुपलाशर्करापिच १९९
 शोशितेभसिकीलालंमूलमाघेशिकाभयोः॥ जालंसमूहान्नायोगवाक्ष्यक्षारकावपि २००

तिकः। उंशंमुंप्रतिश्रोशंभौवापलति। पलगतो। पचाघव। शर्कराशकलेतेयासितोपलारजरस्वपीसजयः १९९
 कीलेनप्रतिबंधेनअत्यतेवार्यने। अलमूषणादो। घन। कीलंप्रतिबंधमलतिव। कर्मणपर। मूलति। मूलप्रतिष्ठायां। मूल
 रोहणेवा। रगुपधेतिकः। आघोप्रथमीशिकाहृष्टादिजटा। भनक्षत्रं। मूलंशिकाययोः। मूलंविक्तेनिकेनाथे। जलयाजनेजल
 निज्वलादिताः। जालयतिवा। जलसंवरणेचुरादिः। पंचाघव। जालंगवाक्ष्यान्नापेक्षारकेहंपहृद्योः। जालोनीयदुमे २००

अ० त०

७०

शीलनं। शीलमेनेनवा। शीलसमाधौ। घञ्। घोवा। शस्येधान्ये। फलनि। फलनिष्पन्नौ। पचाघच। फलं हेतुसमुत्थे स्यात्।
फलकेषुष्टिलाभयोः। जातीफलपिककीलेसस्यवाराग्रयोरयोरपीति विश्रः। यरंविस्तारंलान्ति। लादाने। आनोनयेनि
कः। अथपटलं पिटकेचपरिच्छदे। अदिर्दग्रोमतिलकेलीचंवृंदेपुनर्नना। स्त्रियांगौरादिः। अदिर्दहाव्यादनंछानीति
ल्लातां १०१ तलनि। तलप्रतिष्ठायां। पचाघच। तलंस्वरूपे। नूहंस्त्रीलीवंजायाजवारणे। काननेकार्यवीजेचंपुंसिनालयहीरुहे। वये

लीलंस्वभावेसदृजेसस्येहेतुकृतेफलं। अदिर्नेत्ररुजोःलीवेसमूहेपटलंनना १०१ अधः स्वहगुयोरस्त्रीतलं स्याच्चा
पिषेपलं। और्वानिलेपियातलंचैलंवस्त्रेःधमेत्रिषु १०१ ककूलंशंकुभिःकीर्त्तस्वभेनातुतुयानले। निस्मीनेकेकल

रेवत्सरौतंत्रोपातेसयेनयागिना। पलगतो। पवायच। पलपुन्मानमांसयोरिति रुद्रः। पतति।
अत्रवा। पलगतो। चदिपनिष्पामालज। पातनलतिवापातमालातिवा। पातालंनगलोकेस्याद्विवरेवावानले। विलतिचिस्पतेवा। चि
लेवसने। पचाघच। घञ्वा। चेलतिचेत्पतेवा। चेलगतो। पूर्ववत्प्रज्ञाघरा। गौरादिः। हीपूवा १०२ कोर्भूमेःकूलं। कुत्सितंवाकूलं। के
चते। केवृसेवचे। वृवादिस्वाकलः। कोशिरसिवलपतिवा। चलप्राणने। पचाघच। स्त्रियांराप्। संज्ञाछंदसोस्तुकेवलमापकेतिहीष् ३

एमः

७०

पर्याप्तिः सामर्थ्यं। पुष्पं स्वकृतं। कौभूमौ शलति। शलने। पचाद्यच्। यद्वा। कुशयति। कुशसंश्लेषणो। कलः। कुशानलातिवा।
 अंकुरे किसलपे ॥ प्रवलति। वलप्राणेनेज्वलितीति। यद्वा। यन्तापचाद्यच्। प्रचालोस्त्री। किसलये वीरणादंते च चिदुमे।
 स्थूलपति। स्थूलपरिवृंहणे। चुराद्यदन्तं ॥ पचाद्यच्। स्थूलकूरे च निष्प्रते पीवरे चान्यलिंगकं १०४ करेणालाति ॥ आ
 तश्चोपसर्गे रति सुपी नियोगविभागाद्वाकः ॥ यद्वा। करमलति। अलभूषणादौ। कर्मण्यण। करालं दंतुरे तुंगे भीष

पर्याप्तिश्चे मपुण्येषु कुशलं शिष्यते त्रिषु ॥ प्रवालमंकुरे यस्त्री त्रिषु स्थूलं जडेति पिच १०४

करालो दंतुरे तुंगे चारो — — — दंष्ट्रे च पेशलः। मूर्खेर्मके पिवालः। मूर्खेर्मके पिवालः स्यात्त्रोलश्च

लसत्समयोः ॥ लाजाः १०५

णे वाभिधेयवत्। दंतुरस्तत्रतरदेत थोवतनते त्रिषु। दंष्ट्रे चतुरे पिशप्रवयव। भावे धन। पेशाला
 ति। बाहुलकात् पिशोरलज्वा वलति। वलप्राणमे। ज्वलितीति। यद्वा। बाहुते। बाहु-आत्माओपवापच् ॥ यद्वा चमते। वलसंवरणे। क
 र्मेणियज। वालः कचे शिशौ मूर्खे हीवे शेषे भप्रछयोरिति विश्वः। वालो नाकुंतले अस्यागजस्यापि च वालधौ। वाअलिंगो भवे दन्ते हीवे रेयं
 नपुंसकं। अलंकारं तरे मध्ये वाली वालानुरौ स्त्रियां लोडति। लोडुत्मादौ। पचाद्यच्। लोलश्चले सत्सम्ये च लोलानुरसनाश्रियोः ॥ इति

१०५

अ० त०

७१

उनोतिद्वतिवा॥ दुदुबुपज। पे। दुगतौवा। दुत्पोरनुपसर्गेरतिवाणः पक्षेः व। यत्र ह्यंतेनेनेति। दुजोविभोवेति यजि सुक्तं स्वा
मिना। तत्र। उक्तवचनाभावात्। भवति। पचाद्यच्। अजर्भाविजण्यर्थोच्। जन्मनितुभावेऽहोरेप। भवः। स्पेमेव संसारे सत्तायां प्रा
प्तिजन्मनोः। सदृशं पते। पतिव॥ अयमनौ रगतौवा। पचाद्यच्। सचनं। षच समचाये। सर्वधातुभ्यश्च। सविंवातिवागत्याहो। आ
तौनुपेतिकः। धवतिधुवतिधुनोतिधुनानिवा। धृजधृजकंपने। धूविधूनने। पचाद्यच्। यद्वाधूयते। अहोरेप। धवुः पुमान्नरे धूनेयस्यो

दुदुवावौवनारण्यवन्हीजन्महरोभवौ। मंत्री सहायः सचिवौ यतिशालिनराधवाः २०६ अवयुः शैलमेषाकी आसा
हानाध्वराहवा॥ भावः सत्त्वभावमिप्रायवेष्टात्मजन्मसु ७ स्यादुत्सादे फले पुष्पे प्रसवोगर्भमोचने। अविश्वासे यद्देवि

वृक्षांतरेपि व २०६ अवति अत्यतेव॥ अवरक्षणाहो। हन्। अविनी। धेखौ मेखे शैले मृषिक केवले। ह्वनं धू निहृतावापि निहवः ८
अस्याह्वीयांशदेवाभावेनुपसर्गस्येतिहूः संप्रसारणमध्व। ह्यतेनेतिवा। भावयति। पचाद्यच्। भवनं चाभावः। श्रीनी भुवोनुपेतियज। भावः
सत्तास्वभावाभिप्रात्यवेष्टात्मजन्मसु। क्रियालीलापदा धेयुविधूनिबंधुजंतुषु। रसाहोव २०७ प्रसवनं पुस्यतेवा। पूरुप्राणी प्रस
वे। अहोरेप। पचाद्यच्। प्रसवोगर्भमोचने। उत्सादे स्यादयस्येपि फलेपि कुसुमेपि वा निह्वानं। कुडू अयनपने। अहोरेप। निहवः पुंसि
निहृतावविश्वासापलापयोः २०८

एम०

७१

उत्सेकउद्देकः। रच्छायाः प्रसवउत्पत्तिः महउद्भवः। उत्सववः। प्रसवैश्वर्ययोः। ऋदोरशउत्सवोमहउत्सेकरच्छाप्रसकोप
योः। भवनं। अग्नीमुवहति यज्ञः। अनुगतोभावः। प्रादयोगजाघर्थरतिसमासः। यद्वा अनुभावपति। पचाधच। अनुभावः
प्रभावेस्यानिश्चयेभावसचकरतिविश्वः २०९ जन्मनोहेतुः। प्रभवत्पत्मात्। ऋदोरपू। आघोपलक्षयेप्रथमतस्ताना
र्थे। प्रभवोजलमूलेस्याज्जन्महेतौपरक्रमे। तानस्यचादिमस्थाने॥ परानृणाति। ऋहिंसायां। आङ्परयोः। त्वनिश्च

उत्सेकामर्षयोरिष्टाप्रसवेमहउत्सवः। अनुभावः प्रभावेचसतांचमतिनिश्चये २०९ स्याज्जन्महेतुः प्रभावेस्या
पचाधोपलक्षये॥ अद्वायां विप्रतनपेशस्त्रेयाशावोमतः २१० ध्रुवोभभेदेत्कीवेतुनिश्चितेशाश्वतेत्रिषु। स्वोत्ताता

भांतिस्त्रेषुः। परशुरेव। प्रज्ञाघरा। परस्त्रियाअपसंवायरस्त्रीपरशुंचेत्यरा।
पुंसियारशवः पुमान्। परस्त्रीतनयेरास्त्रेहिजाष्ट्वास्तुतेपिच २१० ध्रुवति। ध्रुवगतौ। पचाधच। भभेदेन सत्रविशेषे। क्रवः की
लेशिबेशंकोवसोयोगेवरेमुनो। ध्रुवामूर्वाशोलयरौपीगीतिस्तुग्रेद्योरपि। ध्रुवंतुनिश्चितेशाश्वतेः। नृवदिति विश्वः।
स्वनतिस्वन्यतेवा। स्वनशब्दे। अमेभ्योपीतिङः। स्वोत्तात्मात्मनोः स्वनितेधनेरतिहेमचंद्रः। स्वः स्यात्पुंस्यात्प्रनितानोत्रिधात्मीपेः स्त्रियां

अ० त० स्त्रियाः कक्षां वस्त्रस्य बंधने। परिपणो राजपुत्रादेर्वंधकेवणिजां मूलधवेरिति मुकुटः तन्त्र। मेदिनातयोः पृथक् पाठान्। नि
७२ व्ययति निवीयते वा। अने संवरणे। नौ ओपलोपः पूर्वस्य वहीर्ध रतीण। कृदिकारदिनिरीष। नीवी स्त्रीकटी वस्त्रबंधने। मूलद्रव्ये
परिपणो॥ शिवप्रस्यस्याः॥ अर्श आर्धच। पुंडरीकदुर्मे वा विप्रिवा मारमलो घधौ। अभयामलकी गौरी क्रोष्टु सिकुप
लासुचेति विश्वः॥ हौहौ॥ हं हं रहस्यमयी दावचनमुक्ता मराय हयात्र प्रयोगाभि अक्ति धितसाधु। चार्थे हं हं रतिनिर्देशान्

स्त्रीकटी वस्त्रबंधने निवी परिपणोपि च॥ शिवा गौरी फेरवयोर्हं हं कलह युग्मयोः २१२ इत्या
सम्भवसाधोपि सत्वमस्त्री तु जंतुषु॥ क्लीवं न पुंसके षंटे वा अलिंगम विक्रमे॥ इति वाक्ता २१३

पुंस्यपि। हं हं रहस्ये कलहे तथा मिथुन युग्मयोः २१२ इत्यविज्ञं। असुप्राणः। अवसायोनि श्रयः। सीरं सस्मिन् गुणाद्याः। यत्न वि
शरणा हो। अन्ये भ्योपि दृष्टं ते रतिलवन्। सत्त्वं गुणोपि शाचा हो वारी गद्रव्यस्वभावयोः। आत्मत्व अवसायामु विनेष स्त्री
तु जंतुषु। षंटे तृतीया प्रकृतौ। क्लीवं ते। क्लीव अर्धार्धे। रगुप धेतिकः॥ अस्त्री न पुंसके क्लीवं वा अलिंगम विक्रमे रतिरु
हः॥ अयमो ज्ञो न भ्रमात्पठितः॥ पूर्वगंधर्व जिह्वा स्तोमेयु॥ ॥ इति वाक्ताः २१३

विशति॥ विशप्रवेशने॥ क्लिष्टा विस्मृतौ वैश्यमनुमपुवेशेषु मनीषिभिरिति विश्वः॥ अमिमरो पुट्टां स्पृशति॥ स्पृशवाधनस्पर्शनयो
ः॥ पचाद्यचस्पृशः स्यात्संयरापेक्षप्रणिधाद्यपि पुंस्पर्शः॥ रश्पते॥ रशतिवा॥ रशरूति सौत्रो धातुः स्वनार्थः॥ बाहुलकादिना॥ शिजंता दच
रवंगवमतिवम्पते वाहुवमुद्धिरणे॥ हम्भवमिभ्यः शक्॥ मस्करोवेणः॥ वंशे वेणो कुलेवर्मेष्टृष्ठाद्यवयवेपि च २१४ विकाश
नमस्मिन्वा॥ काष्ठदीप्तौ॥ भावे हवल्श्चेत्यधिकरणे वाधञ्॥ इकः काशे इति दीर्घः॥ यद्वा विकशनमत्र वा॥ कशशब्दो पूर्ववत्

हौ विशौ वैश्यमनुजौ हौ चरामिमरौ स्पृशौ॥ हौ राशीपुंजमेधाघौ हौ वंशौ कुलमस्करो २१४

रहः प्रकाशौ वीकाशौ निर्वेशो भूतिभोग्योः॥ कृतान्नेयसि कीनाशः स्फुटकर्षकयोस्त्रिभु २१५

वीकाशो विवने अक्ते इति विश्वः॥ विकाशः पुंसि विजने प्रकाशे सदृशागमोऽचिते च॥ निर्विशपते निर्वेशनं च॥ घना भूतिर्वेतनं॥ निर्वे
शस्तु युमान भोगे वेतने मूर्च्छनेऽपि च॥ कील्ययं कुत्सायां॥ कीकुत्सितं नाशयति॥ पचाद्यच॥ यद्वा॥ क्लिष्टानि॥ क्लिश्यते वा॥ क्लिष्टवि
वाधने॥ क्लिष्टवधे वा॥ क्लिष्टेरी द्वोपधायाः कन्लोपश्च लोनामु॥ कीनाशः॥ कर्षक स्फुटो यां प्रुघातिषु वाच्यवत् २१५

अ० न०

७३

अपदेशानमपदिश्यते वा। दिशः अति सर्जने। घञ्। पदे स्थाने। अपदेशः प्रमानलक्षणे निमित्तव्याजयो रपीति विश्वः कौशेतेति सु
ति। अग्नेष्योपीति रुः। कुशपतिवा। कुशप्लेखरो। रगुयधेति कः। कुयापं शपतिं चाशेतनूकरणे। सुपीतियोगविभागात्कः। कुशो
रामसुतेर्दर्भयोः क्रेद्दीये कुशं जले रति विश्वः। रतिश्च। दंशदशने। मूलनिभुजादिकः। यद्वा यचाघच। जयजमदहरणेति निर्देशा
दकिं सपिनलोपः। यद्वा दश्यते। गुरोश्चेत्यङ्। अनेकविधावात्प्रादिह्यादृशानस्थादीपवत्सोर्वस्त्रांशे भूम्नि यो धिति। आसमं

पदे लक्षणे निमित्ते पदेशः स्यात्कुशमपसुच॥ दशावस्थानेकविधा व्याशान्तस्मादिचायता २१६

वशास्त्री करिणी च स्यादृक् स्थाने शान्तिरिति ॥ स्यात्कुर्कशः साहसिकः कठोरामसृणावपि २१७

सादृश्यतो अष्टाशौ। यचाघच। आशाककुमितस्मायां २१६ वक्षि वशकान्तो। यचायच। स्त्रीयो धिनः। वशानं ध्यासुता
योषास्त्रीगवी करिणीषु चेति विश्वः। पश्यति। दृशिरप्रसृणोक्विष्ट। यद्वा। दर्शनमनपावा। संपदादिः॥ दृक् स्त्रियां दर्शनेनेवेवुहो
वत्रिषु वीरुके॥ कृणोति। कृज हिंसायां। अग्नेष्योपीति विच्। कशानिकशरादे। यचायच। करच। सौकराश्च। अमसृणोदस्य
र्शः। कुर्कशः परुषे क्रूरकृपसो निर्दये दरे। रहो साहसिके कासमर्दकां पितृपौरपीति विश्वः २१७

रामः

७३

प्रकाशते प्रकाशनेवा ॥ काशदीप्तौ । पचाद्यच् । घञच् । प्रकाशोतिप्रसिद्धे स्यात्प्रहासात्तयोः स्फुटेरिति विश्वः । वाङ्मनः । वाङ्मना
स्याद्ये । हन् । वालिंश्चति । शोतन्करणे । आतोनुपेतिकः ॥ ॥ इति शांता ॥ ॥ न निमिषति । मिषति । मिषश्चेत्यणो । र्गुपधेतिकः ॥
नत्समासः । पुरति । पुरःप्रगमने । पुरः कुबन् । पुरुषः पुरुषेसांस्त्वत्तेचपुन्नागयादये ११८ मत्स्यानन्ति । मत्स्याच्चासौख्यगश्च । धांश्च
ति । ध्वाश्चिह्नो रवाशेतेच । चात्कांसायां । पचाद्यच् ॥ ध्वांश्चो मत्स्यात्तवगोकाकेतस्सकेपिस्सकेपिच । कयतिकष्यतेच । कयर्हि

प्रकाशोतिप्रसिद्धे पिशीशावसेचवालिशः ॥ शान्ताः ॥ ॥ सुरमत्स्यावनिमियोपुरुषावात्ममानवो ११८
काकमत्स्यात्तवगोधांश्चो कश्चो नुत्तरावीरुधो ॥ अभो मुः प्रग्रहे रश्मौ प्रेषः प्रेषणमर्हने ११९

सायां । हृन्वदिहानिकमिकमिष्यः स । वीरुत्तलता । कश्चः स्मृतो मुजामूलेकश्चो ररणेचवीरुधि । कश्चः प्रकृतलोप्रोक्तः
कश्चः कश्च उराहतः । कश्चास्पृष्ट्वापरेकाच्यारथगोहप्रकोष्ठयोः । गजरज्जोयरीधीनपश्चादंचलवहनिधरणिः । प्रग्रहेऽश्वादि रज्जो
रश्मोकिरणो र्हयते । र्हयतेवा । र्हयगतिर्हि सादर्शनेषु । र्हयेः किञ्चेत्युः । आदेरित् । अभिगतरषुः । प्रादयोगनेतिसमासः । प्रेषणं । र्वे
र्भावे घञ् । माहूहेति वृद्धिः । प्रेषः प्रेषणयो र्वयो रिसजयः । प्रेषः स्यात्प्रेषणोक्ते शोमर्हने न्मादयो रपीति विश्वः ११९ ॥

पक्षते। पक्षतेवा॥ पक्षपरिग्रहे। पचाघत्र। घज्जा। पक्षोमासाद्वेकेवाश्वेग्रहेसाध्याविरोधयोः। केणदेः परतोहं देवलेस त्विसहा
ययोः। बुध्नीरंध्रेयत्रेचवाजकुंजरयाश्वयोः। उस्पमीषतेहिनस्तिर्यगसादो। रगपधेतिकः। शकंश्चादिः। शिरसोवेष्टनेवस्त्रादिरूपे-
किरीरेमुकुटे। उष्मीषंतुशिरोवेष्टेकिरीरेलक्षणांरूतिविश्वः। वर्धति। वृषुश्रेष्ठसेवहोचरगपधेतिकः। वृषोधर्मेवलीवर्देष्टं ग्पां
पुंराशिभेदयोः। श्रेष्ठेस्यादुन्नरस्थेचवासमूषिकप्रकृते। प्रकृतेवहवीर्यवति। वृषप्रयोगेवा २२० कुष्पते। कुष्पतिष्कर्थे।

पक्षः सहायेषु स्मीषः शिरोवेष्टकिरीटयोः। प्रकृतेमूषिके श्रेष्ठेसुकृतेवृषभेवृषः २२०

कोषोस्त्रीकुक्षलेखद्रुपिधानेथौघदिस्ययोः॥ घनेष्टेशारिफलकेचाकर्षाद्यासमिन्द्रिय २२१

घज्ज। कोषोस्त्रीकुक्षलेयान्नेदिव्येखद्रुपिधानके। जाति। कोशेर्थसंघातेयेष्ट्यांशद्वादिसंग्रहे। दिव्येष्टापथे। द्वादहिसंग्रहे-
मरादोनालव्यांतोपि। विष्वक्सेनोभ्रेषः कोषविषदोचेत्प्रध्वविषदोचेत्प्रध्वविवेकः। कोशोस्त्रीकुक्षलेयान्नेदिव्येखद्रुपि-
धानके। इतिश्लोकस्यनालव्यादावपिपाठः। अष्टेयाश्लोक। शीरिफलकमष्टपीठिका। आकर्षणमाकृष्यतेआकर्षेयसिन्धवाकृष्य-
विलेखने। घज्ज। नाकर्षोघनरंद्रिये। पाशशारिफलेचैवकोदंताभ्यासवस्तुवि। अकर्षणेपिमुंसिस्थाता। अह्मोत्पक्ष्यतेवानेनात्रवाअह्म-
आप्नो। पचाघचे। घज्ज। हलश्वेतपोर्धज २२१

अवहारेऽप्यवयववितांयां। कर्षेमानभेदे। चक्रेरथावपदे। असः कर्षेनवेचकेशकटमवहारयोः। आत्मनेपाशकेचाक्षंतुत्येसौवर्च
 लेंद्रियेतिविप्रः। कर्मणंकृष्यतेकर्षतिवा। कृषविलेखने। कृषिचमितीत्यः। वार्ताजीविकाकरीषाग्निः पुमान्कर्षः कुत्पायामपिचस्त्रियापि
 निरभसः १११ पुरुषस्यकर्मभावोवा। प्राणमज्जातीत्यज्ञ। घोरुषंपुरुषस्याभ्यादेकर्मणितेजसि॥ ऊर्द्धविस्तृतदोः पाणिन्मानेत्यभिधेयव
 दिति विप्रः। वेष्टेष्टि। विस्मयासौ। रगुयधेतिकः। विधंतुसालेतोयेरतिविप्रः। आभिष्यतेभुज्यते। मिषश्नेघे। घञ। संतापूर्वकत्वान्नगणः। घञर्थेकर

नाघृताङ्गे कर्षचक्रेववहारेकलिङ्गमे। कर्षूर्वाङ्गीकरीषाग्निः कर्षूः कुत्पाभिधापिनी १११ पुभावे
 नस्त्रियायांचयोरुषंविषमफ्रच॥ उपादानेप्यामिषंस्यादयराधेपिकिल्विषं ११३ स्याद्वष्टौलो
 कधात्वंशेवत्सरेवर्षमस्त्रियां॥ प्रेक्षान्तसेक्षणांप्रुताभिष्यासेवार्थनाभतिः ११४

नितुपरिगणनादयुक्तं। उपादानमुत्कीचः। आमिषंपुनंपुंसकं। भोगवस्तुनिसंभोगेषुत्कीचेपललेपिच। केलनं किल्लनेवा। किलक्षेपे। किले
 बुद्धेतिटिषच॥ किल्विषंपापरोगयोः ११३ लोकधातुर्नवद्वीयादिः। तदंशेभारतादो। वर्षाणं। वृषुसेचने। अज्विधोभयादीनामुपसंख्यानमित्यच। वर्ष
 यनिवर्षतिवा। पचाद्यच। वर्षोरुत्तीभारतादौचजंवद्वीयाद्वृष्टिषु। वर्षाकालेस्त्रियांभूमि। प्रेक्षणापनयावा। रक्षदर्शने। गुरोश्चेत्यः। प्रेक्षाधीनत्पदशी
 योदिस्यजयः। प्रेक्षान्तसेक्षणेवुहो। भिष्यामिष्यातेवानपावा। भिष्याचजादोः। गुरोश्चेत्यः। भतिर्वेतच॥ भिष्याभतौचयावृतायांसेवाभिहितवस्तु

२५४
 निरुचिप्रः

अ० टी०

७५

लेखणमनयावा॥ तिष्ठदीप्तौ। संपदादिः। कांतौ वाचिरुचौ त्विट्स्त्रीतिरभसः॥ वक्ष्यमाणान्नयोवाच्यलिंगाः। नियतानि नि
कृतानि वा अस्मात्तु यस्मिन्मयवा। मयः परशुरामे स्यात्तस्यः कात्स्मनिकृष्टयो रिति विश्वः॥ अधिगतोऽसं अधिगतोऽस्येरा
वान्प्रक्षेपुषवहारेषु अधिक्तोऽधिक्तान्मयस्यस्य अधिप्रक्षेपेति वा। अस्मात्तस्यो। पचाद्यच्। रुक्षपति। रुक्षोपाख्ये। पचा
द्यच्। अप्रेमिणनिःस्नेहे। अचिक्कणे अमसरो अमसरो॥ ॥ इति धांताः ११५ हंतिगच्छति॥ हन्तिंसागम्योः॥ पचाद्यच्॥

॥० त्विट्शोभापि त्रिषु परेभ्यः कात्स्मनिकृष्टयोः। प्रसक्षे। धिक्ते ध्रुवो रुक्षस्त्वमेमापचिक्करो॥ वा
ताः ११५ रविश्चेतस्रदौ हंसौ सूर्यवन्ही विभावसु। वसौ तस्मै कवर्षौ द्वौ सारंगश्च दिवौ कसः ११६

मवेद्वर्णागमाहं सरति सक्। पद्म। वृद्धवदिवसिहानिक विभ्यरति सप्रत्ययः॥ हंसो विहंगमे दे स्यादके विस्मो हयांतरे। योगि मंत्रा
दिभे देषु परमात्मन्यमत्सरे॥ निर्वोभन्यतौ हंसः॥ शरीरमरुदंतररति विश्वः॥ विभाप्रभाव सुधनमस्य। विभावसुः पुमानसूर्ये
हारभेदे च यावके। वसत्यस्मिन्वा। वसनिवासे। वृद्धवदीति सः॥ नसः पुत्रादिवत्सयोः॥ नर्णके वीरसिक्तीवं। नर्णको गोः पुत्रः॥ सारंगम
स्य। शकंधादिः॥ सारंगयति वा॥ गैरादे। गयोष्टक। मगचातक हरिणाः॥ घोरौ कोयस्य। दिवोकाश्च दिवोकाश्च पुंसि देवेषु चातके ११६

रामः

७५

रस्यतो। रस आस्वादेने। अदंतः॥ यज। रसो गंधरसे स्वादेति क्लादौ विषागयोः। ऋंगारादौ द्वे वीर्ये द्वे ह धातुं च पारदे। रसानुशालकीयाठाजिह्वा
 धरणि कुंगुष्ठिति विष्टः॥ उन्नं सपति उन्नं स्यते नेनवा। जसिः सौत्रो मूषार्थः। पचाघचान् हलश्चेति घञ्॥ उन्नं सः कर्णं पूरेपि शोखरे चावतं स्यव
 दिति विष्टः। कर्णं पूरः कर्णं भरणं शोखरः शिरो मूषणं ११७ वसतिसर्वत्रोष्यते नेनवा। वसनिवासे। ऋट्स्त्वस्ति हीत्युः। वसनी देव भेदाग्नि
 भायोऽक्रवकारजसु। लीवंतु औप धेष्वा लहेरत्ने मधुरे त्रिषु॥ विधति॥ विध विधाने। असन्। विदधाति वा॥ विधाजो वेधचे ससुन। वेधाः पुं

ऋंगारादौ विषे वीर्ये गुरोरागे द्वे रसः॥ पुंस्पुन्नं सावतं सौ द्वौ कर्णं पूरे च शोखरे ११७ देव भेदेन लेख्ये भौ वुसूर
 लेधने वसु॥ विष्मौ च वेधाः स्त्रीत्वादी हिंसायां सा हिंसा द्वौ योः ११८ लालसे प्रार्थनोत्सुके हिंसा चौर्यादिकर्म वा

सिद्धवीकेशे बुधेन पुरमेष्टि नि॥ आशास्ते॥ आटः शासु रच्छायां॥ क्विप्। यद्वा। आशासनमनया वा। संपदादिः॥ आशासः क्वावितीत्यं। आ
 शीस्तालुगता दंष्ट्रातया विहो न जीवति। हिंसया शांसा॥ अर्हेर्दष्ट्रा ११८ लालसनं। लसदौ प्रौ। यदंतः॥ अप्रत्ययात्। लालसौत्सुक्य तस्मा
 निरेकपाचूना सुच द्वयोः॥ हिंसनं॥ हिंसा हिंसायां॥ गुरोश्चेत्यः॥ वीरस्य कर्म॥ ब्राह्मणादित्वात् ष्यज्। आदिना वं धनत्रासता उनादिचिद्व
 धोपि। हिंसा चौर्यादिघातेषोः॥ प्रसृते। घञ्। प्रसवे। सन्धि निक्विप्॥ २॥

अ० न०

७६

प्रसूरश्चाजनम्योश्चकदलीवीरुधोस्यीतिविश्वः। रोदिति सर्वमस्मिन्। रुदिरन्मश्रुविमोचनोऽसुन। गौरादित्वात्पक्तेऽदीष। रोदसीत्यमयमथसि। घा
वापृथिव्योरोदस्योरोदसीरोदसीतिच। विगृहीतयोरप्येतेनामनी। रोदश्चरोदसीचाप्रिदिविभूमौपृथक्पृथक्। सहप्रयोगेयनयोरोदः स्यादपिरो
दसीतिविश्वः २२९ अर्चते। अर्चपूजायां। अर्चिंश्रुची॥तीसिः। अथार्चिर्मप्रवशिखयोर्नना। योततेघोतनंनवानेनवा। घुतदीप्तौ। घुतेरिसिन्नादे
श्चजः। ज्योतिरग्नौदिवाकरे। पुमान्नपुंसकंदष्टौप्रकाशाक्षेप्रभेदके॥एति। रणगते। रणान्पराधेचेत्यसुन। आगच्छतोत्पागरतिस्वाम्युक्ति

प्रसूरश्चापिभूघावोरोदस्योरोदसीचते २२९ ज्वालाभासोर्नपुंस्यर्चिज्योतिर्भघोतदृष्टिषु॥ पायायराधयोरागः खग
वाल्पादिनोर्वयः २३० तेजःपुण्ययोर्वर्चोमहत्सूतसवतेजसोः॥ रजोगुणोत्तरीपुण्येचराहौध्वान्नेगुणोत्तमः २३१

स्तुतिंत्वा। वयतेर्वेतिअजतिवा। वयगतौ। वीगत्यादौ। अजगतौवा। असुन। वातीतिस्वाग्मेमुकुटोक्तिस्तुतिंत्वा। असुन्युक्तस्यासिद्धे॥ व
यः। पक्षिणीवाल्पादौवयोयौवननात्रकरतिविश्वः २३० वर्चते। वर्चदौप्तौ। असुन। वर्चोर्नपुंसकंरूपेविष्टायामपितेतसि। पुंसिचंद्रस्पतन
ये। प्रहृनंमह्यतेवा। महपूजायां। असुन। रजनंरज्यतेनेनवा। रंजरागे। असुन। आमीउसीतिनलोचः। रजः। क्लीबंगुणांतरेआर्तवेचपरागेको
रामान्नेपिदृश्यते। अर्दतोपि। रजोपरंतसांर्दुत्तरीपुण्यगुणधूलिष्वित्यजय॥ तम्यतेनेनातमुत्तानो। असुन। तमोध्वान्नेगुणोत्तमोकेक्लीबंवावाविधुंतरे २३१

रमः

७६

चंदनं चंदनेनेनवा ॥ चदि आल्हादनेदी प्रौव । वंदेरादेश्च रससुन । छंदतीति स्वासिमुकुटोक्तो विग्रहश्चिंत्यः ॥ यद्येऽनुष्ठुवादे । छंदः यद्येचवेदेच
 स्वेराचारभिलाषयोः । तपनं तप्यतेनेनवा । तपसंतापे । असुन ॥ आदिनाचांद्रायणादि । तपोलोकांतरेपिच । चांद्रायणादौ धमेचपुमान् शिशिरमाद्ययोः
 सहते । सहतेनेनात्रवायहमर्षणे । असुन । सहोवलेज्योतिषिचपुसिहेमंतमार्गयोः । लिंगभेदार्थे द्विः पाठः । एवमग्रेपि । नभनं नभ्यतेनेनात्रवा । रा
 महिंसायां । असुन । नभीयोमिनभामेघे श्रावणेचयतद्रुहेघोरोमणालसनेचवर्षासुचनभाः स्मृतरतिविश्वः १३१ उच्यतेसमवेत्पत्र । उवसम
 वापे । असुन । नक्कादिः । ओकउचः केरतिनिपातनादंतोपि । ओकआश्रयमानेचंमंदिरेचनपुंसकं । पीयतेपयतेवा । पीडूयाने । ययगतौ च । असु

सुतः यद्येभिलाषेचतपः कृष्टादिकर्मच । सहोवलंसहामार्गेनभः खंश्रावणोनभाः १३२ ओकः समाश्रयण्यौकाः
 पयः क्षीरं पयोस्त्वच ॥ ओजोदीप्रौवलेखीतरंद्रियेनिश्रगारये १३३ तेजः प्रभावेदीप्रौवलेखीक्रेयतस्त्रिषु । विद्वान्

न । उज्वत्यनेन । उज्वआर्जवे । उज्वेर्वलेचलोपश्चेत्ससुन । ओजसौजः समेपादे । ओजोदीसावव (विदंश्चवीभत्सोहिंसोपतिपायेत्वमी ३४
 छंभेप्रकाशावलपोरपि । एषोदरादित्वंमुकुटोक्तोचिंत्यः । स्रवति । स्रगतौ । स्रुभिषातुद्धेतसुन । स्त्रीतो । स्तुवेगर्द्विये १३३ तेजपतितेयतेनेनवा ॥ तिन
 निशाद्ये । असुन । जेजोधास्त्रिपराक्रमरतिविश्वः ॥ तेजोदीप्तौ प्रभावेचस्यातपराक्रमरेतसोः । चादसहन । अधिषेपावमानादेः प्रपुक्तस्यपरेतापनप्राणा
 त्ययेप्रसहनंतनेजः समुदाहृतमितिभरतः । वक्ष्यमाणसांताल्लिलिंगाः । वेत्ति । विद्वाने । विदेः शानुर्वसर्वा । विद्वान्पंडितः । विद्वानात्मविप्रातेपंडिते
 चाभिधेयवदिति विश्वः ॥ वीभत्सतेवीभत्सतेवा । नेनवावधबंधने । सन्नंतः । मान्वधेसाध्यासदीर्घः । पचाधत् । धत्त । पोवा । वीभत्सोविकृतेपार्थे कूरे

अनिशयेन वृद्धः प्रशस्यो वा। अथ। वृद्धस्य च। द्विवचने तीयस्य निवृद्धप्रशस्योऽर्थादेशात् प्रादादीयसः रस्यात्वं। ज्ञापान् वृद्धे प्रशस्ते च। अनिशपिनी पुत्राः ल्योवा। पुत्रा ल्ययोः कन्यतरस्यामिनीयस्य नि। कनीयानतिपूर्तिस्मात् सस्मानुजयोस्त्रिषु अनिशपित जस्त्वरोवा द्विवचने स्यस्य निप्रियस्थिरेस्त्वरोर्वरादेशः। वरीयान् योगमितश्रेष्ठवरिष्ठे धतिपूर्तिश्च। ~~अनिशपितः~~ अनिशपितः साधुवो रोवा। र्वयस्यस्य निअति कवाटयोरिति वा ठशस्य साधादेशः॥ इति सांताः २३५ दलेपत्रे। वह वृद्धौ। पचाद्यच्। वर्त्यते वा। वर्ह हि सायां। घञा वर्हं

वृद्धप्रशस्योऽर्थायान् कनीयांस्तु पुत्रा ल्ययोः॥ वरीयांस्तु स्वरयोः साधीयान् साधुवाटयोः॥ सान्ता २३५
दलेपि वर्हं निर्वन्धो यरागा कर्त्तव्यो ग्रहाः। ह्यर्थापीडे काथरसे निर्यहो नागदन्तके २३६

विच्छेदने। स्त्रियां। ग्रहाणां गृह्णाति वा। ग्रहतुयादाने। ग्रहवृद्धिस्तत्प॥ विभाषा ग्रह रस्यच्वा। ग्रहो नुग्रह निर्वन्धग्रह रस्यच्वा। ग्रहो नुग्रह निर्वन्धग्रह रो भुरागे घमे। सर्पादौ पूतनादौ च से हि के यो परागयोरिति विश्वः। आपीडे शिरो भूषणे॥ काथरसे कथितद्रव्य रसे। नागदन्तके भित्तिस्थ कीलके। निर्यहति। ग्रहलौकिको धातुः। रगुपधेनिकः। निरूहति वा। पृषोदरादित्वात् धातो र्यडागमः॥ निर्यहः शेरवरे द्वारे निर्यासे नागदन्तकरिति विश्वः २३६ ॥ २३६

प्रगृह्यते। प्रेवृणोतां। रश्मौ चेति वायज। पक्षेग्रहद्विसप्त। प्रगृहस्तुलासूत्रेवंधां निवभनेमुजे। ह्यादिरश्मोरश्मोचसचर्णस्यचया
दपरतिविश्वः। परिगृह्यतेपरिग्रहांपरिगृह्णतिवा। ग्रहेत्यप्। विभाषाग्रहरत्यच्। वाशापः शायथः परिग्रहः कलत्रेचमूलस्वीकार
योरपि। शायथेपरिवारेचराहुवन्कस्थभास्कररत्यजपः १३७ गृह्णतिधान्यादि। गेहेकः। यद्वागृहग्रहणो। गृहेते। रगुपधेनिकः।
तात्स्थ्यादारेषु। गृहंगृहाश्चपुंभूमिकलत्रेपिचसप्तानि। आरुह्यतेआरोहणंआरोहतिवा। रुहप्रादुर्भावेद्यज। पुचापध। आरोहस्त्ववरोहेच

तुलासूत्रेः श्वादिरश्मौप्रग्राहः प्रग्रहोपिचापलीपरिजनादानमूलशायः परिग्रहाः १३७
दारेषुचगृहाः आरोयामप्यारोहोवह्नियाः॥ अहोहृद्रेष्वहिर्द्वित्रेप्यग्रीवुर्कसमोपहाः १३८

वराहोहाकटावपि। आरोहणोगजारोहेदीर्घत्वेचसमुच्चये॥ अहते। ऊहवितर्के। रगुपधेनिकः। अहस्तेवा। घञ्। अहः स्यादूलविन्यासेनिर्मा
णेहंहतर्कयोदिति विश्वः॥ यन्ननिर्माणोकांप्रअहोतिमुकुटेनव्याख्यातं। तन्न। अकृतव्यूहादस्यादा। भावात्। रचनामान्नरतिपुक्तत्वात्। आहं
ति। हनहिंसागत्योः॥ आहि। अिहनिभ्यांहस्वश्चेतीरा॥ हिन्। आहोहृस्वः। घञ्। अहजीतिस्वामिनाअंघतीतिमुकुटेनचोक्तं। तन्न। नलोपासं
भवात्। अहिर्द्वित्रासुरेसर्पेदिति विश्वः॥ तमोयहंति। अपेक्तेरातमसोरितिदुः। तमोयहः सहस्रांशुमर्गाकजिनवन्दिष्ठिति विश्वः १३८

अ० त०
७८

परिवर्तते परिवर्तते वा ॥ वर्तमानाध्यापयत्वा घञ्जा । परिवर्तस्वरजार्हवस्तन्यपिपरिष्ठदरतिविश्वः ॥ इतिहोताः ॥ इतः परोनेकार्थाश्च
अपाठ्यन्ते । अतति । बाहुलकात्तुङ्गप्रत्ययः । तेनसहेयमिविधिः ॥ तेनविनासीमामर्यादा धातुनायोगेसन्निधौर्थाजायतेतस्मिन् २३९
आप्नोति । क्विप् । एषोरगदित्वात्तुल्यलोपः । प्रगत्स्वसंज्ञकत्वात्तुल्यनगत्स्वाच्चीतिसंधिनया । ति । स्मरणेवाकारंभेत् । आप्रगत्स्वः स्म
तौवाक्तेः नुकंयायांससञ्चये ॥ आस्ते । आसउपदेशने । क्विप् । आद्रपूर्वाइसनेर्वा । आः स्मरणे । याकरणेकोयसंतापयोरपि । कवतेकू

परिष्ठदेन्यार्हार्थेपरिवर्तय्याः परे । आडीषदर्थेभिद्याप्नोसीमार्थेधातुयोजेग २३९ आप्रगत्स्वः स्मत्तौवाक्तेष्यास्तस्यालोप
पीडयोः । पापकुत्सेवदर्थेकुधिग्निर्मत्सर्जननिंदयोः २४० चान्वाचयसमाहारेतरेतरसमुच्चये । स्वस्पाशीः क्षेमपुराणादौप्रकर्षेर्लङ्यनेप्यति २४१

यतेवा । कुङ्कुशद्वे । मित्रजुहिवान्तुः । कुकुसायांचनिवारणादितिविश्वः । धकूपेति । धकूनाशनेबाहुलकात्तुडिकप्रत्ययः । दधातेर्वा । अथ
कारणद्वैर्भयोसादनेभर्त्सनं । निंदाहोयकीर्तनं २४० चंदतोचदिआल्हादे । अन्येभ्योपीतिडः । चयादपूरणीपश्चांतरेहेतोविनिश्चये
इतित्रिकांशुशेषः ॥ असतिअस्पतिवा । असदीप्नो । असक्षेपणेवा । क्विच् ॥ बाहुलकात्त्रिर्वा । स्वस्तिमंगलाशीर्वादिवापनिर्णेजना
दिष्वितिभागुरिः । अतति । दनप्रत्ययः । अतिशब्दः प्रशंसायांप्रकर्षेर्लङ्यनेपिचेतिविश्वः २४१

राम०
७८

सुष्ठु एतिअपतिवा। इणगजोदगतोवा। किप्रस्तिप्रश्नेचवितर्केचनथैवपदपूरणो। तुदति। तुदयथने। मितद्वादिदुः। तुपादपूरयोभेदेसमुच्चये
वधारणो। पक्षांतरेनियोगेचप्रशंसायांविनिग्रहेणकचार्। एकस्पसकृच्चैतिसूचसकृतसहैकवारयोरित्यजयः। आराति। रादाने। बाहुल
कादातिप्रत्ययः २४२ अवरस्मिन्। पश्चादित्यनेनावरस्यसप्तमीपंचमीप्रथमाजस्यनियानितः। कपतेस्मः। उज्ज्वादे। कृः। अथर्थे।
समुच्चयः प्रश्नश्च। उतायीहोचवातार्थवित्यजयः। शशतिशशत्युजगतो। बाहुलकात्तवत्। शश्चनसहसदार्थयोरित्यजयः। सहाक्षे

स्विन्प्रश्नेचवितर्केत्वनुस्याभेदेवधारणो। सकृत्सहैकवारेवाद्याणदूरसमीपयोः २४२ प्रतीच्यांचरमेयश्चाहुताप्यर्थ
विकल्पयोः। पुनःसदार्थयोःशश्चनसाक्षात्प्रत्यक्षतुल्ययोः २४३ खेदानुकंयासंतोयविस्मयामंत्रेणोचत्। हंतर्ह्येनुकंया
यांवाकारंभविष्यादयोः २४४ प्रतिप्रतिनिधौवीक्षा लक्षणादौप्रयोगतः। इतिहेतुप्रकरणाप्रकर्षादिसमाप्तिषु २४५

णोसाक्षस्तपति। किप्र। साक्षात्तुल्यसमुच्चयोरित्यजयः २४३ वयतेस्मावयगतो। गसर्थेतिक्ः। नेट्। वयतेस्मावनुपाचने। कृः। वतखेदेनुकंयायां
हर्षेसंबोधनेऽभुत्तर्तिर्दस्योष्ठादावजयः॥ हन्ति। बाहुलकात्तः। हंतवाकारंभरेवेदविषाहर्षसंभ्रमे २४४ प्रातिप्रथनेवा॥ प्रापूरणेप्रथप्रख्या
ने। बाहुलकात्तदतिः। मुख्यसदृशःप्रतिनिधिः॥ व्याप्तिमिष्ठावीक्षा। आदिनादृश्यंभूतात्मानमागप्रतिदानस्तोकेषु। एतिअपतिवा। कि
च। इतिप्रकरणेहेतौप्रकाशादिसमाप्तिषु। निदर्शनेप्रकारेस्यादनुकर्षेचसंप्रतमितिदिश्वः २४५

अ० त०

७९

पूर्वस्मिन्। सप्रमीत्यस्तातिः। अस्तातिचेति पुरादयः। प्राच्यां पुरा पुरस्तादग्रप्रथमवतीति धितिबोपालितः अग्रे इति अग्रतः। आघादितसिः। य
तततयश्चिमाणमस्य। तद्वितारनिबहुवचनेनामे। वृक्ता अपित द्विजासापिताः। तेनरावानुः। यावत्कात्स्न्येवधारणे। प्रशंसार्थापरिच्छेदेमानाधि
कारसंभ्रमे। पक्षांतरे च १४६ अर्थयते॥ अर्थयाचजायां बाहुलकात्। असेभ्योपीतिटुः। एयोदणदित्वाद्रलीयः। अथाथोसेशयेस्या
तामधिकारेचमंगले। विकल्पानंतरप्रश्नकात्स्मरिंभसमुच्चये॥ वृणोति वृणीते वा वृज्वरणे वा हुलकात् अथाक्। वृथानिष्कारणे च

प्राच्यां पुरस्तात्प्रथमे पुरार्थे अंतरसपि। पावन्नावच्च साकत्वेव धौमानेऽवधारणे १४६
मंगलान्नरारंभप्रश्नकात्स्न्ये अथ॥ कृथानिरर्थका विधोर्नानानेको भयार्थयोः १४७
नुष्टयां विकल्पे च यश्चात्सादृश्ययोरनु। प्रश्नावधारणानुत्तानुनयामन्त्रणे ननु १४८

ध्येतव्यास्या द्विधिवर्जितरतिविश्वः। नेतिमाना। विनजभ्यां नानाजोनसहेति नजोनज। नाना प्रादो विनार्थे विजयानेको भयार्थयोः १४७
नुदतिनोतिवा। शादप्रेरणे। शास्त्रतोवा। मितद्वादितुः नुस्यात्प्रश्ने विकल्पार्थे यतीतानुनयार्थयोरिति विश्वः। अनिति। अनप्राणने। बाहु
लकादुः। अनुहीने सहाये च यश्चात्सादृश्ययोरपि। आयामे च समीपे च लक्षणदा वनुक्रमरतिविश्वः ननुदतिनुदप्रेरणे दुः। ननुप्र
श्ने यनुत्तानेप्यवधारणे। आमन्त्रणे न द्विति विश्वः १४८

रामः

७९

नपियति। विगतौ। क्विप्। आगमशास्त्रस्यानित्यत्वात्तुक्। अपिसंभावनाप्रशंकागर्हसमुच्चये। तथायुक्त्यदार्थेचकामचारक्रियासुचेति
विश्वः। वाति। वागसादौ। क्विप्। वास्याद्विकल्पोयमयोर्वितर्क्यादपूरणे। समुच्चयेच। वास्याद्विकल्पोयमयोरेवार्थेचसमुच्चयवतिविश्वः। साम
पति। यामसान्तप्रयोगे। अचट्। १४९ नमति॥ माने। क्विप्। सहार्थे। कम्पते। कमुकांतौ। शिद्रभावेविच्॥ कंशिरः सखचारिद्विनिविश्वः। कंयार्
पूरणेतीये। एरस्यवमति। ट्वमुउद्विरणे। विच्। एवंप्रकारेयमयोरंगीकारंगीकारेचधारणान्तिधरणिः। नुवास्तन्यानमति॥ विच् १५० नृष्यतेनु

गर्हसमुच्चयप्रशंकासंभावनास्वपि॥ उपमायां विकल्पेवासामित्वर्हेजुगसिते १४९ अमासहसमीयेचकं
वारिणिचमूर्हनि॥ रवेत्यमर्थयोरेवंनूनंतर्क्यनिश्वये १५० तस्मीमथेमुखेजोषं किं पृष्टायांरुगप्सने। नाम
प्राकाशसंभावकौधोयगमकुत्सने १५१ अलंभूषणाययीप्रशक्तिवारणावाचकं। हुंवितर्क्यपरिप्रप्रेसमयात्रिकमध्य

व्यजे। जुवतप्रौवाहुलकादम्। जोषंसुखेप्रशंसायांरुस्मीलंघनयोरपि। कूपतेकवनंवा। कुशदे। बाहुलकात्तटिम्। कायनेर्हिमि
र्वा। किंकुत्सायांवितर्क्यनिषेधप्रप्रयोरपि। नामपतिनाम्यतेवा। एमप्रकृते। अमेधोयीतिट्। नामकामेभ्युयगमेविस्मयेस्मरणेपिच। संभा
वकुत्साप्राकाशविकल्पेष्वपिदृश्यते। संभाव्यसंभावना १५१ अलति। अलभूषणारौ। बाहुलकादम्। अलंभूषणाययीमिचारणोयुनि
रर्थके॥ अलंशक्तौचनिर्दिष्टमिति विश्वः। ह्यते। ह्रदनादौ। बाहुलकान्मः। समेति। रणगतौ। आसमिणनिकषिभ्यां १५२

अ० त०

८०

यजते। यजस्कते॥ बाहुलकादरः। अथ उकारः। पुनरप्रथमे मतं। अधिकारे च मेदे च तथा यस्मात्तरेपि च। नृणांति। नृनयो। क्विप। नृनरत॥ नि
निश्चये कां तयर्थे निनिश्चये निषेधयो रिति विश्वः। प्रबंधे अविच्छेदे न क्रिया करणे। पुरति। पुरन्मग्रगमने। बाहुलकाजका। पुरा पुराणे निकटे प्र
बंधातीतमाविषु॥ १५३॥ ऊयते। ऊयीतं तु संताने। बाहुलकादररीकू। रीकू। वयते ररीकू। संप्रसारणं। उरी चोरी चोरी विस्तारे गी कृते नयमित्यजयः।
परतिलोक विशेषणे। स्परति। स्पर्शोपजापयोः। विच। किलति। किल श्रौत्ये। रगुपधेतिकः। किल शब्दवाच्यार्थां संभाष्यानुनयार्थयोरिति वि

पुनरप्रथमे मेदे निनिश्चय निषेधयोः। स्यात्प्रबंधे चिरातीते निकटागामिके पुरा १५३ कुरर्प्पूरी चोरी च विस्तारे
हो कृतौ त्रयं। स्वर्गे परे च लोके स्वर्वात्ता संभाष्ययोः किल १५४ निषेधे वाक्यालङ्कारे जिज्ञासानुनये खलु। समीपे भय
न। शीघ्रसाकल्यां भिमुखे मितः १५५ नाम प्रकाशयोः प्रादुर्भिद्योमोमं रहस्यपि। तिरो न ह्येति पर्यगर्थे हा विषादश्रुग

श्वः। राज्ञां यामरुचौ किलेति त्रिकांशशेषः १५४ खलति। खलसंचये। बाहुलकादुः। खलस्याह्वयभूषायां निज्ञासायां च सांत्वने। वि
सामान निषेधेषु पूरणे परवाक्ययोः। पर्यभिषां चेत्यभिषाद्वान्तस्मिन् १५५ प्रादति। अदिबंधने। बाहुलकादुः। आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्ननुभूया
न्निवा। अदमस्यणे। नाप्रशब्दार्थे। मेथति। मेथसंगमे। असुन। पयोदरादित्वात् नृस्वः। बाहुलकादोः। तन्नेरणीभयमिह निर्दिष्टं। अमो न्यार्थे। तरति।
हृ। असुज। क्वाचिदपवादविषयेषु तस्योभिनिविशत रतिगुणाविषये र्। जहाति। ओहाकू। क्विपहा विषादे च शोके च कुत्सादुः। स्वार्थयोरपि १५६

एषः

८०

अहं जहाति जिहीते च। हा कू हा हू। अमेभ्योपीति हः। एषोदरादित्वा न्नलोपः। अहहा दीर्घात्तमपीति मुकुटस्तत्र क्विवोधः। अहहेत्यभ्युते खेदे
परिक्रेशपहर्षयोः। संवोधनेपि। हिनोति। हिगतौ। विचसंज्ञापूर्वकत्वाद्गुणाभावः। क्विपितुगभावेवाहियादपूरणे हेनौ विशेषेण्यवधारणे
मप्रेहेत्वपदे प्रोचसंभ्रमासूपपीरपि। होतुः खेहेतावाख्यातो विषादे विषादे विस्मयेपि चेतियाठेष्टोदरादिदीर्घः। एषु सर्वत्रभावेवाप्रत्ययावो
धाः २५७ दसनेकार्थवर्गः॥ ॥ चिरमपते। अपगतौ। कर्मण्यण। चिरा रान्नयः॥ अचप्रत्यवेत्पत्राजितियोगविभागादच्। चिरान्नान्अपते।

॥ ० ॥ अहहेत्यभ्युते खेदे हि हेताववधारणे २५७ ॥ ॥ दसनेकार्थवर्गः ॥ ॥

चिरयचिरान्नायचिरस्यायाश्चिरार्थकाः॥ मुहुः पुनः पुनः शश्वदमीक्षामसकृत्समाः १

कर्मण्यण। चिरमस्यति॥ असुप्तेयणो। एषर। संज्ञापूर्वकत्वाद्दृष्टमावः। शकंधादिः। आद्यशब्देन चिरं चिरेण चिरान् चिरेदतिगत्वं ते। चिरार्थेय
यो। त्रीणि दीर्घकालं स। मोहनं। मुहवैचित्ये। बाहुलकादुस। नित्यवीक्षयोरिति पुनः शब्दस्य द्विवचनं। शशति। शशत्पुनगतौ। बाहुलकादुति॥
अमि क्षणोति। क्षणतेजने। बाहुलकादुमुः। अमेभ्यामपीति दीर्घः। न सकृत्। समास्तुत्यर्थः। अजपस्तु अमीक्षाशब्दमनव्ययमथाह। अ
मीक्षां हुपोनः पुमेसर्वदार्थे च दृश्यत दस्यत व्ययप्रकरणे याठान्। चारंवारं शश्वदर्थे चारं वारेण चेष्यत इति त्रिकारे शेषः। पंचपोनः पुनस्त्यर्थस्य १

अ० त०

८१

ल्लेपाके। संयदादिः॥ सामकति॥ अककुटिलायांगतो॥ क्विप्। ऊटसंघाते। संयदादिः॥ ऊठमेति। दृण। निचू। अंजनं। अंजल्यन्नादौ। कृत्स्नसुतो
बहुलमितिभावेपचाधच्। अंजंस्पतिसापतिवा। षोऽंतकर्मणि। षेष्टयेवा। पचाधच्क्विच्। ह्रवन्॥ नुद्। अपनयने। बाहुलकाद्वावेधज्। एधो
दृणदित्वा ह्रस्वयः॥ ततो न समासः॥ संयद्यते पदगतौ। हन्॥ एधोदृणदित्वात्समौत्पलोपः॥ दृणति। द्राकुत्सायांगतो॥ बाहुलकात्कः॥ मज्जति। दृ
मस्तोष्णद्वौ। बाहुलकात्कः॥ मस्तिनशोरितिनुम्। स्कोरिति सलोपः॥ सप्ततत्पराणार्थस्य। वलमस्यास्ति। मनुप्। स्ततिष्ठति। अपदुः

स्नाकूटदित्पज्जसाहयसयदिद्राकू मंश्कदुते॥ वलवत्सुष्टुकिमुतस्वप्तीवचनिर्भरे १
एथग्विनान्नरेणार्त्रेहिरुकूनानाचवर्जने। यत्तद्यत्तस्ततोहेतावसाकल्पेनुचिञ्चना ३

सषुस्थदतिकुः किंचतदुतदुतच। सयते। पुमन्तो। क्विपितुगभावः। दुर्वो। अतति॥ हन्। अतिचरवच। षट्। अतिप्रयस्य १ पर्थय
ति। एथप्रष्टेये। बाहुलकात्कः। विनञ्भ्यांनानाजौनसहेतिनिषेधार्थाद्विषद्वान्ना। अन्नरेति। दृणोराः॥ अतीयते। अतिःसौत्रः। ततःकेप्र
त्ययः॥ हिजोति। हिगतौ॥ रुक्कूप्रत्ययः॥ नजोविनञ्भ्यामितिनाजप्रत्ययः॥ षट्॥ यच्छति। यमउपरमे। ततोति। तनुविस्तारे। क्विप्। गमादीनांक्वा
वित्पनुनासिकलोपः॥ नुक्। यस्मात्तस्मात्। यत्तभ्यांयेचम्यास्तसित्। त्पराधत्वं। चत्वारि। चेतति। चितीसंज्ञाने। क्विप्। चनति। चनशब्दे। पचाधच्
द्वेअसकलार्थस्य ३

एतः

८१

कदाचिच्चानयोः समाहारः जायति। जैष्ये। बाहुलकाकृन्। हे। अधति। अधवृहो। बाहुलकाकृन्। सहस्रध्वर्तने। सहस्रकृन्।
अप्रत्ययः॥ सहस्येति सः॥ आभीष्टोमुत्वा। सहस्रायते। क्विप्। समति। धमवेकृन्। अम। सहते। पचाधच। सजुषुशदोष्यन्। प्रा
ध्वनति। ध्वनदे। इमप्रत्ययः॥ उतच आहोचानयोः समाहारः। किम्व उतचानयोः + प्राध्वन्तुप्रणतेचानिदूरेवर्त्मनिबंधने। त्रिपते।
वृहृजवाष्पाक्। मुत्सति। काप्रत्ययः। एषोदणदित्वात्हस्यधः ४ आहंति। डोप्रत्ययः + समोहारः। कानं। कैशहो। कायतेर्हिमिः। किंच

कदाचिज्जातुसाहंतुसाकंसन्नासमंसह॥ आनुकूल्यार्थकंप्राध्वन्मर्थकेतुवृथा मुधा ४ आहोउताहोकि
मुनविकल्पेकिंकिमूतच॥ नुहिचस्पहवैयादपूरणेपूजनेस्वती ५ दिवान्हीत्यथदोषावनक्तंवरजनाविति।
निर्व्यगर्थेसाविति रोप्यथसंबोधनार्थकाः ६

ऊतच। नुदति। डः। हिनोति। क्विपितुगभावः। चनति। चिनोति। चिनोतिवा। अ
मेभ्योपीतिडः। स्मयतेष्विड्दृषद्भसने। डः। हंति। डः। वानि। हेः। सवति। षुगती। डुः। अतति। रन्। हे ५ दीर्घसन्नाकाप्रत्ययः॥ अ
न्दिदेवसोदतिनाअधिकरणार्थप्रधानतादर्शयति। डुष्यत्तन्। दुषवैकृत्ये। आप्रत्ययः। नजते। ओनजीव्रीदे। तमप्रत्ययः। रजनौ।
नोदत्यर्थे॥ सवनं। षन्नसमवाये। रज्ज्जादिभ्यः। तरणो। हृ। असन्। कचिदपवाविषयेपीतिहर् ६

अ० त०

८२

पाटयति। पटगते। तिजंतः। कियु। आयते। प्येडू वृद्धौ। टप्रत्ययः। अंगति। अगिगतौ। पचाद्यच्। हिगतौ। विच्। हंति॥ डैप्रत्ययः॥
भाति। भादीसौ। वाहुलकादौस। समयनंनिकषणं। आः समिणानिकषिभ्यां। समयानिकटेमध्येनिकषातिकमध्ययोः। हिनोति॥
रुक्कूप्रत्ययः। हिरुकूमध्येविनार्थेचेतिरुद्रः। हिरुयुक्तंचसामीप्यत्परमाला। सहते। बहमर्षणे॥ असाप्रत्ययः। अतर्कितेन
विचारिते। पूर्वस्मिन्। पूर्वापरावरणामासिः पुरधवश्चैवां। पुरति। पुरअग्रगमनी। वाहुलकादतसुकू। अग्रे। आद्यादित्वात्तसिः।

स्युः पाट्पाट् हेहैभोः समयानिकषाहिरुकू॥ अतर्कितेन सहसास्यात्पुः पुरनोग्रतः ७

स्वाहादेवहविर्द्वाने श्रौषडूषद्वस्वधा॥ किञ्चिदीषन्मनागल्पेप्रेत्यामुन्नमवान्नरे ॥ ८ ॥

अथोत्तरार्थः ७ स्वादनेनेन। स्वाद-आस्वादने। आप्रत्ययः। एषोदरादित्वात्तदस्यहः॥ सछुआहूयते; नेनवा। उप्रत्ययः। अयतेने
नेवा। अुप्रवरो। वाहुलकादौषट्। उत्यतेनेनावहप्रायणे। डौषद्वद्वस्वधा। स्वधतेनेन। धद-आस्वादने॥ आप्रत्ययः। एषोदरादि
त्वाहूस्पधः॥ पंच॥ किंचचिच्चानयोः समाहारः। ईषणं। ईषगत्यादौ। अत्प्रत्ययः। मननं। मनजाने। आकूप्रत्ययः। त्रीणि॥
प्रकर्षेणारत्वा। दृण। कूप्रत्ययः। समासेरनित्पू। तुक्। अमुषिन्। अदसः सप्तम्यस्त्रल। भवान्तरेजन्मान्तरे ८

रामः

८२

वातिवानंवाडः॥ क्वचिद्वदिनिपाठः सनुनपुक्तः॥ वतिप्रत्ययेनगतार्थत्वात्। नचवतिरेवान्नपठितः। सादृश्यपर्यायेप्रत्ययपा
ठस्यापुक्तत्वात्। अपससमूहादिपर्यायेष्वणवुजादीनामपठान्। वंप्रवेतसिजानीयादिवार्थेतुतद्वयमितिमेदिन्यादिसं
प्रतेश्च। क्विपितुवायेनतेनचप्रकारेण। प्रकारवचनेणाल। विभक्तित्वात्सदाद्यत्वं। अयनं। दणशीर्भावनं। दण। बाहुलका
दृम। अहानं। ओहाद्गते। डोप्रत्ययः॥ हननं। बाहुलकान्तीः। अभुतेद्वे। तीषणं। तुवत्तुष्टौ। बाहुलकान्तीम्। उप

ववायथातथैवैवंसाम्पेः होहीवविस्मये। मौनेतुत्स्मीत्स्मीकांसघः सपरितरस्सरो ५
दिष्ट्यासमुपजोषंवेत्यानंदेथान्नरेत्तरा ॥ अन्तरेणचमध्येसुः प्रसस्वतुदृठार्थकं ॥ १०

धायाऊर। अकचप्रकरणेत्स्मामः काम्वक्तव्यः॥ मिद्वोत्पातपरः। समानेऽहानि। सघः पहादिनि साधु। संपद्यतेस्मिन्। दन्। पृष्ठी
दणदित्वात्मलोपः। सचासौ दृष्टाश्चातनकालेद्वे ५ देशानं। संपदादिः। दिष्टांस्थापति। स्तेशादौ। क्विप्। एत्वं। संतापूर्वकत्वाज्जश्र्वनं।
यद्वा। दिशति। अघ्नादि। समुपजोषणं। जुषीप्रीतिसेवनयोः। अम्प्रत्ययः। मुकुटस्तुशामुपजोषंवेतिपठानि। तत्रपामुपशामेधानु
र्तिनंतः॥ विच। कल्पाणार्थेत्रीग्री। अन्तरे। दण। विच। दाच। नश्च। मकर्थेणसोढा। यद्मर्थेणो। क्तात्पप्। हठोर्थेयस्य १० २

अ० त०

८३

संप्रतननं। ननु विस्तारेऽम्। एषोदरादित्वात्समोदीर्घः। स्थानेऽप्यकरणं। स्थानशब्दात्तत्करेतीति शिजंतादेप्रत्ययः। युक्तेऽपि
नार्थे द्वे। स्थानेऽनुकारणार्थेऽप्युक्तसादृश्ययोरपि। अभिष्ठावनं। स्थापनेऽने। इम्। एषोदरादित्वाद्भेदीर्घः। शशने। शशस्मृतगतौ॥ व
त्प्रत्ययः। द्वे। अनारते। निरेतरे। नस्त्विति। ननु वंधने। इन्। नजोऽयमकारः। नस्त्विति। दो। दुष्त्र। चत्वारि। माचस्मचानयोः समाहारः। मानं। संपदादि।
असनं। अलभूषणादौ। अम्। त्रीणि ११ चेति। चिती। विच्। यत्नान्यती। इन्। एषोदरादित्वात्तस्यदः। यद्वाय। छद्वा। शिजंतादवरः। प्रहसेका

युक्ते द्वे संप्रतं स्थानेऽभीष्टां प्राश्चद नारते। अभावेऽनस्त्वमोनापिमास्ममाऽलं वारणे ११ पश्चात्तरे चेद्यदिव तत्वे तद्वा
ज्जसाद्वयं॥ प्राकाशये प्रादुरा विः स्थादोमेवं परमं मते १२ समन्ततस्तु परितः सर्वतो विधु गित्यपि॥ २॥

जिनितोऽदिलोपीन॥ द्वे। अतः सतत्तामने धयति दधानि वा। विच्। अंजनं। अंजव्यक्तादौ। कस्यत्पुटी बहुलमिति भावेऽपचाधच्। अंजं स्पति साय
निवा। वोऽतः कर्माणि। वेषयेवा। पचाधच्। क्विप्वा। प्राप्ति। अदभसणे। उसा। आवते। उद्ग्रादे। रर। द्वे स्फुटाः। अचति। अवरः। शरणादौ। अचते। द्रिलोपश्चे
तिमन। मन् एव द्रिलोपः। न्वरत्वेऽपूगे। गुणः। परेऽपि मीने मीनोति मीनाति वा। इम्। ओं एवं परमं मवेदिसव्ययकां देव्यादिः। त्रीण्यनुमतौ १२ समंतात्। आ
द्यादित्वात्तसिः। पर्यभिभ्यां चेति परीषाद्वानसिल। सर्वस्मान्। पंचम्यास्तसिल। विष्णुः। अचति॥ क्विन्। अभितः। विश्वतः। समंतादिसाद्यपि। चत्वारि। सर्वतरसर्वेः।

रामः

८३

काम्यते॥कमेरिडं तादम्। अकामानुमतौ काममसूयोपगमे पिचेति रुद्रः॥ आकामेति कचित्पाठः। तत्राङ्गो धः॥निकामानुमतौ
काममिसर्थः॥ कामकामाम्। नुनयोरिति त्रिकांडशेषः॥ असतिअस्यति। नुन। चात्रामप्रादो म्येत्॥ अस्तुत्पादभ्यनुत्तानेअसू
पांगीकारयोरयोरपि॥ एकं १३ ननुचेति निपातद्वयस्य समाहारद्वंद्वः॥ कश्चित्कुशब्दादेशः॥ कश्चिदनयोरप्येव॥ इष्टप्रश्ने
एकं॥ निर्गतंसममन्त्रादुष्टसममन्त्र। निष्ठदुष्टप्रतीतिचेत्यपी भावत्वं। सविनिर्दुर्भरतिषत्वां हे तिदिनेर्थो यथास्वमिति वीप्सायाम्

अकामानुमतौ काममसूयोपगमेऽस्तु च १३ ननु च स्याद्विरोधोक्तौ कश्चित् कामप्रवेदने॥ निःशमंदुःशमंगत्वे यथा
स्वनुययायथं १४ मयामिथ्या च वितथेयवार्थानुययातथं। सपुरेव चतु पुनर्वैवेत्यवधारणावाचकाः १५

अपीभावः। योयन्नात्मायद्यच्चात्मीयं न घथास्त्वं। तस्मिन् यथापादस्य द्वे लीवत्वं च निपासते यथास्वेऽयथायथमिति सन्नेरा १४ मस्य
ते। मपुसहने। काप्रसयः॥ मयते। मथे विजीहने। अघ्रादित्वात्साधुः॥ विगतंतथासमसमात्ततत्। द्वेअससे। अर्थमनति क्रम्य। पदा
र्थनिति च त्वाववपीभावः॥ सत्यमनतिक्रम्य। तथापादस्तथपादो वासस्यार्थः॥ सुभूतिस्तु सपुरेव चतु पुनर्वैवेति पठति। चान्तावथे समा
हारेअमोमार्थे समुच्चये। पक्षांतरे तथापादपूरणोयवधारणादिति रुद्रः॥ पंच १५

अ० त०

८४

प्राविदेशोप्राचोदेशात्प्रादुदेशो वा। सप्तमीपंचमीति अस्मानिः। अंचेर्लुक्। एवे दिशिकाले च। नुऊनयति। ऊनपरिहारो। अम्। अवषायते। एषेद्गतो। ड
प्रसयः। संवयते। वयगतो। क्विप्। यलोपः। नुक्। यद्वा संवदति। विच्। अवरं अंचति। अस्मानिः। अंचेर्लुक्। एषोदरादिः। अवरं पूर्वकालतः पश्चात्। अर्वेनमं
वनिवा। आमयति। अमगत्यादिषु एतः क्विप्। आमज्ञानविनिश्चयद्विवोपालितः। सुछुअयते। अयगतो। अम्। आत्मनेपदार्थे १६ अंगनं। अगिगतो।
छिज्। दुःस्थानं। सस्थानं। अपदुःसुस्थिरनिकुः। सुषामादित्वात्सुः। सानं। वो अन्नकर्मणि। एम्। युगागमः। साधेदिनांते। प्रगीयतेनवा। गेशद्वे। केप्रसयः। प्रातु।

प्रागतीतार्थकं नूनमवषयेनिश्चये द्वयं। संवद्वर्षेः वरेत्तर्वागमेवं स्वयमात्मना १६ अल्पेनीचैर्महत्पुष्टैः प्रायोभूममद्रुते शनैः।
सनानिसेव हिर्वास्ते स्मातीने समदर्शने १७ अतिसत्त्वे रूषोक्तावुत्प्रप्रीनुनयेत्वयि॥ हंतकस्यादुषारात्रे रवसानेन मोनतो १८

उच्चीयते। चिज्चयने। उदिचैर्द्वैसिः। निचीयते। नोदीर्घश्चैतिर्द्वैसिः। प्रायनं। अयगतो। असुन्। शानति। शानयतिवा। शानदानेग। शानतेजनेवा। ऐसप्र
सयः। एषोदरादित्वात् एस्पनः। हस्वोवा। अद्रुतेः शीघ्रार्थे। सनति। षासंभक्तो। आप्रसयः॥ सनात्सनत्। वहति वृहमायणे। रस। ववयोदधेदः। स्प
ति। वो अन्नकर्मणि। डुप्रसयः। असनं। असुप्तेपणे। नमप्रसयः १७ असनं। असदीसौ। क्विच्। तिर्वा। अस्मादृशद्वौ कालसामायेति डंतमतिरूपकावि
ति त्रिकांशशेषः। रुषाकोपेन उक्तो वचने। अवने। उद्-शब्दे। क्विप्। नुऊन। दुर्वा। ऊर्वा। ऊष्यते॥ ऊपीतं तु संताने। मुक्प्रसयः। हस्वयाद्देजुमप्रसयः। रुषाप्रप्तेरिति
स्वामी। यदने अष्यतेवा। रः रन्वा। अनुनये। सान्वने। हवनं। हुहानादौ। डुमप्रसयः। औषति। उषेराहे। काप्रसयः। उषा। स्याद्जननी शोषे उषरसपि दृश्यत इति रभसः। नम

न। रामप्रद्वे। असुन् २८

एमः

८४

अंगनं। अगिगतौ। घन। उः स्यान्। सुस्थानं। अपदुः सुष्ठु स्थानिकुः। सुग्रामादित्वात्तः। सानं। धीः अन्नकर्मणि। एतत्। युगागमः। सायेदिनांते।
 प्रगीयतेनवा। गैशद्दे। केप्रसयः। प्रातति। अतसातमगमने। अरप्रसयः॥ द्वेप्रभाते। सायं चिरमिति सन्नेऽनव्ययस्य प्रगशब्दस्य एत्वं निपात्यते। अत्रयैभ्यः
 ण्यर्थकृकरणात् १९॥ २०॥ पूर्वैर्वर्षे। परुत्तसद्यः परुदितिसाधु। पूर्वतरेर्वर्षे। पतिगच्छतिवर्षे। परारिरेषमसशब्दौ। अत्रास्मिन् अहनि। सद्यः परुदिति अद्य
 शब्दः साधुः। पूर्वोत्तरपरेभ्यः अधाराम्यतरेतरेभ्यश्च पूर्वः। न्हीसादावर्थे पूर्वधुरादयः। शब्दाभवं सन्वयः। आदिना उत्तरे द्विः अपरे हि अधरे हि अनास्मि

पुनरर्थं न्निन्दायां दुष्टसुष्ठुप्रशंसने। सायंसायेप्रगेप्रातः प्रभातेनिकयान्तिके १९ परुत्पराप्यैषमोद्वेपूर्वेपूर्वतरेयति॥ अद्यात्रा
 स्वयपूर्वेन्हीत्पादौ पूर्वोत्तरपरात् २० तथाधाराम्यतरेतरात् पूर्वधुरादयः। उभयधुश्चोभयेधुः परेत्वन्निपरेद्यवि १९ स्त्री
 गतेनागतेनिष्ठः परश्च परेऽहनि॥ तदातदांतीयुगपदेकदासर्वदासदा १९ एतर्हि संप्रतीदानीमधुना संप्रतंतथा ॥

नहि। अस्मत्तरस्मिन्नहिरतरस्मिन्नहि। द्वितीयेनादिशब्देन ठत्रेधुः अपरेधुः अधरेधुः अस्मत्तरेधुः रतरेधुः। सद्यः परुदिसादिनानिपातिताः पूर्वधुरिष्य
 तेप्रातः पूर्वधुः पूर्ववासररतिरुद्ः उभयस्मिन्नहनिधुश्चोभयाद्वक्तव्यरतिसाधुः परस्मिन्नहनि १९ यातप्रहः आगामिअहः। एषोदरादिः। ऐषमोत्तः। अस्मत्तरे
 रस्याभितिनिर्देशश्चात्रानुकूलः। परंचततश्च। अतः परंवा। एतदंतादिः। तस्मिन्काले। तदोदात्त। दांतीच। द्वे। पूर्वस्यस्मिन्काले। यामिप्रराणादौ। गयतकू
 प्रसयः। यद्वायुगंपयतेस्मिन्। ययगतौ। इतप्रसयः। एकस्मिन्काले। सर्वैकेतिदाद्वे। सर्वस्मिन्काले। सर्वैकेतिदा। सर्वस्यसोम्यतस्यादि। द्वे २१ अस्मिक्का
 ले। रदमोर्हिल। एतेनोरथोः। संप्रति एत। योः समाहारद्वंद्वः। तस्मान्नप्रताघरा। गणोपाठान्मांतत्वे। अस्मिन्काले। दांतीच। अधुनेतिनिपातः।

अ० त०

८५

प्राच्यादिदिशि। प्राच्यादिशः प्राची दिग्वा। प्राचिदेशे काले च। प्राची देशात् कालाच्च। प्राहुदेशः कालो वा। सप्तमीयं च मी प्रथमाभ्युदयस्तानिः। अंचेर्लुक्। ए
वमवाच्यादिशि। अवाचो देशात् अवाहू देशोऽवाक्। यत्र मुकुटः तस्या स्तानेर्लुगिति लुगीत्याह। तत्र। उक्तसंज्ञादर्शनात्। अंचेर्लुगिति दर्शनात्। अ। पूर्वादिदि
शादिशद्वेन उत्तरदक्षिणाधरादीनाग्रहः। प्रत्यगादयस्त्रयस्त्रयदिशद्वेन उत्तरात् अधरात् दक्षिणात्॥ उत्तराधरेत्यातिः। उत्तरेण अधरेण दक्षिणेन॥ एनव
मत्तरेत्येनपू। दक्षिणा। दक्षिणादाचू। दक्षिणादि॥ आहि चदूरे। दक्षिणात्। उत्तरत्। दक्षिणेन राभ्यामनस्तजिसादयो बोध्याः १३ इत्यम्ययवर्मः॥
लिंगविधानसहितानियानि सूत्राणि। स्त्रियां क्रिन्। पुंसि संज्ञायां घः। नपुंसके भावे क्तः। सनपुंसकं। अर्दतोत्तरपदो द्विगुः स्त्रियापिसादीनि। सनादिर्धे

दिग्देशकाले पूर्वादि प्रागुदक्॥ प्रत्यगादयः १३ इत्यम्ययवर्मः॥ ॥ सलिङ्गशास्त्रैः
सन्नादिकृत्तद्वितसमासजैः। अनुक्तैः संग्रहे लिंगं संकीर्णवद्विहो नयेत् १

यां कजादीनां ते॥ सन्नादयश्च कृत्तश्च तद्वि। ताश्च समासाश्च जायंते येभ्यो येर्वा। तानि शास्त्राणि। तैरिहा स्मिन्वर्गे सगत्वं ते लिंगान्यस्मिन्वाहु
लकाद्ग्रहवद्विधाधिकरणेनपू। तस्मिन् लिंगसंग्रहवर्गसंकीर्णवर्गवद्वि लिंगउच्येत ऊहेत्॥ कीदृशैः शास्त्रैः। प्रागनुक्तैः। क्वचिदनुक्ताविति पाठः। त
त्रेहानुक्तमपि सलिंगशास्त्रैरुच्ये। यद्वा। सलिंगशास्त्रैः सन्नादिकृत्तद्वितसमासैर्भोजातैः शब्दैश्चेति प्रत्येकमूहेकरणात्वं बोध्यं। पक्षद्वयेपिसन्ना
दीनि चिंत्सं। कृदादिभिन्नसन्नादिजानामलाभात्। सन्नादिभ्यो विहितकृत्तैरिति व्याख्यानेपि व्यर्थविशेषणत्वात्। संकीर्णवर्गे यथा प्रकृतिप्रसया
र्थे चैर्लिंगो हनमनुक्तलिंगशब्दविषये। तथा नानापि सलिंगशास्त्रादिभिर्लिंगो हनमनुक्तलिंगशब्दविषयबोध्यं १

रामः

८५

लिंगशेषोऽवशेषस्तस्यविधिः आप्नोतिपूर्वोक्तकांडत्रयस्यव्यापकः॥ उत्सर्गत्वात्। विशेषैरनोक्तैः प्रागुक्तैश्च पदिनवाधने। अपवाद
विषयविहाय सर्वत्र प्रवर्तत इत्यर्थः॥ स्त्रिया मित्यधिकारः॥ ईदृश उच्यते विरामे विरामावन्तौ वा यस्य तत्। तच्च तदेकाच्च॥ श्रीः धीः ह्रीः भूः
सूः हः लवन्तूः भवन्तूः नयन्तिनीः लुनाति लूरिषादौ तु परत्वात् कृतः कर्तरीति त्रिलिंगत्वं। योनिर्भगत्तत्सहितानां प्राणिनां नाम स्त्रियां
स्यात्। साता। दुहिता। याता। स्त्री। दारः पुंभूमीति विशेषः १ विद्युदादीनामष्टानां नाम स्त्रियां। विद्युत्। रजनिः। वल्लिः। वीरुत्। वी

लिंगशेषविधिर्यापी विशेषैर्यथा धितः॥ स्त्रियामीदृद्विरामैकाच्चसयोनिप्राणिनामच १
नामविद्युन्निशावल्लीवीणादिभूतदीहियां॥ अदन्तैर्द्विगुरेकार्थेन सपान्नयुगादिभिः॥ ३

एतद्विषयीत्यादौ द्वावूजंतमिति सिद्धे वीणाग्रहणं चिंत्यं। केचिन्नुवीणास्थाने वाणी पठेति। वाक्गोः गीः॥ दिक्हरित्। भूर्भूमिः कुः॥ सरित्। त्रिलो
नाः विपाट्। ह्रीग्रहणं चिंत्यं। ईदृद्विरामैकाजिति त्रयादौ द्वावूजंतमिति च। सिद्धत्वात्। केचिन्नुधियो मिति पठन्ति। संविन्। चित्प्रतिपत्। अदन्तेनोत्र
एव देन सह यो द्विगुः स स्त्रियां। कीदृशः सः॥ एको र्थो यस्य सः॥ द्विगुरेकवचनमित्यनेन समाहारे एकत्वाविधानात्। दशमूली। त्रिलोकी। पंचा
सरी। अदन्तैः किं। पंचकुमारि। दशधेव। एकार्थः॥ किं। पंचकपालः पंचकपालौ। पान्नयुगादिभिरदन्तैर्यो द्विगुः स स्त्रियां न स्यात्। पंचपान्नात्रि

अ० ८०

८६

तलंतंस्त्रियां। आमता। गोता। ब्राह्मणाता। वृंदेसमूहेयश्चरतिश्चकद्यश्चतदंतंस्त्रियां। पाश्याखल्पा। खलिनी। प्राकिनी। गोत्रो। रथकद्या। वृंदेकिं।
 मुखेभवोमुखः। दंडोस्यास्तिदंडी। वृंहादुत्तरैरुनिकयोः। अश्वमहिषिका। काकोलूकिका। अत्रिभरहाजिका। कुत्सकुशीकिका। आदिना
 पादपानस्यादंडवदसर्गयोरिति वुनोग्रहणं। द्विपदिकांददति। द्वौदंडितौद्विपदिकां। वैरहीति किं। वासुदेवार्जुनाभ्यां वुन्। वासुदेवोभक्तिरस्यवासु
 देवकः। वुन्ग्रहणं। ~~विद्विज्जिह्वै~~ कचित् वुरिति पाठः। गोत्रचरणारश्नाद्यायाकारतद्वेनेषु। वुन्। गार्गिकियाश्चाद्यते। काठिकया। वृंहूयनौ
 तादिभ्यश्च। वुन्। शौष्योयोधापिका॥ स्त्रियामित्यधिकारेभावेऽपि आदिना अकर्तृत्वकारकेचयेऽप्यदयः पसयास्तदंतंस्त्रियां स्यात्। आक्रोशेन ज्ञानिः।

तल्लुंदेयेनिकषत्रावैरमैयुनिकादिवुन्॥ स्त्रीभावादावनिक्तिरावुणचक्षपूयुचरज्जुअङ्गुनिशाः ४

अकराणिः। अजननिः। स्त्रियां क्तिन्। कृतिः भूतिः। एवुरतिरावुल्लएवुत्तोः सामासग्रहणं। रोगाख्यायां एवुल्लवृहलं। प्रष्टर्दिका। प्रवाहिका॥ धात्वर्थ
 र्देशे एवुल्लवृहलः। आसिका। प्रापिका। पर्यायाहर्णोत्पत्तिषु एवुच्। भवतः प्रापिका। रक्षभक्षिका। कर्मव्यतिहारेण च स्त्रियां। एणच्। स्त्रियामञ्। स्वा
 र्थिकः। व्यावक्रोशी। व्याप्यही। व्रजयतोर्भावेत्यप्। व्रज्यादज्या। समजनियदेति कप्। समज्यानिषघा॥ स्त्रीभावादौ किं। वदः। सुपि कप्। च। मयो
 घं। ब्रह्मभूयं। एवासप्रंथोयुच्। कारणा। कामना। प्रश्नाख्यानयोरिति च। कं। तंकारिं गिं वाकार्घ्याः॥ षिट्। शदिभ्योङ्। पञ्चानपा। भिदा छिदा। अप्रस
 पात। चिकीर्षा। पुत्रीया। गुरोश्च हलः। र्हाऊहा। ग्लान्तायाहाभ्योनिः। ग्लानिः। कृजः। शच। क्रियादृष्टा ४

एम०

८६

अनं ऊदंतं र्दंतं च । वीज्याञ्च रिप्पो निः ॥ सदृषिभ्यां कित । श्रेणिः श्रोणिः । द्रोणिः । अनिरिति पाठांतरं ॥ अतिस्थधधम्प्यप्य
 विलम्पो निः । धपुणिः । धमनिः ॥ सरणिः । कृषिचामितनियनिसर्जित्वर्जिभ्य ऊः । कर्षूः । चमूः । अविहृस्त्तंतन्निभ्यर्ः । अवीः । तरीः ।
 तीक्ष्णाश्च । ऊहृचश्च ते यस्य तत् । कदली । कदली ॥ रमा । गंगा ॥ वामोरूः । करभोरूः । चरंजंगमं । स्थिरं स्थावरं । नाडी त्वद्वा अ
 लावूः । चरस्थिरग्रहणं चित्सप्रयोजनं ॥ अस्य स्य अवधे घस्याभावात् । तदस्यां प्रहरणमिति क्रीडायां राः । मुष्टिः प्रहरणप्रस्थाप

उणादिषु निरुरीश्च द्वावूडः न च लं स्थिरं ॥ तत्क्रीडायां प्रहरणं चेन्मोष्टायाश्च वाराणादिकू ५
 घनोन्नः साक्रियास्यां चेद्दंडपाता हि फाल्गुनी ॥ श्येनपाताच्च मृगया तैलं पाता स्वधेति दिक् ६

ह्रवाः प्रहरणमस्यां । एणस्पदिगुदाहरणं ननु परिगणनं । तेन दंडा मोसलेत्यादिवोधं ५ घनः सास्यां क्रियेति जः । घनं ता
 तक्रियावाचिनः प्रथमांतादस्यामित्यर्थः । स्यान्न दंतं स्त्रियां । दंडपातो स्याति थोवर्जते । श्येनपातो स्याति । लया तो स्यां । श्येनति
 लस्य पाते जे । इति मुम् ॥ पिन्दुदाने स्वधामतमित्यमरमाला ॥ वारुचिना नु स्वधाक्रिया प्रवेणीति स्त्रीलिंगोक्ता ॥ इति दिक् । उदा
 हरणं ॥ तेन मोसलपाता भूमिरित्यादि जेयं ६

अ० त०

८७

अल्पं मणालांगौरादित्वा नृहीषु । आदिना कुंभीप्रणालीमुसलीस्यन्त्रीपटीतटीमठी । काचिदिनिकिं । अल्पोदृशोदृशकः ॥ द्या
वृद्धं तमिति सिद्धेनामानुशासनार्थे लंकादीनां पाठः ॥ भंगपाटीनामुभयानुशासनार्थः ॥ शेफालिकादीनां तु व्यर्थः ॥ स्वपर्यायपठि
तत्वात् । लाक्यते सुखमस्यां । लकन्ना स्वादने । चुरादिः । एरच् । घञ्वा । पृषोदरादित्वान्नुम । नुम्पनुपधात्वान्नवृद्धिः । यद्द्वारमंते स्या ।
वा हलकात्कः । लत्वे च । शेफालिका पुष्पविशेषः ॥ शेतेरतिशेः । शीङो विच् । शयं फालयति । जिफला विशारणो । अण । स्वार्थे

स्त्रीस्माच्चाविन्मणाल्यादिर्विवक्षापचयेयदि ॥

लंका शेफालिका टीका धानकीपज्जिकाठकी ७

कन् कुन्वा । टीक्यतेः थोयपा । टीकगतौ । गुरोश्च हलरूपः । विषमपदव्याख्या धानकी धवदतिप्रसिद्धो दृष्टभेदः ॥ धा
तुं वकरोति । तत्करोतीति शिच् । टिलोपः । कुन् । पिप्पल्यादित्वाङ्गीषु । पिङ्गनेर्थो स्या । पिजिभाषार्थः । गुरोश्चेत्यः ॥ पृषोदरा
दित्वादिकारस्याकारः ॥ स्वार्थे कः ॥ पिङ्गयतिवा । कुन् । सकलपदं व्याख्यान्नाठकी तु वरिका । आसमन्तान् ठौकते ठौकते वा ॥
ठौकगतौ ॥ अच्पघञ्वा । पृषोदरादिः ॥ गौरादिः ॥ ७ ॥

एम०
८७

सेधति। सिधनेवा। पिधुगसां। बहुलममत्रापीतिरक्। नतः स्वार्थेकन। सिधकादित्वादिताभावः। अद्रादयतिणीतिमुकुटश्चिंसः। उज्ज्व
 लदत्तादिहृत्तिषूक्तसूत्रादर्शनात्। सीधरतिप्रसिद्धोदृष्टमेदः। सरति। सगते। एवल्। तालव्यादिपाठेष्टहिंसायांधानुः। अणानिदुः
 खं विरहिणीनां। पक्षिभेदः। हिक्कनं। हिक्कममकेशदे। गुरोश्चेत्यः। यद्वा हिक्कयते। हिक्कहिंसायां। पचाद्यच्। ऊर्ध्वेवातप्रवृत्तौशब्दवि
 शेषः। प्राचति। अचगतौ। एवल्। वनमक्षिकेतिमुकुटः। पक्षिभेदरतिस्वामी। अक्षतिअर्थनेवा। अगतौ। अकवल्कोल्कादतिसाधुः। ते
 नः पुंजः। यन्मुक्तादयतिस्तत्रमुपमसंमुकुटेन। तच्चिंसे। उज्ज्वलदत्तादिषुतस्यादर्शनात्। अपिपील्यते। पीलप्रतिष्ठंभे। घन। वष्टिभा

सिधकासारिकाहिक्काप्राचिकोल्कापिपीलिका। निंदुकीकरिकाभंगिः सरङ्गासविमाठयः ८

गुरिरित्यपेरहोपः। स्वार्थेकन। शनैर्यातिपिपीलकरतिपुंस्त्वमपीतिस्वामी॥ निष्पति। निमन्त्राद्रीभावे। बाहुलकादुक्तम्। गुणाभावश्च।
 कणानि। कणगतौ। पचाद्यच्। स्वार्थेकन। अतिसूक्ष्मं। भंगस्यकरणं। तत्करोतीति एयंतादचरः। विच्छिन्निः। कौटिल्यभेदोवा। व्याजछल
 निभेभंगिर्वेदभीतनपीलिकेतिरमसः। सुबहुल्यतेऽस्यारजसा॥ रंजरागे। हलश्चेतिघञ्। चनोरितिकुलं। निर्यग्भूतानः। सत्यतेनया।
 सत्यपेष्म्ये। चुणदिः। अचरः॥ लीसाचिर्नसभेदेचमधनीशिखयोरपीतिरत्नकोशः॥ महनयावा। महपूजायां। किन्। क्लृप्तवत्पुल
 ठलोपदीर्घाः। माटिः पत्रशिरेतिरत्नकोशः॥ माटिः। लीपत्रभंगौचदैस्यस्यापिप्रकाशने ८

३०८०

८८

विच्छाते। विच्छवाधे। गुरोश्चेत्यः। शाल्मलिनिर्घासः। भक्तादिमंदश्चावितं प्रते परयस्योनया। तडिआघाते। गुरोश्चेत्यः॥ ककनं। क
कनोत्पे। घञ्। काकमराति॥ अराषादे। अरा। एषोदरादिः। इनांतुर्याशेषिचकाकिनी। आठकस्ययंचाशान्तमीभागउदमा। परामंडुक
योस्तुर्धुदमानस्यकाकिरागितिरुद्रः। रभसस्तनांतेष्वप्याह। तत्रअनप्राणनेधानुर्वोध्यः। पाणोदमानगं नः॥ उक्तं वगणितावल्यां॥ कुल्मा
स्यादृष्टमिद्रीरोद्रीणापादेनचाठकः॥ अतोर्दृष्टातिकौभागउदमानमुदाहृतं। चूर्णधूलौसारभेदेचूर्णनिवासयुक्लिषु। चूर्णस्पकरां। तत्करोती
तिरप्यतादवद्रः॥ यद्वाचरांतीररांवा। छणिपृस्मियासिचूर्णिभूरिदितिसाधुः। शारास्पविकारः। तस्याविकाररसरा। तिष्ठेतिदीप्। प्रावर

विच्छावितंडाकाकिरापश्चूर्णिः शारीदुराणीदरत्॥ सातिः कंथातथासंदीनाभीराजसभापिच ९

राभेदः॥ निकषरतिस्वामी। शारादसमे। दुराति। दुराजैह्येवधेगतो। रगुपधेतिकः। जातेरितिदीप्। दुरापंबुद्रीणीकच्छप्योः। दररांदीर्घतेवा। द्विद्वार
लोभयेवा। शृद्धभसोःदिः॥ दस्तत्रियांप्रयातेविभययवतयोरपि॥ सननंसानंवा। घरादाने। योअंतकर्मणीतिवा। दुतियूतीतिसाधुः। सातिदनावसा
नयोः। कप्पते। कमुकांतो। बाहुलकात्यन्। कंथाम्मयमिन्नोस्यान्नथाप्रावररांतरे। आस्पतेस्यां। आसउपवेशने। अदादयश्चेतिसाधुःकुं
दादयश्चेतिमुकुटश्चिंत्यः॥ एतत्पाठादर्शनात्। वेनासनमासंदीलीवृषीचव्रतिकासनं। नप्यतेनयास्यांवा। राभृदिसार्था। रजतादिभ्यः॥ ना
भिर्मृत्पनपेचक्रमध्वसन्निययाः पुमान्॥ द्वयोः प्राणिप्रतीकेस्यात्त्रियांकलूरिकामदे। रातःसभा ९

रामः

८८

रुम्वते । रुम्वतीः । वाहुलकादरन् । पृथोदरादिः । गौरादिः ॥ रुम्वरीरुम्वरीच द्वेदुदुकेवालचक्रके । वर्चते ॥ चर्चउक्ते ॥ वाहुलकादरन् ।
 गौरादिः । चर्वरीगीतभेदेचक्रेशभित्करशदयोः ॥ पारयतिपार्यतेवा । पृथुर्नोचुरादिः । पचाघचघश्च ॥ कर्करीपूरयोः पारिपादरज्ज्वाचहस्तिनः ।
 होलति । हुलपतेवा । हुलहिंसासांवरणयोः । पचाघच । पञ्चा । रलयोरेकत्व । होरानुलश्रेणपद्वरेवाशास्त्रभिहोरपि । लटति । लटवात्ये ॥ अश्रुप्र
 धिलटीतिक्कन् । लहाकरंजभेदेस्पातफले । वधेखगान्तरे । सिधमस्तस्याः । सिधादिभ्यश्चेनिलच् । सिधलामस्त्यविकृतोवाच्यवन्न किलासिनि ॥

रुम्वरीचर्वरीपारी होरालवुचसिधमला ॥ लाहालिसाच
 गंडूषागधसीचमसीमसी १० इतिस्त्रीलिङ्गशेषः ॥

लाष्यते । लषप्रित्ययोगे । चुरादिः । वाहुलकात्सः । पद्मालक्ष्यते । लक्ष्मालोचने । घन ॥ पृथोदरादित्वात्लाहारीचनेतिनिर्देशाद्वादीर्घः । लक्ष्य
 ते । लक्ष्मालोचन । पन । पृथोदरादित्वादस्यरः । यकांडं । गंड्यते । गडिवदनेकदेशे । गंडेष्वेत्युषन । पुंस्यपि । गंडूषोमुखपूत्रीभयुष्करप्रसृतांजलीनि
 रुद्रः । उन्नतनाभिस्तुगंडूषानापिमुखपूत्रिनिर्वोपालितः । गधमविस्पतिषोडशकर्मणि ॥ आतोनुपेतिक्कः । गौरादिहीष । ऊरुसंधोवातरोगः । च
 म्यते । चमुन्मरने । अस्यविधमितमीत्यसच् । गौरादित्वात्हीष । चमसोयज्ञपात्रस्यभेदेस्त्रीविष्टकेस्त्रियां । मस्यति । मसीपरिणामे । पचाघच । मेलाघ
 सीजलंपञ्चाजनंचस्यान्मसिद्वयोरितित्रिकांडशेषः १० इतिस्त्रीलिङ्गशेषः ॥ ॥

अ० त०

८८

पुंस्त्वेदस्यधिकारः। सहमेदेरनुचरैश्चवर्तमानाः। सहपर्यायेर्वर्तमानाः। सुराश्च असुराश्च। देवदेसाः। अमरा निर्जरा देवाः। सुरभेदाः नुषिताः।
साध्याः आभास्वराः। ईदः शक्रः। सूर्यः आदित्यः। देवानुचराः हाहाः हूहूः तुंवुरुः नारदः। मानसिः। असुरपर्यायाः। देसाः देतेयाः दानवाः। देस
भेदाः। वलिः नमुचिः जंभः। देसानुचराः कूष्मांडमुडकुंभांडादयः। देवतानि देवतादसादौवाधौ स्य। स्वर्गादय एकोनविंशतिः सभेदाः सपर्याया
अपुंसि स्युः। स्वर्गनाकस्त्रिदिवः। घोरिवौ हे स्त्रियां स्त्रीवेत्रिविष्टयमिति विशेषैर्वाधितः। यत्तः मखः क्रतुः तद्भेदाः। उकूष्पानिरात्रा

पुंस्त्वेसभेदानुचराः सपर्यायाः सुरासुराः॥

स्वर्गयागाद्रिमेवाध्विदुकालासिशारयः ११

त्रिष्टोपाष्टमेधाः। अद्रिर्गिरिः पर्वतः। भेदाः मेरुर्हिमवानसस्यः। गंधमादनमिति वाधः। मेघो घनो नलदः। भेदाः पुष्करवर्त्तद्वयः॥
अभ्रमिति नुवाधः। अध्विः ममुद्रः सागरः। भेदाः क्षीरोदः लवणोदः। घनोदः। दुर्दृष्टः शाखी। भेदाः त्पक्षो वटः आम्रः। पाटलाशिंशपादे
र्वाधः। कालोद्विष्टः समयः। भेदाः नारावः कांडः भद्रः। रघुद्वयोरिति वाधः॥ असिः खड्गः मंदलाग्रः। भेदाः नंदकः। चंद्रहासः कटिन्नः। रत्ना
दौवाधः। शरोवाणाः विशिखः। भेदाः नाराचः कांडः भद्रः। रघुद्वयोरिति वाधः। अरिः शत्रुः अरानिः। भेदः आततायी ११

रामः

८८

करो राजा खो भागीर प्रियः पाणिश्च। मरीचादीनां तु बाधः। गंडः कपोलः। ओष्ठो दंत छदः अधरः। दोः प्रवेष्टः। भुजादेर्द्वयोरिति बाधः। दंतो दृष्टानः रटः।
 भेदो जंभः। कंठो गलः। समीपगलश्चक्षुकंठं त्रिषु विदुर्बुधैरिति शास्त्रतः। केशः कचः। नखः पुनर्मवः। नखरोः स्त्रिया प्रिति बाधः। स्तनः कुचः पयोधरः।
 अहश्च अहश्च अंतयेषां ते पुंसि स्युः। परवह्निगापवा दोयं। अहः पूर्वपूर्वाहः। अपराहः। द्वयोरहोः समाहारो ह्यहः। अत्र सन पुंसक मिस स्यापवादः।
 स्वेदो विषं। तभेदः पुंसि स्युः। सारो द्विकः शोक्लिकेयः ब्रह्मपुत्रः। रात्रौ अंतयेषां ते प्रागपूर्वपदं न संख्यायेषां ते पुंसि स्युः। परवह्निगतापवादोयं। परत्वा

करगंडौष्ठदोर्दन्तकंठकेशनखस्तनाः॥ अन्हाहन्ताः स्वेदभेदारात्रांताः प्रागसंख्यकाः ११
 श्रीवेष्टाद्याश्च निर्यासाश्च सन्नन्नाश्च अधिताः। कसेरुजनुवस्तुनिहित्वानुरुविरामकाः १३

तस्माहारने पुंसकतामपि बाधते। तेनाहोरात्रः। सर्वरात्रः। सर्वरात्रः। प्रागसंख्यकार्त्तिकं। पंचरात्रं ११ श्रीवेष्टः आद्यो येषां ते निर्यासा वृक्षद्रवाः पुंसि स्युः।
 श्रीवेष्टः सरलंद्रवः। श्रीवेष्टरतिक्वचित्पाठः। आद्येन श्रीवासः वृकधूपः गुग्गुलुः कुंदरुः सिल्हकः इत्यादयो पुंसि बोध्याः। असंतान् अत्रंताश्च पुंसि स्युः।
 अंगिरः वेधाः चंद्रमाः। कृष्णवर्माघनिदिवा मघवा। अवाधिता किं। अपसरसः जलौकसः सुमनसः। लोमसामावर्मः। नुश्चरुश्च नुरु। नौविरामो विरामे वायेषां
 ते पुंसि स्युः। कशोर्बीदीनि विहाय। हेतुः सेतुः धानुः। कुरुः मेरुः सरुः। कशेरुजनुवस्तुनिहित्वेति व्यर्थं। अवाधिता इत्यस्यान्वयस्य संभवात्। वस्तुनस्त्ववाधितार
 तापि व्यर्थं। विशेषैर्यद्यवाधिनस्त्यनेन निर्वहान। अतएव दारुश्च। दिषु निर्वह १३

अ० त०

६०

ककारदिहादशावर्णेपधा अदन्ताः पुंसि स्युः। अंकः लोकः अर्कः। माघः तुषः रोषः। पाषाणः गुणः घुणः। दर्भः सरभगर्भः। होमः ग्रामः धूमः। ऊर्ध्वः
शीकरः समीरः। पूषः। कूपः। सपः। कलापः। सार्धः नाथः शयथः। हनः अपधनः जनः। अयस्य विनयप्रणयाः। रसहासपनसाः। पटसटकरटाः। मुकुटस्तपो
पांतादिषु अदन्तारतिन संबध्यते। अथादिवादिषाह। गोमायुजायुपाघादीनुदाहरति च। गोत्रं वंश आख्यायते व्यपदिश्यते यैस्ते। अग्रेभ्यो पीतिटः। गोत्रस्या
दिपुरुषाः प्रवराश्च पुंसि स्युः स्वामी तु अपसप्रसयां तारति व्याख्यात। तदसत् अपसमसयां तदसनेन पुनरुक्तिप्रसंगान्न। गोत्रमः भरद्वाजः वशिष्ठः। चरणा

कषणभमरोपात्ताय ददन्ता अमी अथ॥ यथनयसयेपात्ता गोत्रा
व्याश्वरणा ह्याः १४ नाम्मकर्त्तरि भावे च घञ्जनब्रह्मधा युचः॥

ना वेदशाखानामाह्व्याः नामानि। कठः कलापः ब्रह्मचः १४ घञादयः सप्तप्रसयाः संतायां विषये कर्त्तृभिर्नेकारके भावे च ये विहितास्तदन्ताः पुंसि
स्युः प्रसीदंत्यस्मिन्मनां सि प्रासादः। हलश्चेति घञ्। प्रास्यते प्रासः। विंदत्यनेन वेदः। प्रपन्नं सस्मात्प्रपातः। भावे वा कः सागः रोगः। चकारान्तपदरुजे
निघञ्हापो धायत्सादयोः संतायां विहिता अपि गृह्यन्ते॥ चयः जयः। एरवाकरः गरः लवः सवः। नृदोरप्ययजयाचेति नङ्। यज्ञः यत्नः। नदित्युपलक्ष
णं। स्वपीननपि गृह्यन्ते। स्वमः। स्वमः संवेशरस्य पीतिवापुंस्त्वसि द्विर्बोधा। मदनं म्यादः। नौणचेति णः। पुंसि संज्ञायामिति घः। उरश्छदः प्रछदः द्वितोयुवश्च

यथुः वेपथुः॥

रामः

६०

पचि नंदी निनंघा दिभ्यो विहितो लुः पुंसि स्यात् नंदनः रमणः मधुसूदनः संज्ञायामिदं असंज्ञायामुक्तः कर्तव्यं संज्ञायामि
निसिद्धं रमनिजंताः पुंसि एष्यादिभ्यश्च निज्वा प्रथिमामहिमा रूपाभावे रतिनसंवधते कर्मार्थस्ये मनिचोः संग्रहापत्तेः चंद्रस्पकर्म
भावोवाचं डिमा महतः कर्मभावोवा महिमा स्वामिमुकुटौतुवं रिमातरिमेत्याद्योणादिक रम निज्वा रणायभावे रति संवधनुः न
नाकृतः कर्तव्ये संज्ञायामि सनेन तत्र सिद्धत्वात् प्रीधातोरीणादिक मनिनंतः प्रेमशब्दः सुविस्थ रति योगविभागाभ्यावेकः घञर्थे कर्

लुः कर्त्तरीमनिज्भावे को घोः किः प्रादितो म्यतः १५ हे हे श्ववडवावश्च व
डवान समाहृते कान्तः सूर्ये दुप र्णाय पूर्वोपः पूर्वकोपिच १६ ॥

तिच आरकत्यः प्रस्थः उपसर्गादस्य स्माच्च सुर्वानाजपरो यो घुस्तस्माद्विहितो यः कि प्रसयस्तदंतः पुंसि स्यात् उपसर्गो घोः किः क
र्मण्यधिकरणोवा निधिः आदिः विधिः अत्र प्रादितो म्यत रतिवर्थः घोः कि रिसनेनैवेष्ट सिद्धेः १५ अश्वश्च वडवाच पूर्ववदश्च
वडवाविति परवह्निगतापवादः द्वित्वमविवक्षितं तेनाश्ववडवान् असमाहृते किं अश्ववडवा विभाषा वृत्त्यमनेति वैकव्यावः स्
र्यचंद्रनामपूर्वः कान्तशब्दः पुंसि सूर्यकान्तः चंद्रकान्तः अयस्कान्तः १६

अ० त०

६९

वटति। वटवेष्टने। कुन। माष विष्टविकारः। अनुउत्पत्ते। वचमायणे। घञ्। चजोरितिकुलं। अगपञ्चः समूहः। ललम्पते। ललर्षाया। संपदादिः।
रल्योरेकत्वं। लक्यते। लकन्यास्वादाने। पुंसि संज्ञायामितिघः। रलचासौलम्प। पक्ष्मकंवल। कुटतिकुटकौ। टिल्येक्षिप्। कुट् अंगप्रस्य। शेषाद्वि
भाषेति कप्र। कुटंगकोनाद्यदिः। पिटमिनिवोयालितः। वृक्षलतागहनमितिहामी। कुटंगकरतिक्वचित्पाठः। तत्रकुटेरिगुपधेतिकेशकंधादित्वेवोधं।
पुमांसंखननिपुंसाखन्यनेवा। खनुअवदारणे। अमेधोपीतिङः। पुंवःकांडमूलं। सुंखनोडखिगतौ। पुंसि संज्ञायामितिघः। दीर्घपाठे तु एयोद

वठकश्चानुवाकश्चरद्वकश्चकुड्गकः॥

पुंखोमंखः समुद्रश्चविटपदधटाः खटः १७

रादित्वात्पठकर्मणपजपम्पूड्वसामस्विनिनिर्देशाद्दीर्घः। सुंखः सम्पामनोहेचसाम्नः। अट्प्रणावेयुव। समुद्रम्पते। गह्वरात्तौ। अमेधोपीति
टः। संपुटकः। वेटति। विटआक्रोशे। रगुपधेतिकः। विटोद्वेधवलेखिद्वेमधिकेखदिरेपित्वापटतिपघतेवा। पटगतौ। बाहुलकान्नः। पटः पेष्णयायो
गोत्रणादीनां चबंधने। चनुः पथेयराजादिशासनांतरपीठयोः। तघते। तटउच्छ्रूये। धन्यतेवा। धनशब्दे। पुंसीतिघः। तस्यधः। नस्पटोवा। परिस्सार्थनु
लाप्यां चधटः। सूरिभिरिष्यतइतिविश्वः। धटोदिव्यनुलायां स्याद्धटीवीरेचवाससः। खद्यते। खटकांसायां। पुसीतिघः। खटोऽन्धकूपतकयोः प्रहारांतरं

रमः

६९

कृद्यते। कुदृष्टेदने। प्रतापनेवा। बाहुलकादारनगराश्च। कोद्वारोनागरेकूपेपुष्करिण्याश्चपाटकेरतिरभसः। कोद्वारोनागरेकूपेपुष्करिण्योद्यपाट
 के। घघनेस्मिन्। घटचलनेहलश्चेतिघज। घाटेतिप्रसिद्धः। केचिन्नुकोद्वारघट्टरतिष्ठित्वाकोद्वारोदुर्गपरं। अरघट्टः कूपभेदरतिव्याचल्युः। तत्रकुदधा
 तोर्धेवाहुलकादुगः। अरैश्चक्रावयवसदृशैः काष्ठविशेषैर्धघनेरच्यते। अरघट्टः कूपाज्जलनिःसारणार्थंघटीयंत्रमित्यमे। हटसत्रहटदीप्तो। बाहुलका
 तटः। हटआपराः। पिंडतेपिंडतेवा। पिटिसंघाने। पचाद्यच्। घज्जो। पिंडोबोलेबलेसांदेहागारैकदेशयोः। देहमात्रेनिवापेचगोलासिलहकयोरपि। ओ
 द्रपुष्पेचपुंसिस्यात्स्त्रीवमाजीवनायसोः। पिंडीतुपिंडतगरे। लावूरवर्जरभेदयोश्चयोः। देहधामेति। योमरेजातोचहृदनाभोवसंमतहतिरुद्रः। गोटः

कोद्वारघट्टहृद्वाश्चपिंडगोटपिचंडवत्॥ गटुः करणोल्गुटोवरणश्चकिणोघुगः १८

पापरजातोचहृदनाभोचतहृति। अपिचंडतेनेनान्नवा। चट्टिकोपे। हलश्चेतिघज। वष्टिभागुरित्यपेरस्त्रोपः। शास्तेपिचंडउदरेपशोरवयवेपुमान्।
 शास्तेदेहे। पिचंडवत्कोद्वारादयः। पुंसीत्यन्तयः। गटुतिगद्यनेवा। गटुसेचने। बाहुलकादुः। गटुः पृष्ठगटेकुञ्चरतिविश्वः। क्रियते। हुक्कज्ज। अंजनकुष्ट
 भट्टजः। करंटोमधुकोषासिकारंटेष्टुदलाटके। लगति। लगेसंगे। बाहुलकादुडच। लगुडोयष्टिः। वृणोतिव्रियतेवा। वृज्वरणो। अंरुनक्रिति। अंरुन
 वरंटोप्यंतरावेदोसमूहमुखरोगयोः। कणाति। कणागतो। पचाद्यच्। पृषोदरादित्वादतटः॥ किणोमांसग्रंथिः। व्रणजंचिह्नंवा। घोरान्ते। घुगभ्रम
 णो। दृगुपधेनिकः। घुगः स्यात्काष्ठवेधकरतिरत्नकोषः १८

अ० त०

५२

द्वियते। दह्नादरे। क्रिच्। दृतिश्चर्मपुटेमस्येना। हीमोत्रः। शकं ध्यादिः। केशाविनासः। हरति। द्वियतेवा। हज्जहारणे। हस रुहीतीतिः। हरिद्विशि
स्त्रिपां पुंसि हयवर्णविशेषयोः। अस्त्रिषां स्यात्तलोच। रोगस्पर्मणोरोमंघेः। पृषोदरादिः। प्रप्रूनांचर्वितस्य चर्वणं। उद्गीयते। गेशद्वे। गश्चो
हीतिथक्। यन्नमुदोः शीङ्गाभ्यामिति सन्नमुकुटेनोपन्यस्तं। तदुज्ज्वलदन्ताधुराणा दिवृत्तिषु न पश्यामः। उद्गीयः प्रणावः। सामवेदध्वनिरित्य
रुणः। बुद्धिस्तत्तद्ध्वनिर्बुद्धतिकरोति। उबुद्धिर्निशामने॥ मूलविभुजादित्वात्कः। बहुदोजलविकारः॥ कासं प्रद्वान्ति। मृद द्योदेकर्मण

दतिसीमन्नहरितोरोमंघोद्गीयबुद्धराः॥ ॥

कासमर्दोर्बुदः कुन्दः फेनस्त्रयोसपूयको १२

ए। वेसवारमेदः। अरं बुद्धति। उबुद्धिर्। मूलविभुजादिः॥ पृषोदरादिः। अर्बुदोमांसपरुषिदशाकोटिषु न स्त्रियो। अर्दतिरिति पठित्वाः
निरितिवा। ल्यनसकुटः। अर्दगतो। अनिप्रसयः। कुन्दते। कुदिआप्रवरो। पचाद्यच। पृषोदरादि॥ कुन्दोमाघेः स्त्रीमुकुन्दमिति ध्वंन
रेषुना। स्फायते। स्फायीवृद्धो। फेनमीनाविति साधुः। स्त्रयते। एजस्ततो। स्तवीदीर्घश्चेतिपः। स्त्रयतेवा। एपसमुष्ट्राये। घन॥ घनादि
कृतकूटरतिमुकुटः। पुनानिपूयतेवा। बाहुलकात्पक्। स्वामीनुयूयशब्दं पठति। पौतियूयतेवा॥ युभिप्रारोऽभिप्रारोच। कुयुभ्यांचेति दीर्घः कि

२

३

४

५

६

एम०

५२

आतपति। नपसंतापे। पचाघच। कृणंपातिपिवति। नदकोमेकिलाक्षेचगोश्वरे। केहरागति॥ हविदारणे। पचाघच। यद्वाकेदीर्घते। अं
 होरपू॥ केकरः संभवहारयदार्थश्च। तरुभेदरसम्॥ ४॥ वा। आतोनुपेतिकः। क्वचित्कुराण्यरतिपाठः। कुराण्यः पूतिगंधोशवेपिच। स्फुरति।
 स्फुरविलेखने। दगुपधेतिकः। स्फुरः स्याच्छेदः पूरयति। पूरणे। पचाघच। पूरेजलप्रवाहेस्याद्वासांसंश्रुतिरवाघयोः। स्फुरं प्रातिस्फुररव
 प्रातिवा। प्रापूती। आतोनुपेतिवा। सपीतियोगविभागाद्वाकः। मुकुटस्तुखुरमरतिकवर्ग द्वितीयादिं पठति। वाणभेदः। चकतेनेन। चकत्

आतपः स्त्रियेनाभिः कुराण्यस्फुरकेदराः॥

पूरस्फुरप्रवृत्ताश्चगोलहिंगुलपुडुलाः २०

मौप्रतिघातेचा। चकिचम्पोरुञ्जोधाधारतिरक्। चक्रं दृष्ट्वा म्लेवांगेयो ह्लीपुंस्प म्लेः म्लवेतसे। गुद्यते। गुटरायां। घञ। रलयोरेकलं। गोला
 गोदावरीसख्योः कुतटीदुर्गयोः स्त्रियां पावालः। पुनर्गलतिवा॥ गतन्मदने। आवेवा। अच्॥ अंजनेमंडनेचालिंजरेवालखेलने। द्वयोर्लक्ष्म्यां
 पुमान्कंपेकंपपुक्तेभिधेयवत्। हिंगुलाति। आतोनुपेतिकः। उदंतपाठेतुमित्तुादित्वात्तुः॥ हिंगुलोवर्णकद्रव्येनाभंटाक्यानुहिंगुली। मुकु
 टस्तुहिंगुलुस्यान्नुहिंगुलमिति पठति। पुरितिकुत्सायामव्ययं। पुद्रिलतिगीर्घतेवा। रदनिमरणे। पचाघच। अदोरेवा। अचिचिभाषेति॥ पुद्रु

संदराकारे निपुं पुं स्थान्मदेहयोः २०

अ० ८०

५३

वोवापुरितोगतोयस्मात्सवेदः। वेतमलति। अलभूषणो। कर्मण्यण। यद्वावेवायोतालः प्रतिष्ठायस्य। भूताविष्टः शवः। मद्यते। मद्यधारणे। प
चाघच। यद्वा मद्यते। यत्। मद्यः पात्रेकयोलेचमस्यभेदेवलीयासि। मद्यतेभल्यतेवा। मद्यपरिभाषणा हिंसादानेषु। पचाघचयन्त्रा। मद्यः स्योतपु
सिभल्यकेशल्यभेदे पुनर्हयोः। मद्यान्तकां स्त्रियां भल्ली। पुरः प्रथमं दण्डं मेतं। दण्डदाने। कर्मणि घञ्। पृथोदण्डित्वा द्वीहेषु पुरोडाशोरिति
देशाद्वा दस्यटः। पुरोडाशो हविर्भेदे चमस्यां पिष्ठकस्य च। रसे सोमलतायाश्च हुतशेषे च कीर्तित इति विश्वः। पटिः स्त्रीपटभेदे स्यात्। ललाटे कुम्भिकादुमो
पटिं पतिषोतनूकरणे। आतोनुपेतिकः। दंसं सान्तरति मुकुटः। तत्र यो अत्र कर्मणि धातुर्बोधः। शस्त्रभेदः। कोलनं। कुलसंस्थाने वंधुषु च। संपदादिर्ब

वेतालमद्यमद्यश्च पुरोडाशोपि पटिः॥ कुल्माघोरभसश्चैव सकटाहः पतद्गृहः २१ ॥ इति पुल्लिंगसंग्रहः॥ ॥

पुः कुलं भवति। मद्य हिंसायां। कर्मण्यण। धातुपारायणे दंसांतः तत्र मसे घञ्। कुल्मासो मावादि मिश्रमर्द्धमस्विन्नमोरनं रिवचङीति ख्यातमिति मुकुटः।
कुल्माघो यावके प्रोक्तः। कुल्माघं कजिकेपि चेति विश्वः॥ कुल्माघं कजिके यावके पुमान्। रभरां रभतेन वा। रभाभस्ये। अस्य विचमितमी ससच॥
रभसो वेगदुर्बयोरिति विश्वः॥ कट्टेनातिशयेनाहते गम्यते। हन हिंसागत्योः। अन्येभ्यो पीतिङ्। कटाहो घृततैलादियाकपात्रैपिकर्षरौ। कटा
हः कूर्मपृष्ठे च स्तूपे च महिषीशिषाविति विश्वः। कटाहः कूर्मकूर्परे॥ द्वीपस्य च प्रभेदे च नयास्यान्महिषीशिषो। तैलादियाकपात्रे च। गृह
ति। अहउपादाने। पचाघच। पततस्तां वृत्तादेर्ग्रहः॥ वीकटान इति ख्यातः २१ ॥ ॥ इति पुल्लिंगसंग्रहः॥ ॥

रभः

५३

ह्राभ्यांहीने। क्लीबे। अधिकारोयं। अमदवशिष्टं। उक्तासंग्रहाप्येषः क्लीबेस्यात्। बाधकविषयादयः। तत्रकांश्चिद्वर्षयतिखमिति। खनतिख
 मनेवाखनुअवदारणे। अमेभ्योपीतिटुः। खमिद्विधेपुरेक्षेत्रेअपविंदौविहायसि। संवेदनेदेवलोकेशार्पणपिनपुंसकं। अर्यते। अगतो। अर्ते
 निञ्जेसम्पः। परीयति। परीहरितभावे। पचाद्यच्। परंपिन्नेपलाशेनाश्वभ्रयति। अश्वभ्रविलेयेगतोतंके। पचाद्यच्। हंति। हंतेहिचेतिमन। हिमंतुया
 रमलयोभूवयोः स्यान्नेपुंसकं॥ शीतलेवात्यलिंगः। उनन्नि। उन्दीक्लेदने। कुनू। नलोपः॥ श्यायनेस्माशेपेद्गतो। गसर्थेतिक्ः। द्रवमूर्तिस्पर्शयोः श्प
 हतिसंप्रसारणं। शीतं हिमगुणे क्लीबं शीतलालसयोः स्त्रिषु। बानीरेवहुवारेना। ओयति। उषदाहे। रणसिज्जिदीदुष्पविम्पोनक्। उष्मोग्रीष्मे

हिहीनेऽन्यच्चखारणपर्यश्चभ्रहिमोदकं॥ शीतोष्ममांसरुधिरमुखाक्षिद्रविणंबलं ११

पुमान्द्रक्षाशीतलयोरन्यलिंगकः। ममते॥ मनहाने। मनेदीर्घश्चेतिसः। मांसंस्यादामिवे क्लीबं कंकोलीनटयोः स्त्रियां। रुणद्धिरुधते
 वा। रुधिरावरणे। रुधिमदिमुदीति किरच्। रुधिरोगारकेपुंसिक्लीबंतुकुं कुमासृजोः। खन्यनेखनतिवा। टिनवनेमुट्त्वोदान्नरसजलौ। मुवंनिः
 सरणेवक्त्रेप्रारंभोपापयोरपि। संध्यंतरेनाटकादेः शब्देपिचनपुंसकं। अश्रुते। अश्रूयासोसंधातेच। अशोतिदिनिकितः। रुदक्षिभ्यामिमन्।
 द्रविणंबलं ह्योर्द्वेनेकांचनेचपराक्रमे। बलते। बलते। बलसंवरणे। पचोद्यच्। बलंगे धरसेरूपेस्थामानिस्थोत्पसेमयोः। पुमान्द्रहलायुधेदे
 सप्रभेदेवायसेपिच। बलयुक्तेऽन्यलिंगः स्याद्वाघालकेतुयोषिति १२

अ० त०

२४

फलति। फलनिष्पन्नौ। पचाघच् ॥ फलहेतुहृतेजानी फलेफलकसस्ययोः। त्रिफलायांचककीलेशस्त्राग्रेवुष्टिलामयोः। क्वचित्तु
हलमिति पाठः। हलति। हलविलेखने। पचाघच् ॥ हिनोति। हिगतौ। सर्वधातुभ्योमनिन्। शलति। शल्पतेवा। शलगतौ ॥ उल्वादयश्चे
निसाधु। शुल्वं ताम्रैयज्ञकर्म एवाचारेजलसन्निधौ ॥ लोह्यति। लुखतेवा। लुहगाधोपचाघच्। घज्जा। लोहोस्त्रीशस्त्रकलहेजोगकस
र्वनैजसे। सखयति। दुयवयति। सखदुपवतक्रियायां। पचाघच्। शोभते। शुभदीप्तौ। रगुपधेतिकः। नयुभं। जलभवानिपुष्याणि। कुमुदकमलक

फलहेमशुल्वलीहंसखदुःखशुभाशुभं ॥ जलपुष्यातिलवरणं ॥
व्यंजनामनुलेपनं १३ कोट्याः शतादिसंख्यामावालक्षानियुतं वतत् ॥

हारेसलाहीनि। लुनाति। लज्जयेदने। नंघादित्युः। वलगास्तु गिति निर्देशात्। लवणासंधवाहोनासिंधुरक्षोभिहोरसे ॥ ते घुक्तेवाच्यलिंगस्यान्रदीभेद्वि
षोः स्त्रियां। व्यज्जनेनेन। अंजवज्जादौ। करणाधीनित्युट्। व्यंजनं ते मनेचिन्हेश्मश्रुण्यवटावे ॥ हनि। अनुलिप्यतेनेनवा। लिपउपदेहेकर्मणि करणेवात्सुट्।
दुःखादिसपर्यायंसविषोयंचक्तीवेभवतिरतिमुकुटः १३ कोटिर्भिन्नाशतादिकासंख्याक्तीवे। शतंसहस्रंअसुतंअर्बुदं। लक्ष्यते। लक्षदर्शने। गुरोश्चे
सः। लक्षानपुंसिसंख्यायांक्तीवंवाजशरव्ययो ॥ नियूयतेस्म। क्तः ॥ शतंसहस्रमयुननियुतंप्रयुतंमंतं। स्त्रीकोटिरर्बुदमितिक्रमाद्दशगुणोत्रमितिरलकोषः।

एमः

२४

संतपि संतमु संतमन्नंतं यत्तद्वन्कतं तत्तुक्तीवे। यथाः पयः तेजः॥ सर्पिः हविः शोचिः॥ वपुः यजुः धनुः॥ तमो ध्वांते गुणो शोके ल्की वं वी॥ अथ ह्वांते स
कारलकारे पधंच ल्की वे स्यात्। दानं पानं वस्त्रं। वि + ना विधंतु दे॥ चर्म वर्म वर्म कर्मी कर्तवर्जि ते र्थे यदनांतं नाम तत्तुक्ती वे स्यात्। गमनं। रथ रां। दानं। अक
र्त्तरेति किं। नंदनः। रमणः २४ + सं। वु स मंध त म सं। कूलं मूलं भूलं तूलं। शिष्टमवशिष्टं अवाधितमिति यावत्। शिष्टं किं। पुत्रः वृत्रः मंत्रः॥ हंसः
पालः कालः॥ संख्या पूर्वपदं रात्र ल्की वे त्रिरात्रं॥ पंचरात्रं। संख्ययेति किं। अर्द्धरात्रः। पूर्वरात्रः॥ पात्रादिभिरदंतैरेकार्थे द्विगुः ल्की वे स्यात्। शि

अकमसिससन्नत्रयदनात्रमकर्त्तरि २४ ओतंसलोपधंशिष्टंरात्रंप्राक्तंरषयान्वितं॥

पात्राघटनेरेकाथोद्विगुर्ध्वानुसारतः १५ हं हं कत्वात्मपीभावौपथ्यः संख्यामयासरः॥

ष्टप्रयोगात् ॥ पंचपात्रे । त्रिभुवनं । एकार्थः किं । पंचकपालः पुरोडाशः । तद्वितार्थे द्विगुर्यां ॥ लक्षानुसारत इति किं । त्रिपु
 शी । पंचपूली । त्रिवली २५ एकत्वे द्वंद्वो द्वंद्वैकत्वं ॥ एजदंतादिः । षष्ठीतत्पुरुषेण एकत्वस्य प्राधान्यात् तस्यैव लिंगान्वयः स्या
 न्ननु द्वंद्वस्य । एकार्थको द्वंद्वः समाहारं द्वंद्वः अग्रपीभावश्च लीवे स्यात् । पाणिपादं । अधिहरि । कृतसमासांतः पथिनशब्दः
 लीवे । द्विपथं । त्रिपथं । विपथं । कापथं । संख्यामयात्परः । किं । धर्मपथः । कृतसमासांतः किं । अतिपंथाः । सुपंथाः ॥

अ० त०

६५

यच्छांतात्परातत्पुरुषेष्टायाः क्लीवेसा चेद्वहनां संबन्धिनीचेरवीनां छाया। छायावाहुमेरतिक्लीवत्वं। वहनां किं। कदा छाया। कदा छायां। विभासासे
नेतिवाक्लीवत्वं। समूहेवर्तमानोयः सभाशब्दस्तदन्तस्तसुरुषः। क्लीवेवर्थं तात्पराचेत। स्त्रीसभं। स्त्रीसंघातः। अणालाचेतिक्लीवत्वं। संहतौ किं। धर्म
सभा। धर्मशाला २६ शालागृहमर्थेयस्याः सासभाराजशब्दवर्जितराजपर्यायात्। अमनुष्यातरक्षः। पिशाचादिवाचकाश्च वृष्ट्यां तात्परातत्पुरु
षेक्लीवेस्यात्। अपिनासंहस्यार्थसभाग्रह्यते। हनसभामभुसभं। पिशाचसभमिमादिशब्दाहरणानि। अराजकात्किं। राजसभा। राजपर्यायग्रहणा

यच्छाव्याख्यावहनां चेद्विष्टायं संहतौ सभा २६ शालार्थापि पराराजा मनुष्यार्थादराजकात्॥ दासीसभं न यसभं रक्षः सभ
मिमादिशः २७ उपतोपक्रमांतश्च तदादित्वप्रकाशने॥ कोपसंकोपक्रमादिकं थोशीनरनामसु ॥ २८ ॥

त्रेहचंद्रगुप्तसभा। राजविशेषोयं। यच्छांतात्किं। ईश्वरसभा। ईश्वरसभा। नसभान्सभा। तसुरुषकिं। ईश्वरस्य सभेव सभा यस्य ईश्वरसभः। प्रसप्तपु
यमानपूर्वस्योत्तरपदलोपश्चेतिवहुव्रीहि २७ उपज्ञा उपक्रमश्चांतेयस्य सतत्पुरुषः। क्लीवेस्यादुपतोपक्रमयोः प्राथम्ये घोसा उपज्ञायते आतश्चोपस
नेति कर्मण्यज्ञः। उपक्रम्यते इति कर्मणी घञ्। कस्य प्रजापतेरुपज्ञा उपक्रमश्च सृष्टिः। तेनादौ ज्ञाता प्रक्रांता च। यच्छांतात्पराया कंध्या तदन्तस्तसुरुषः। क्ली
वेस्यात्। उशीनरदेवास्य संज्ञासु चेद्वर्तते। सौशामीनां कंध्या सौशामिकंध्या। आहिकंध्या। उशीनरेति किं॥ दाक्षिकंध्या। वालीके ध्वियं संज्ञा। नामसु किं।
वीरगा कंध्या। कुत्रापि नेयं संज्ञा २८

रामः

६५

नञ्प्रणञ्चकञ्चिन्तञ्चरतयेषां। राभ्योमेऽदन्तप्रसयाः कृतोयेभावेविहिताः तथासमूहेर्धेभावकर्मणोर्विहितायेऽङ्कारांतप्र
 त्यासल्लिङ्गास्तदंतनामक्लीवैस्यात्। मवितव्यंभवनीयंभव्यंभूतं। नपुंसकेभावेऋः। तयोरेवकृसेतिभावेतव्यादयः। भुवोभावेऋप्।
 ब्रह्मभूयं। अभिविधोभावदुणा। आनिनुणः। सांराविणं। सांकुटिनंवर्त्तते। नस्याकेतिकिं। यजयाचेतिनडु। यत्तः यत्तः। स्वयोनन। स्व
 प्रः। नौराच। आदः। सुपीतिघनर्थेचकः। आखूत्यः। विघ्नः। चित। एरच्। चयः। एपासञ्चोपुच्। कारणा। यत्तुद्वितोयुच्। प्रययुहि

भावेनराकचिन्धोमेसमूहेभावकर्मणोः॥

अदन्तप्रसयाः पुरापसुदिनाभ्यांत्वहःपरः १८

निमुकुटउदाहरत्। तत्र। अदन्तत्वाभावात्। समूहेतद्विनाः। मिष्टादिभ्योण। मेष्टं। गोत्रोष्टोष्टेतिवुञ्। ओपगवकं। तस्यसमूहः।
 काकं। कैदाराष्ट्वजच। कैदार्थं। कैदारकं। भावे। गोत्वं। रगंताञ्च। मोनंमार्दवं। मनीसादितुञ्। मानोत्तकं। स्तेनाद्यनलोपश्च। स्तेयं। गुणवच
 नेतिष्यञ्। शौल्मं॥ कृतसमासांनोऽदृशद्ः क्लीवैस्यात्। एरण्यचनदहश्च। राजाहः साविभ्यश्च। सुदिनशब्दः प्रशस्तवाची। सुदिनंचतदह
 श्चपुराणाहंसुदिनाहं। कृतसमासांतरनिकिं। पुराणानिअहानियस्मिन्पुराणाहामासः १९

अ० त०

६६

अपिश्वान्तीवे। मरुपचति। प्रातः कमनीयं। उच्यते। वचभाषणो। पाहतुहीतिथक्। वसिकाशीत्यादिनाथकूटतिमुकुटश्रिंत्सः। तादृश
सन्नाभावात्॥ उच्यंस्यामविशेषः। नुटति। नुटकलहकर्मणि। एचुल। तोडकं वृत्तभदोरूपकभेदश्च। यत्र कृत्वादिभ्योवृत्तिमुकुटे
नोक्तं। तन्न। नुटः। कृतादित्तेनगाङ्कृतादिभ्यरातिङित्त्वादुणाभावप्रसंगात्। चोष्यते। चुपमंदायांगतौ। एषतः। घन। यद्वा। चंचतिचच्यतेवा॥
वचुगतौ। पचाघव। घञ्वा। एषौदरादिः। फलावाशीष्ठं तालफलंचवोचं कदम्बाः फलं भवेदित्यार्थकोषः। पिच्छते। पिच्छखंडने। घञ्

क्रियाव्यपानां भेदकान्येकत्वेऽप्युच्यते नोटके॥

वोचं पिच्छं गृहस्थूणं तिरीटं मर्म योजने ३०

मुक्तमिति पाठे मुचल्लमोक्षणे। मुच्यतेस्म। ऋः। पिच्छाया गच्छाकोषमोक्षाणाल्प्रतिवेष्टके। भक्तसंभूतमंडेचपंक्तावश्रपराप्र
ये। स्त्रियां पुंसि तुलांगूलेन द्वयोर्वर्हचूडयोः। गृहस्थस्थूणा। तरति तीर्यतेवा। तत्पवनतरणयोः। कृत्वादिभ्यः कीटनवेष्टनं।
शिरोभूषणमित्यमेम्रियतेनेन। मरु प्राणत्वागे। सर्वधातुभ्योमनिञ् अनंतत्वादेव सिद्धे पुनर्ग्रहणं अनंतस्य क्रीवत्वानि सत्त्वा
त्तापनार्थमिति मुकुटः। पुज्यते। पुजिर्योगे। कृत्वादिभ्यः कर्मणि ल्यप्। योजनं परमात्मनि। चतुष्कोश्यांचयोगे ३०

रामः

६६

एतासो नमो भिषेक हार निष्पाद पितृभ्यः। यद्वा राजालतात्मकः सोमः सूर्यतेऽत्र। षुजभिषवे। राजसूर्यसूर्येति साधु। वाजं येष्टीसुरापेयमत्र।
 एतावद्देवाही। गद्यते। गद्यमन्त्रायां वाचि गद्यमदेति साधु। पादाः संस्पृष्टा। अग्नेभ्योऽपि ययू। पद्यन्तर्निषत्। पदः संस्पृष्टेति वा। पद्यश्लोके पुमान्प्रद्रे
 यद्यावत्तनिकीर्तिता। कवेः कृतौ किं। गद्यावार्ता। पद्यः पंकः। पद्यं रजः। मणिशब्देन कायतिज्जोयं। कैशब्दे। अग्नेभ्योऽपीति इः॥ मूलविभुजेति को
 वा। मणिके मणी पूराख्ये नगरे भवांशं दिकादिभ्योऽजः। चतुर्वर्णादिष्वन्त्वा। भाष्यते सन्नार्थेयेन। भावमन्त्रायां वाचि॥ कृत्यमुत्तरनिकरणेण्य

राजसूर्यं वाजये पंगव्यपद्ये कृतौ कवेः॥ माणिक्यभाष्यसिंदूरचीरचीवरपञ्जरं ३१

त। सन्नार्थो वर्णयते यत्र वाक्यैः सन्नानुकारिभिः। स्वपदानि च वर्णयते भाष्यं भाष्यविदो विदुः। स्पंदने। स्पंदप्रस्त्रवणे। स्पंदेः संप्रसारणे चेति उरन्। सिं
 दूरसम्भेदे स्यात् सिंदूरं रक्तचूर्णं के। सिंदूरिणे च नारक्तवेष्टिकाधातकीषु च। चीयते। चिन्नचयने। शुचिसिमीनां दीर्घश्चेति रक्। चीरी क्लिप्तां नपुंसकं।
 गोस्तने वस्त्रभेदे चरेत्वा लिखनभेदयोः। चीयते। छित्तरश्मिरेति साधु। मुनिवासः। शाक्यभिस्तु प्रावरणमिति स्मृतिः। कायास्थे हृदयस्थ्यादिवं
 धनागृहं च पिंजते। पिंजि संपर्के। वाहुल्यकारेदः। पृषोदरादिः। क्वचिन्नुपिंजरमिति पाठः। पिंजरोऽर्वांतरे पीते क्लीवं स्वर्णे च पीतके ३१

अ० त०

५७

लोकेऽप्रायतने । यतीप्रयतने । पचाघच ॥ चार्वाकाः । तेष्वां मिदं शास्त्रं । तस्येदमिदं शास्त्रं । संता पूर्वकत्वान्नवृद्धिः । हरितेनालते । अल
प्रवणादौ ॥ पचाघच । हरितालं धातुभेदे स्त्रीदूर्वाकाशरेखयोः । विदलति । दलविदारणे । पचाघच । वंशकृत्तपात्रभेदः । स्थलसत्र । स्थलस्थितौ ।
हलश्चेति घञ्णिजंतादञ्चा ॥ स्थानं भाजनभेदेपि स्थालीस्थानपाटलोखयोः । वल्कलदेशे भवं । तत्र भवदसरा ॥ ॥ इति क्लीवसंग्रहः ॥ ॥ पुत्रपुं

लोकायतं हरितालं विदलं स्थालवाल्हवं ॥ ॥ इति नपुंस
कलिंगसंग्रहः ॥ पुंनपुंसकयोः शेषोर्द्ध्वपिरपाककंटकाः ३१

सकयोरित्यधिकारः । शेषउक्तादभ्यन्त । अचोर्द्ध्व । अर्द्धनपुंसकमिति समासः । अकूपरित्यः समासांतः ॥ परापते । पराव्यवहारोपि नाका
दयश्चेति साधु । पिरपाकोऽस्त्रीतिलकल्के हिंगुवाल्हीकसिल्हकोकंटति । कटिगतौ राबुल ॥ कंटकः । सुद्रुशत्रौ च कर्मस्थानकदोषयोः । रो
मांचेवद्रुं मागेचकंटको मरकेपि चेति विभक्तः ॥ कंटको न स्त्रियां सुद्रुशत्रौ मत्स्यादिकीकसे । नैर्येगिकादिदोषीकौ स्याद्रोमाञ्चद्रुमांगयोः ३१

रामः

५७

मोदयते। मुदहर्षो राबुल्। मोदकः खाद्यभेदेऽस्त्री हर्षके पुनरुपवत्। तं दृते तद्विन्नाघाते। राबुल्। तं दृकः खं तने फेरो समास प्रायवाचि
 च। गृहहारुत रुक् धमायाव हुलके अपि। दं दृकः सपि। दं दृ एव। स्वार्थे कन्। दं कयति। दकिं व धे चुरादिः। अच। दं की नीलकपित्थे च
 खनित्रे दं कनेऽस्त्रियां। जं घायां स्त्री पुमान् कोये कोषा सिन्धुवदारणे। शटति। शटगतौ। राबुल्। खर्वति। खर्वदर्थे। शकोदिभ्योऽ
 टन्। यत्रैकतो भवेद्भ्रामो नगरं चैकतः स्मृतां मिश्रतु खर्वटं नाम नदी गिरिसमाश्रये। अर्वति। अर्व हिंसायां। बाहुलकादुदच। अ

मोदकस्तदृकः खर्वटोर्वदः। पातकोद्योगचरकतमालामलकानदः ३३

कुर्वो मांसघरुषिदशकोटिषु न स्त्रियां। मही धरविशेषेना॥ पातयति। यत्तल्लगतौ। रापंतः। राबुल्। उद्योजनं। युजिर्योने
 घज। चरति। चरगतौ। कुन्वरकमिति पाठे स्पृतवत्। ताम्पति। तमुत्तानौ। तमि विशीनिकालन्। तमालस्तिलके खट्टे तापि छे
 वरुणाद्रुमे। आमलकाः फलं। निसंवृद्धेति प्रयट। तस्य फले लुकू। नटति। नटभंशे। चुरादीनां वाणिज्येति पक्षाश्रये पचाद्यच्॥
 नरोत्तर्विवरन्तराभेदेश्च ३३ + वैद्यकशास्त्रभेदः॥ +

अ० न०

६८

कुष्माति। कुयानिष्कर्षी। हनिकुषीतिव्यन। कुष्ठं रोगे पुष्करे स्त्री। मुंघने। मुडित्वं डने। घनमुडं शिरः। शेतेनेन। शीरोधुकूलगितिधुकु।
वुस्यनेस्य। वुसउत्सर्गे। ऋः। मांसशष्कुली भृष्टमांसं। पणसादिफलासारभागश्च। क्वचित्पुस्तंमिति पाठः। क्वचित्पुस्तं। स्वेडने स्वे
द्यतेवा। त्रिहिवृत्तस्ते हनमोक्षरायोः जीतः ऋः। क्षियति क्षयति वा। क्षिनिवासगसोः। क्षिद्यते वा। अर्निस्तुस्त्रितिमन्। जानीयान्मंगलं।

कुष्ठं मुंडं शीधुवुस्तं स्वेडितं स्वेमकुदिमं ॥ स
दुमं शतमाना मर्मशाम्बला मय ना एडवं ३४

स्वेमे स्वेमं लक्ष्मार्थरक्षणां। कुदनं। कुदछेदने। घन। कुदेन निर्हृत्तं। भावप्रसयातादिमप्रनिर्वृत्ते ॥ कुदिमोः स्त्रीनिवद्धा पूः। संगमनं। ग
ल्लगतो। अदृढद्विषय। शतमानमस्यास्यपलं। अछति। अगतो। अर्निस्तुस्त्रितिमन्। अर्ममक्षिणेगः। शंखसनेन। शंखगतो। बाहुलकादलच
पाथेयं। दंसादित्वपाठे। पंचसर्पणे इति बोध्यः। नम्येति। इण। गतो। एरच्। अव्ययीः स्त्रीशब्दमेदेनाविस्मोनिर्व्यये त्रिषु ॥ तंदुना प्रीकं ॥ तेन
प्रीकमित्यण ३४

एषः

६८

कवते। कुट्टाद्वे। बाहुलकादियः नायो कवी खलीनं कवियं वाना नुरंगममुखभां हृषिति वोपा लितः। कंदति। कदि आल्हादने। पचाघच।
कंदोः स्त्री सूरणो सस्प मूले जलधरे पुमान्। क्वचित् कर्मेति पाठः॥ करोति क्रियते वा। कृत्तः पासः। पारयति। पार कर्म समाप्तौ। पचाघच। यद्वा
पार्यते समाप्यते कर्मनेन। पुंसीति घः। नवारयति। वृजवरणो। पचाघच। युगंधारयति। धृजधारणो। चुरादिः। संज्ञायां भ्रञ्जिति खच। खचि
ह्रस्वः॥ अरुर्द्ध्वेति मुम्। कूवरः। पुवं सस्मिन्। युमिष्प्रणो। कुयुष्मां चेति पो दीर्घश्च। प्रगता ग्रीवायस्मिन्। वातायनं। मुखं शालावा॥ दुम्

कवियं कंद कर्षी संपारवारं युगंधरं॥ यूयं प्रग्रीवपात्री वेयूषं च मसविक्कसौ ३५ अर्द्धर्चा
दौघनादीनां पुंस्त्वाघवैदिकं ध्रुव। तत्रोक्तमिह लोके पितृवैदस्यस्तं शेषवत् ३६ रतिपुंनपुंसकसंग्रहः॥

एयिं वा। पात्री वाति॥ कः। यतोपकरणापात्रभेदः॥ यूधति। यूषवं धे। रगुपधेति कः। मुद्रामलकयूषस्तग्राही चित्रकफे
हितः। चमेत्यनेन। चमुन्प्रदने। अत्यविचमीत्यसत्। चिक्कणं। चिक्कयति वा। विक्कगत्तो। अच। चिक्केत्यति। योऽनंतकर्म
णि। आत्मीनुर्योति कः ३५ यस्तु अथति चमिरभिपुष्पो सदति पाठो मुकुठो यन्यस्त उज्ज्वलदत्तादि वृत्तिषु नास्ति। चेत्पनेन। चि
॥ ४४ ॥ ४४ ॥ ०॥ तीसंज्ञाने। चित्तेः कादेशः बाहुलकात्कसस्यः ३५ अर्द्धर्चाविति सुगमं ३६ रतिपुंनपुंसकसंग्रहः

मूषति। मूषलुंठने॥ पचाघच्। स्वर्णादिविलयनं भांडो सर्पति। सत्सृगतौ। बाहुलकात्तकाटः। परिमाराभेदः। जानित्वाङ्गोर
 दिक्वाहाङ्गीष। कर्कदधाति। अंदूदनमूरतिसाधुः। यक्षते। यक्षपूजायां। क्रिचू। स्कीः संयोगाघोरितिकलोपः। छुर्त्तयद्वायजनेर्बाहुलका
 त्रिः। व्रश्मभ्रश्नेति यः। शाघते। शट्प्लाघायां। चुरादिः। घञ। कटति। कटैव षट्। यचाघच्। जानिलसराणि। यद्वा सर्वधा प्रहतीन। कृदि
 कारादिति द्वीष। कुटति। कुटकौटिल्ये। रन्। कृदिकारादिति द्वीषीष॥ यद्वा द्वीष ३८ इति स्त्रीपुंससंग्रहः। स्त्रीनपुंसकयोरित्यधि

॥ ० ॥ मूषासपाटीकं कर्कधूर्यष्टिः शाटीकटीकुटी ३८ इति स्त्रीपुंससंग्रहः॥ ॥ स्त्रीनपुंसक
 योर्भावक्रिययोः ष्यञ् क्वचिच्चवुज्॥ औचिस्मौचितीमैत्रीमैत्र्यवुज् प्रागुदाहृतः ३९ ॥

कारः। गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः कर्मणिचेति चकार। भावे च विहितः। ष्यञ् स्त्रीनपुंसकयोः स्यात्। वुज् च। क्वचिदिनिष्पन्नवुज्भ्यां संव
 धते। उचितस्य कर्मभावो वा। षि द्वौरेनि द्वीष। हलसहितस्येति यलोपः। एवं सामग्र्यं सामग्री। आर्हत्पं आर्हती। आर्हो नुम्वेति नुम् प्रा
 गद्वितीयं कांडे। चौरिका॥ आर्हो पुरुषिका। शेष्योपाध्यायिका। गार्गिका। क्वचिन्। मानोजकं। एमणीयकं॥ भावेति किं। चानुर्वर्ण्य।
 स्वार्थे ष्यञ् न स्त्री ३९

अ० त० १०० वृष्ट्यां नानपराः सेनादयस्तस्य रुषे स्त्रीनपुंसकयोः स्युः ॥ नराणां सेना ॥ नसेना ॥ पुनं निशा ॥ निशा ॥ गवांशालागीशालं ॥ वृष्टस्य छाया वृष्टस्य
या ॥ यवानां सुरा ॥ यवसुरा ॥ पक्षे विभाषा सेना सुरा छाया शाला निशाना मिति क्रीवता ॥ एवमितरेपिवोधाः ॥ दिक् उदाहरणमिदं ४० आवंती
नरपदोऽन्तो नरपदश्च द्विगुरपुंसि स्त्रीनपुंसकयोः स्यात् ॥ अनोनकारस्य च लुपलोपः ॥ लुपेः संपदादित्वाद्भावे क्तिप् ॥ यत्र मुकुटः लुकिनि

॥ ४ ॥ वृष्ट्यां नानपराः सेना छाया शाला सुरा निशाः ॥ स्याद्वा नसेनं च निशां गोशालामितरे च दिक् ४० आ
वन्तो नरपदो द्विगुश्चापुंसिनश्च लुपान्निविदुंच निखटुंच त्रितसंच त्रितस्यपि ४१ इति स्त्रीनपुंसकलिंगसंग्रहः ॥

छंदो नुरोधेन लोपस्यार्थः ॥ दर्शने वर्तते इत्याह ॥ तच्चिंसां लुविनिपाठान् ॥ यदपि प्रत्ययादर्शनस्यैव लुकसंज्ञाविधानादिति ॥ तदपि न ॥
अत्र यौगिकस्य प्रयोगान्न संज्ञाया ग्रहणे प्रमाणमावाह ॥ लुगिति पाठे पि नम्र संज्ञाग्रहणे ॥ लुंच अपनयने इत्यस्य संपादि क्तिवंतस्य ग्रहणा
त् ॥ तिसृणां खटुनां समाहारः ॥ त्रयाणां तस्यां समाहारः ॥ जोस्त्रियोरिति ह्रस्वे कृते द्विगोरिति ङीप् ४१ इति स्त्रीनपुंसकसंग्रहविवरणम् ॥

एवः

१००

त्रिधिसधिकारः। पानि। पारशरणे॥ छून। पान्यमन्त्रे त्रिपुल्ली वंसुवाहो राजमन्त्रिणि। तीरहूयांतरे योग्यो पुटनि। पुटसंश्लेषणे। स्युपधेनिकः।
गौरादिः। वाद्यते। वटवेष्टने। एषंतः। कर्माणि घञ्॥ वाटः पथिवृत्तो वाटं वरं डे। गान्धमेदयोः। वाटी वास्तौ गटहो घानकद्योरिति हैमः॥ वाटो म्ना
र्जवृत्तिस्थानेष्वेकटी वास्तनोः स्त्रियां। पिद्यते। पिटशब्दसंघातयोः। घञ्। जानित्वा होरादित्वाद्वा डीष्। स्त्रीलिंगप्रदर्शनं नु श्रुंतता सूचना

त्रिषु यात्री पुटी वाटी पेटी कुवलदा डिमौ॥ परं
लिङ्गं स्वप्रधाने द्वंद्वेन त्पुरुषे पितृत् ॥ ४१॥

र्थो चेन्नादिरचिताको वलनि। बलविस्तृतो। यचा घच्। कुवलंचो सले पुक्ताफले पिवदरीफलो कु सले मुकुरे पोसिनद्वयोर्नरकांतरोदलनं
दलः। दलविदारणे। घञ्। दालेन निर्वृत्तः। भावप्रत्ययानादिमद्। डलपीरेकत्वं। स्वे सप्रस्यमानाः पदार्थाः प्रधानं यत्रातस्मिन्नतरेनरयोगद्वंद्वे। प
रपदस्मलिंगं। तत्परं लिंगं। कु कुरमयूयौ। मयूरी कु कुरौ। कुलब्राह्मणः। ब्राह्मणकुलं। अर्द्धपिप्पली। परवक्षिणं द्वंद्वेन त्पुरुषयोः ४१

अ० न०

१०१

अस्य। पवाद्माह। अर्थोऽनेयेषांते। प्राद्यादिपूर्वेयेषांते। परंविशेष्यमुपगच्छन्ति। विशेष्यलिङ्गाः। द्विजार्थमात्रा। द्विजार्थःसयः। द्विजार्थं
पयः॥ अर्थेननित्यसमासःसर्वलिङ्गनाव। आचार्यप्रगतः। अस्यादयःकात्राद्यर्थेद्वितीययेतिसमासः। खट्वापत्तिर्कात्रा। पूर्ववत्। यन्मुकुटे
नप्रगतआचार्योस्याःइतिविग्रहप्रदर्शनंकृतं। यच्चातिखट्वात्प्रप्रादिभ्योधातुजस्यबहुव्रीहिर्विबोन्नरपदलोपदन्तिवार्तिकमुपगच्छन्तानि
सं० उभयोरपिबहुव्रीहिविषयत्वान्। अत्रचसुरुवत्वान्। बहुव्रीहौतुबहुव्रीहिरदिशाम्नामित्यनेनगतार्थत्वाच्च। एवंप्रासजीविकःआपन्न

अर्थान्नाः प्राद्यत्वंप्राप्तापन्नपूर्वाः परोपगाः॥ न
द्विजार्थोद्विगुः संख्यासर्वनामतद्वत्तकाः ४३

जीविकः। आपन्नजीविकायैअलंजीविकः। अस्यादेवज्ञापकात्समासः। तद्विजार्थोद्विगुः सवाच्यलिङ्गः। पंचसकपालेषुसंस्कृतः
पंचकपालः। पंचकपाला। संख्यापूर्वोद्विगुः॥ संस्कृतंभृश्यादृत्तरा। द्विगोर्लुगनघत्वेदृत्तराणेलुक्॥ संख्याःसर्वनामानिचसंख्या
सर्वनामानाश्चशब्दावाच्यलिङ्गाः। एकःएकाएकं। द्वेद्वौ। त्रयःतिस्रः। त्रीणि। चत्वारःचतस्रः। चत्वारि। बहुव्रीह्योबहुव्रीहिः। स
र्वःसर्वोसर्वमित्यादि। ऊनत्रयःऊनतिस्रःऊनत्रीणि॥ परमसर्वःपरमसर्वा। परमसर्व ४३

रामः

१०१

बहुव्रीहिसमासः वाच्यलिंगः स्यात् । बहुधनः बहुधना बहुधनं । अदिग्रामामितिकिं । उन्नरपूर्वादिग्रामान्त एते इति बहुव्रीहिः । गुणद्वयक्रियाणां योगउपाधिनिर्मितयेषां ते । शुक्लाशाटी । शुक्लः पटः शुक्लं वस्त्रं । दंटी दंतिनी दंतिन । पाचिका पाचकः पाचकं ४४ कर्त्तरि कृदि
सादिना विहिताः । असंज्ञायाम् किं । संज्ञायाम् ह्येति विहिता वाच्यलिंगान् । कर्त्तृकर्त्री कर्त्तृ । कुम्भकारः कुम्भकारी । संज्ञायाम् धनं जयः । कृत्वाः क

बहुव्रीहिरदिग्रामामुन्नेयंतदुदाहृतं ॥ गुणद्वयक्रियायोगोपाधयः परगामिनः ४४
कृतः कर्त्तृर्ष्यसंज्ञायाम् कृत्वाः कर्त्तरि कर्मणि । अणद्यन्तास्ते नरक्ताद्यर्थे नानार्थभेदकाः ४५

नदि ॥ भवः भव्या भव्यं । भवगेयेति कर्त्तरि यत् । कर्मणी रायत् । कार्यः कार्यं । कार्यः कर्त्तरी सादिकिं । भवितव्यं । असंज्ञायामित्येव । भिद्यो नरः
उद्यः । ते नरक्ता रणादिसाद्यर्थे विहिता ये अणद्यन्तस्ते नरक्ताद्या नानार्थानां भेदका विशेषणानां नानार्थानां भेदका विशेष्यायेषां ते । वाच्यलिंगः
पुः । कौकुम्भं वस्त्रं कौकुमी शाटी । कौकुमः पटः । लाक्षिकं । कृत्रिका भिर्युक्ता कर्त्तृकी । वशिष्ठेन दृष्टं वासिष्ठं साम । वशिष्ठेन दृष्टो मन्त्रः वासिष्ठः ।
वासिष्ठीन्नक ॥ प्रजापतिना प्रोक्तः प्रजापत्यः ४५

अ० त०

१०२

ध्यानाः षट्। उन्निचेनिसन्नाम्नां कृतषट्संज्ञाः पुष्पदस्मदीतिहं। नमस्ययानिवात्रिषु लिंगेषु समानि। लिंगकृतविशेषाभावात्। त्रिष्विषु
धिकारे त्रिषु समानेति वचनं लिंगसंबन्धाभावेन समानत्वप्रतिपादनार्थं। पूर्वहिल्लिंगवत्त्वं प्रतिपादितं। पंचनराः पंचनार्थः पंचफला
नि। षट्स्त्रियः षट्पुनराः षट्कुलानि। कतिघटाः। कतिस्त्रियः कतिगृहाणि। त्वं स्त्री। त्वं पुरुषः। त्वं फलं। एवमहं। स्त्री पचति।
पुरुषः पचति। कुलं पचति॥ उच्चैः प्रासादः उच्चैः शाला उच्चैर्गृहं। यत्र मुकुटः षट्संज्ञकस्यापि संख्यां तर्गतत्वादेव त्रि

षट्संज्ञकास्त्रिषु समाः पुष्पदस्मन्निदम्ययम्॥

लिंगत्वे लब्धे संख्या सर्वनामनदंतकारसंख्ये वायं प्रपंचरसाह। तत्र। इदं ज्ञानं संख्या तर्गतत्वाभावात्। तेषां संख्या कार्यनिर्वाहाय पाणि।
निना स्वशास्त्रे संख्या संज्ञाविहिता। ननु सकलस्याधारण्येन। किंच। संख्या सर्वनाम्नां लिंगत्रययोगः प्रतिपाद्यते षट्संज्ञादीनां नु
लिंगत्रयराहित्यमनः कथं तेनास्पगतार्थता। लिंगकृतविशेषरहितादस्यार्थरतिस्वयमेव व्याख्यातं। नहीदं संख्यादिषु संभवतीति कथं
गतार्थता॥

एतः

१०२

अ० न०

१०३

लिंगविधायकवचनविरोधे सति परं वचनं ग्राह्यं। यथा स्त्रिया मीढू द्विरामैकाजित्पस्यावकाशः धीः भूः। कृतः कर्तव्यसंज्ञायामित्यस्यावकाशः कर्त्ता पाचकः। नीः लूरिसारावुभयप्रसंगे परत्वान्नि लिंगता भवति। मुकुटस्तु असुरपर्यायाः पुंस्त्वदस्य विषयो नैर्ऋतीराक्षसः। व्यवक्रमसि स्तनं तं क्लीवदस्य विषयः ओजोयशः। इहीभयं प्राप्नोति रक्षः। परत्वान्नु क्लीवमित्युदाजहार। तन्न। विशेषैर्यधवाधितदसनेन गतार्थत्वा

॥ ॥ परं विरोधे शेषं तु ते यं शिष्टप्रयोगतः ४६ रतिलिङ्गादिसंग्रहवर्गीः॥ इत्यमरसिंहकृतौ नामलिङ्गानुशासने सामान्यकारादुत्ततीयः सांगणवसमर्थितः समाप्तः॥

र। असुरपर्यायाः पुंस्त्वेदस्य यातुरक्षसीरिति निर्देशस्येवापवादत्वात्। उत्सर्गपवादमिन्ने विरोधप्रदर्शनस्यो विसारः। शेषामिहानुक्तं शिष्टानप्रयोगाज्ज्ञातव्यं। यथा चालनीति तउः पुमानित्युक्तमिह। तितउपरिवचनं भवती भाष्यप्रयोगान्न पुंसकमपि बोध्यान्तथा तादृकस्तदसाचार्यप्रयोगात्तादृकशब्दस्य पुंस्त्वं। यथा वा कलिका कोरकः पुमानिती होक्तं। कोरकानीति माघप्रयोगान्न पुंसकत्वमपि। यन्नुगीधापो टादस्युरादतवान्मुकुटः॥ तन्न॥ द्वावूटं तमित्युक्तत्वेन शेषत्वाभावात्॥ श्रीसंवत् १८७७

रामः

१०३

3934